SOSYALİZM NEDİR?

ATTİLÂ TOKATLI

DÜŞÜN
YAYINEVİ

Sosyalizm Nedir?

Derleyen:
ATTİLÂ TOKATLI

DÜŞÜN
YAYINEVİ

Dizildiği yer: «Büyük Gazete» Matbaası

Basıldığı yer: Tan Matbaası

ÖNSÖZ

Türkçesi Toplumculuk olan «sosyalizm» konusu, yurdumuzda hiç bir zaman bugünkü kadar günün canlı bir meselesi hâline gelmemişti. 27 Mayıs evriminden sonra, Milli Birlik Komitesi'nin, toprak reformu, tıbbın toplumsallaştırılması ve eğitim seferberliği gibi daha bir çok köklü soruları ele alışı ve dile getirişi, toplumculuğu Türkiye'de günün konusu yapmıştır. Yazarlar arasında gazetelerde, dergilerde sosyalizm konusunda tartışmalar açılmıştır. Herkes, kendi bildiğince, ya da bilmediğince bu konu üstünde konuşmaktadır.

Şu da var ki, yurdumuzda toplumculuğu bize öğretecek kitap, hemen hemen yok gibidir. Bu durumu göz önünde tutarak okurlarımızın yararlanabilecekleri «Sosyalizm nedir?» adlı bu el kitabını hazırladık. Bu küçük kitap, sosyalizm üstüne yazılmış yabancı eserlerden derlemedir.

Toplumculuğu bilmiyenlerle az bilenler kadar bilenler için de yararlı olduğuna inandığımız bu küçük kitapta, özet olarak, toplumculuğun doğuşu, tarihi, tanımlanması açıklanması ve değişik biçimleri anlatılmaktadır. Bir çok değişik, hattâ birbirine karşıt sosyalizm türleri olduğunu biliriz. Bu kitapta, gerçek bir bilimsel tarafsızlık güdülmüştür; sosyalizm ne savunulmuş, ne eleştirilmiş, ne de sosyalizm türlerinden herhangi birinden yana olunmuştur. Yalnızca, sosyalizmin ne olduğu, nasıl doğduğu, sosyalizmi doğuran kapitalizmin kaçınılmaz çelişkileri ve sosyalizmin getirdikleri bilimsel bir tarafsızlıkla anlatılmıştır.

Herhangi bir şeye düşman olmak için bile, o şeyin ne olduğunu, niteliğini bilmek gerekir. Bu kitap, hiç bir ön yargıya kapılmadan ve art düşünceye itilmeden, doğrudan doğruya sosyalizmin ne olduğunu anlatmak için derlenmiştir.

Okurlarımızdan önemli bir dileğimiz var. Bir çoklarımız için toplumculuk yepyeni bir konudur; üstelik bir bilimdir. Böyle olduğu için de bu kitapta yazılanlar, bir gazete haberi gibi kolaylıkla anlaşılmayabilir. Özellikle kitabın ilk birkaç sayfası, okuyanları yadırgatabilir de... Ama zor anlaşılan yerler tekrarlana tekrarlana, 10—15 sayfa ilerlenirse, bundan sonra alışılacak ve konu kolaylıkla anlaşılacaktır.

Kitabı okumaya başlamadan önce, sondaki sözlük'ü gözden geçirmeniz de yararlı olacaktır. Kitabın sonundaki sözlük'te, kitapta geçen terimler açıklanmaktadır.

Toplumculuğu ana çizgileriyle ve özet olarak anlatan bu küçük kitabın, çoktan beri duyulan bir gereksinimi karşılayacağını umuyoruz.

Saygılarımızla

DÜŞÜN YAYINEVİ

GİRİŞ

Sosyalizm sözünü türkçede en iyi karşılayan söz, toplumculuk'tur. Toplumculuk sözüyse, hem toplumcu bir dünya görüşünü, hem de toplumcu bir hayat düzenini belirtmektedir. Bu iki kavram arasındaki ilinti apaçıktır: her dünya görüşü bize bir hayat düzeni öğütler, öğütlediği düzene bir ayak önce ulaşabilmemiz için de bir takım yollar gösterir. Bu yollar, uzun ya da kısa, aşılması güç ya da kolay, düz ya da iğri olacaktır; bir dünya görüşünün özelliğini yapan da, önümüze serdiği yolların şöyle ya da böyleliğidir. Üzerinde önemle durmamız gereken nokta, bize gösterilen yolların düşsel, yoksa gerçek mi olduğudur. Daha doğru bir söyleyişle, sosyalizm adı altında bize türlü yollar sunulmaktadır. Bunların birtakımı pratik hayattan kaynaklanmakta, birtakımıysa bir düşünce yapısı'kimliğine bürünmektedir. Hiç şüphe yok ki, her türlü toplumcu dünya görüşünün temelinde, içinde yaşadığımız toplumun aşırılıklar, eşitsizlikler, adaletsizliklerle dolu olduğu gerçeği bulunmaktadır. «Bu isyanverici durumu nasıl sonlandırabiliriz?» sorusuna verilen cevaba göre toplumculuk, bellibaşlı, iki türlü göz önüne alınabilir. Bunlardan biri Ütopik toplumculuk, öbürü Bilimsel toplumculuktur. Bunları kısaca açıklıyalım.

Ütopik Toplumculuk

Tarih boyunca hiçbir çağda, toplumdaki adaletsizliklerin nedeni gizli kalmamıştır: kimin kimi niçin ezdiği daima az-çok bellidir. Ama her zaman açıkça belli olmayan şey, bu adaletsiz düzenin nasıl çözüleceğidir. İşte bu çözüm, **«daha gelişmemiş ekonomik şartlar içinde henüz gizli»** olabilir. Bir yandan toplumdaki adaletsizliklerin varlığı, öte yandan gerçek çözüm yollarının yokluğu karşısında insanlar, pek doğal olarak, kendilerini adaletli bir toplum düzenine götürecek yolları kafalarında kurmağa yöneleceklerdir. İşte XVIII inci yüzyıl sonuyla XIX uncu yüzyıl başının sosyalizmi, böyle bir sosyalizm olmuştur. Bu anlamdaki toplumculuğa, geçmişin ta derinliklerinde, en geri zamanlarda bile rastlıyoruz. Bu toplumculuk, ekonomik gerçeklere dayanmamaktadır; tarihteki ekonomik evrimin yasalarını bilmemekte, ya da bilmezlikten gelmektedir. Böyle olduğu için de, bu türlü bir sosyalizm anlayışı hiçbir ayırma yapmaksızın, bütün insanlarda varsaydığı adalet duygusundan, anlayıştan, akıldan yardım beklemektedir. Bu toplumculuk, yoksul halklarla birlikte halkı yoksulluk içinde kıvrandıran yöneticileri de, yoksullarla birlikte zenginleri de imdâda çağırmaktadır. «Ütopik» diye sıfatlandırdığımız bu toplumculuk, toplumdaki adaletsizliklerin varlığıyla belirlendiği hâlde, bu adaletsizliklerin çözümünü kaynakta, yani toplumda, toplumun evriminde arayacakken insanların kafasında aramağa yönelmektedir.

Bilimsel Toplumculuk

Toplumdaki adaletsizliği nasıl yokedebiliriz, sorusuna ikinci bellibaşlı cevabı «bilimsel toplumculuk» vermiştir.

Bu toplumculuğa göre tarih, gelişigüzel sıralanmış bir olaylar dizisi değildir. Tarihsel zaman içindeki her olay, ken-

dinden önceki ve sonraki olaylara kaçınılmaz biçimde bağlıdır. Başka bir deyişle, tarihteki her toplum düzeni kendinden bir önceki düzenden kaçınılmaz biçimde doğar ve kendinden bir sonraki düzeni, yine aynı kaçınılmazlıkla, doğurur. Biz, bu kaçınılmazlığa **tarihsel zorunluluk** diyoruz. İşte bilimsel toplumculuk, tarihin evrimini zorunlu kılan yasaları araştırmış ve toplumdaki adaletsizliklerin nedenini bu yasalarla açıklamıştır.

Tarihteki sürekli ve zorunlu evrimin temel nedeni, üretici güçlerle üretim bağıntıları arasındaki çekişmededir. Bu çekişme de, toplum hayatındaki anlatımını sınıf mücadelesinde bulmaktadır. Nitekim, ütopik sosyalizmin büyük aldanışı, sadece, kurduğu sistemin kafadan kurma oluşunda, ya da göz önüne aldığı tarih dönemlerinin olgunluk derecesini ısrarla unutuşunda değildir. Herhangibir toplumsal dönüşümün olabilmesi için, bir takım teknik ve ekonomik koşulların önceden gerçekleşmiş olması gerekir. Oysa, ütopik toplumculuk, toplumdaki çatışkılardan doğan sınıf savaşmalarının sonucu olan toplumsal dönüşümleri, insanlardaki adalet duygusunun gelişmesinin bir sonucu olarak görmektedir. Buna karşılık bilimsel toplumculuk, toplumsal dönüşümlerin, üretici güçlerin gelişimi ile bu güçlerin kullanımlarının hukuki biçimi arasındaki çatışmadan doğduğunu açıklamaktadır. Sınıfların savaşmasında dile gelen bu çatışma, bir toplumsal dönüşümle sonuçlanır. Bu dönüşüm, daha sonraki bütün ilerlemelerin zorunlu koşuludur ve bu dönüşümü gerçekleştirebilecek tek toplumsal güç de, o günkü düzen içinde ezilmekte olan sınıftır. Demek oluyor ki bir toplumsal düzen, kendisinden sonra gelecek olan düzeni belirleyecek etkenleri de içinde barındırmaktadır. Örneğin bugün, üretim araçlarının tekniğindeki ilerlemenin sonucunda, üretici güçler öyle bir gelişim noktasına ulaşmışlardır ki, «kullanımlarının burjuva biçiminden taşmak» şöyle dursun, bu biçimi kırıp parçalamak yolundadırlar. Ekonomik maltüsyanism ve süreğen işsizlik, üre-

tici güçlerin gelişimi ile bu güçlerden kapitalist yararlanma biçimi arasındaki bağdaşmazlığı açıkça ortaya koymuştur. Kapitalizmi yıkacak olan, işte bu bağdaşmazlıktır.

XX inci yüzyılın başından beri savaş hazırlıkları, belli üretim biçimleri yaratarak büyük sayıda işçinin geçimini sağlamamış olsaydı, ekonomik maltüsyanism ile süregen işsizlik, kapitalist ekonomi için pek kötü sonuçlar doğurabilirdi. Ama, tekniğin en yıkıcı silâhları gerçekleştirdiği bu çağda, savaş da artık bir çare olmaktan çıkmıştır. Bu yüzdendir ki kapitalizm, normal evrimi ile gelişerekten, üretim araçlarının mülkiyetinin toplumsallaştığı bir düzene zorunlu olarak dönüşecektir. Tarihsel deneyler bize gösteriyor ki, böyle bir dönüşümün kanlı ya da kansız şekilde başarılması, herşeyden önce, bugünkü düzen içinde imtiyaz sahibi bulunan sınıfların tutumuna bağlı olacaktır. Çünkü bu dönüşümün belli başlı konusu, üretici güçlerden bugünkü hukukî yararlanım biçimlerini ortadan kaldırmaktır. Daha doğru bir deyişle, kapitalizmin şu ya da bu yoldan sosyalizme dönüşmesi, üretici güçlerin bugünkü gelişimine uygun üretim bağıntılarının toplum hayatına yerleşmesini sağlayacaktır.

Bize göre sosyalizm, toplumdaki üretim güçleri belirli bi gelişim derecesine ulaşınca zorunlaşan bir tarihsel toplum biçimidir. Bu biçim nasıl bir biçimdir; daha doğrusu, toplumcu düzenin karakteristikleri nelerdir? Ne türlü bir tarihsel evrimin sonunda böyle bir düzen kaçınılmaz hâle gelmiştir? Bu kitap, yukarıdaki soruların cevabını vermeğe çalışacaktır.

Genel Kavramlar

İnsanlar yaşayabilmek için, beslenmek, giyinmek ve barınmak zorundadırlar. Bu gereksinmelerini yerine getirmek için de çalışırlar, emek verirler, üretirler. Üretim, hayatın temelidir.

Üretmek, doğayla savaşmak demektir. İnsanlar bu savaşı tek tek sürdüremezler. Doğaya karşı ancak birlikte, topluca, toplumca yürütülen bir savaş verimli olabilir. İşte bunun içindir ki üretim, nerede, hangi koşullar içinde ve ne zaman olursa olsun, **toplumsal** bir çabadır ve yine bunun içindir ki, üretime yatırılan emek, **toplumsal** insana özgü bir etkinlik biçimidir.

Maddî ürünlerin üretimi şu üç şeyi var sayar:

1 — İnsanın emeği
2 — Emeğin nesnesi
3 — Emek araçları

Gereksinmelerimizi gidermek için, doğadaki nesneleri işleyip yararlı kıldığımız ussal etkinliğe **emek** diyoruz. Emeksiz insan hayatı düşünülemez. Emek bir doğal zorunluluktur, insanların varlığının saltık koşuludur.

İnsanoğlunun emeğini uyguladığı her şeye, **emek nesnesi** diyoruz. Bunlar, doğanın bize doğrudan doğruya sunduğu nesneler olabilir: ormandaki ağaç, topraktaki maden cevheri bunlardandır. Fabrikadan çıkma maden ya da pamuk ipliği, gibi, daha önce bir başka emeğin ürünü olmuş emek nesnelerine ise, **hammadde** diyoruz.

İnsanoğlunun, emeğinin nesnesini etkimek ve değişkemek yolunda yararlandığı her şeye **emek araçları** adını veriyoruz. Toprak, işletme yapıları, yollar, kanallar, depolar bunlardandır. Ama emek araçları arasında en belirleyici rolü, **üretim aletleri** oynar. Bu sözle ilkel insanın varlığını sürdürebilmek için yararlandığı taşlardan tutun da çağımızın en modern makinalarına varıncaya kadar bütün aletler anlatılmaktadır.

Toplumun doğa üzerindeki erki, üretim âletlerinin gelişim derecesiyle ölçülür. Çeşitli ekonomik çağlar **ne** ürettikleriyle değil, **nasıl** ürettikleriyle, yani kullandıkları üretim âletleriyle birbirlerinden seçilir.

Emeğin nesneleri ile emek araçları, **üretim araçlarını** meydana getirirler. Üretim araçları kendiliklerinden hiçbir şey yaratamazlar. Üretim araçlarının yaratıcı olabilmesi için **emek gücü** ile birleşmeleri gereklidir. Gereksinmelerimizi giderecek maddî gereçlerin yaratılabilmesi için, yani emek sürecinin başlayabilmesi için, emek gücü, üretim âletlerini harekete geçirmelidir.

Emek gücü, insanoğlunun çalışma yetisidir. Emek gücü olmayan insan, kendi varlığını sürdürmeğe yarayacak maddî gereçleri üretmekten yoksundur; çünkü emek gücü insandaki fizik ve tinsel güçlerin toplamı demektir. Emek gücü, üretimin etken öğesidir. Üretim araçlarını harekete geçiren odur. Üretim âletlerindeki ilerlemeyle birlikte insandaki emek yatkınlığı, işbilirlik, ustalık, üretim deneyi de gelişir.

1. Maddî gereçleri üretmeğe yarayan üretim âletleri, 2. bu âletleri harekete geçirerek üretim süreci sırasında edinmiş oldukları bir belli üretim deneyi ve emek alışkılarının yardımıyla maddî gereçleri üreten insanlar, bir arada, toplumun **üretici güçlerini** meydana getirirler. İnsan toplumundaki gelişimin bütün aşamalarında en temel üretim gücü, emekçi halk yığınları olmuştur.

Üretici güçler, insanların maddî gereçleri üretmek yolunda yararlandıkları doğanın güç ve nesneleriyle olan bağıntılarını dile getirirler Ama üretim sırasında insanlar yalnız doğayı etkimezler, biribirlerini de etkirler.

İnsanlar belirli biçimlerde işbirliği ederek ve etkinliklerini aralarında tokuşarak üretirler. Üretmek için, biribirleriyle belirli oranlar ve bağıntılar kurarlar; ve, doğa üzerindeki etkileri demek olan üretim olayı ancak bu toplumsal oran ve bağıntıların sınırları içinde gerçekleşir.

Maddî gereçlerin üretim süreci sırasında insanlar arasında kurulan belirli toplumsal bağıntılar, **üretim bağıntıları**'dır.

Üretim Bağıntıları

1. Üretim araçlarının mülkiyet biçimlerini, 2. İnsan topluluklarının üretim içindeki çeşitli yerlerini ve birbirlerine oranlarını, 3. Ürünlerin dağılım biçimlerini içerir.

Dikkat edecek olursak görürüz ki, insanların üretim içindeki yerleri ve oranları, üretim araçlarının mülkiyet biçimine göre değişir. Ürünlerin dağılımı ise, insanların üretim içindeki yerlerine ve üretim araçlarının mülkiyet biçimlerine bağlıdır.

Demek oluyor ki, üretim bağıntılarının özelliğini yapan, karakterini belirleyen şey üretim araçlarının (yani toprağın, ormanların, suların, toprakaltının, hammaddelerin, her türlü âletin, fabrikaların, ulaştırma ve taşıma araçlarının) mülkiyet biçimidir. Bu mülkiyet, tek tek bireylerin, toplulukların, sınıfların elinde bulunabilir: bu sınıflar, emek güçlerinden başka ellerinde hiçbir şeyin mülkiyeti bulunmayan halk yığınlarını, ister istemez, sömürmek durumundadırlar. Bu mülkiyet, bütün bir toplumun elinde bulunabilir: üretim araçlarından, halk yığınlarının maddî ve manevî bütün ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda yararlanılıyor demektir. Bir de bu mülkiyet, kamulaştırılmış, yani devletleştirilmiş olabilir: bütün bir ulusun emeği, ulusal erkin artırılmasına yöneltilmiştir. İnsanların toplum içindeki yerleri ve oranları şu üç durumda ayrı ayrıdır. Üretim araçlarının ve, sonuç olarak, insanların ürettiği maddî gereçlerin, toplumun üyeleri arasında nasıl dağıtıldığını bize yine üretim bağıntılarının durumu gösterir. Bu bağıntılar da yukarıdaki üç ayrı mülkiyet biçimiyle değiştiğine göre, üretim bağıntılarının karakterini belirleyen, **üretim araçlarının mülkiyeti**'nin özel biçimidir.

İnsanlar yoğaltmak, yani tüketmek için üretirler. Tüketebilmek için de, üretilen maddî gereçlerin ellerine geçmesi, yani dağılması gerekir. İşte üretimle tüketim arasındaki dağılım bağıntıları, üretim bağıntılarına uygun olarak kurulur. Daha başka bir deyişle, maddî gereçlerin dağılımını üretim, tüketimini ise **dağılım** belirler. Elde edilen ürünler, toplum içinde, ya üretici tüketime, ya da bireysel tüketime yararlar. Üretici, ya da üretimsel tüketim, üretim araçlarının maddî gereçlerin yaratılması yolunda kullanımı demektir. Bu, **yoğaltım**'dır. **Tüketim** ise, maddî gereçlerin tek tek insanların beslenmelerini, giyinmelerini ve barınmalarını sağlamak yolunda harcanması demektir.

Bireysel tüketime yarayan nesnelerin dağılımı da üretim araçlarının dağılımına bağlıdır. Kapitalist toplumda üretim araçları kapitalistlerin mülkiyetinde olduğundan, bu araçlarla yaratılan ürünler de onlara ait olmaktadır. Bu da, kapitalistler ellerindeki ürünleri kendi çıkarlarına uygun olarak dağıtacaklar, demektir. Toplumcu toplumdaysa, üretim araçları bütün toplumun malıdır. Bu toplumda emeğin ürünü, emek veremin olur. Dağılım da, emekçilerin çıkarlarına uygundur.

Tecim üretiminin oluştuğu toplumlarda, maddî gereçlerin dağılımı, **mal tokuşumu** ile yapılır.

Üretim, dağılım, tokuşum, yoğaltım ve tüketimin ortaya koyduğu birlikte, belirleyici rol, üretime düşmektedir. Ama belirli dağılım, tokuşum, yoğaltım ve tüketim biçimleri de üretimi etkilemekten geri kalmazlar. Üretimdeki gelişimin yavaşlaması ya da hızlanması bu etkinin sonucudur.

Üretim bağıntılarının bütünü, toplumun ekonomik yapısını meydana getirmektedir. Toplumun gerçek temeli demek olan bu yapıyı, bilimsel toplumculuk, **altyapı** diye adlandırmıştır. Altyapının üzerinde, belirli toplumsal bilinç biçimlerinin yansıttığı bir hukukî ve siyasî **üstyapı** yükselir. Bu üstyapı da durmaksızın altyapıyı etkiliyerek onun gelişimini hızlandırır ya da yavaşlatır.

İnsanın doğayla savaşını üretim güçleri dile getirir, demiştik. Üretim süreci sırasında insanların yalnızca doğadaki nesne ve güçleri değil, aynı zamanda biribirlerini de etkileyip değiştirdiklerini ve bu etkinin üretim bağıntılarıyla dile geldiğini de eklemiştik. Şimdi, çok önemli bir noktaya gelmiş bulunuyoruz: Üretim güçleri ile üretim bağıntıları da kendi aralarında etkileşirler. Tarihteki çeşitli **üretim kipleri** bu karşılıklı etkileşimin sonucudur. Üretim kipini meydana getiren, üretici güçlerle üretim bağıntılarının bütünüdür.

Üretimin en devingen, en devrimci öğesi üretici güçlerdir. Üretimdeki gelişim, üretici güçlerin ve herşeyden önce üretim âletlerinin değişmesi ve gelişmesiyle başlar. Üretim bağıntılarındaki gelişim, üretici güçlerin gelişimine uygun olarak sonradan gerçekleşir. Gelişimi üretici güçlerin gelişimine bağlı olan, insanlar arasındaki üretim bağıntıları da üretici güçleri büyük çapta etkiler ama hiçbir zaman belirleyemezler.

Üretici güçlerin alabildiğine gelişebilmesi için, üretim bağıntılarının bu gelişime elvermesi, yani uygun olması gereklidir. Gelişimlerinin belli bir noktasında üretim güçleri, artık kendilerine dar gelmeğe başlayan üretim bağıntılarının çerçevesinden taşarak, bu bağıntılarla çekişmeğe koyulurlar. Üretim bağıntıları, o güçler için bir geliştirme biçimi olmaktan çıkıp köstek hâline gelmişlerdir. İşte bunun içindir ki, eski üretim bağıntıları yerlerini ergeç, üretici güçlerin yeni karakterine ve gelişimine uygun yeni üretim bağıntılarına bırakırlar. Toplumun ekonomik temelindeki bu değişiklik, üstyapıda da değişikliğe yolaçar.

Eski üretim bağıntılarından yeni bağıntılara geçiş için gerekli olan maddî koşullar, eski üretim kipinin bağrında doğar ve gelişir. Yeni üretim bağıntıları üretici güçlerin son hızla gelişmesini sağlar. Üretim bağıntıları ile üretici güçlerin karakteri arasındaki bu **zorunlu uygu**, toplumun gelişimini yöneten ekonomik yasaların en bellibaşlısıdır.

İnsanın insanı sömürmesine dayanan bir toplumda, üretici güçlerle üretim bağıntıları arasındaki çatışmalar, **sınıfların savaşması** olarak ortaya çıkar. Ve eski üretim kipinden yenisine geçiş, bir toplumsal devrimle gerçekleşir.

Her üretim kipinin bir teknik, bir de toplumsal yanı vardır. Bu kitabın konusu, üretimin toplumsal yanı olacaktır. Yani burada, **toplumsal üretim içindeki insan bağıntıları** incelenecektir. Bunlar da, **ekonomik** bağıntılardır. Daha başka bir deyişle, bu kitapta, üretimin toplumsal yapısı demek olan üretim bağıntıları, üretici güçlerle karşılıklı etkileşimleri içinde ve tarihsel bir açıdan ele alınmaktadır. Bu, sosyalizmin ne olduğunun, bundan da önemlisi, ne olmadığının anlaşılabilmesi için, şarttır.

Sosyalizmi iyice kavrayabilmek için, sosyalizmi önceleyen üretim kiplerini gözden geçirmek gerekecektir. Bu arada, her üretim kipine özgü ekonomik yasaların araştırılması yer alır. Çünkü **ekonomik yasalar,** ekonomik süreçlerin ve olayların özünü dile getirmekte, bunlar arasındaki bağları ve içsel nedenlik bağıntılarını açığa vurmaktadır.

Bu yasalar nesneldir. Yani belirli ekonomik şartlardan doğar ve insanların iradesinden bağımsız olarak etkilerini gösterirler. İnsanlar, bu yasaları bulup açıklayarak toplumun çıkarı yolunda bunlardan yararlanabilirler, ama hiçbir zaman onları ortadan kaldırıp yeniden yaratamazlar.

Her üretim kipinin, kendi özünü dile getiren, bellibaşlı yönlerini ve gelişim çizgilerini tanımlayan bir temel yasası vardır. Ve tarihteki çeşitli üretim kipleri, bu yasaların özelliğiyle birbirlerinden ayrılır. Ama, bu çeşitli toplumsal oluşumların gelişimi, kendi öz yasalarına bağlı olduğu kadar bütün oluşumlar için geçerli genel ekonomik yasalara da bağlıdır. Örneğin, üretici güçlerin karakteri ile üretim bağıntıları arasındaki zorunlu uygu yasası bütün üretim kipleri için geçerlidir.

Tarihteki bellibaşlı üretim kipleri şunlardır:

ilkel kamu, kölelik, derebeylik, kapitalizm, sosyalim. Bu sıralanma rasgele değil, zorunludur ve dikkat edecek olursak görürüz ki, tarih boyunca, toplumsal üretimin evrimi, alt biçimlerden üst biçimlere doğru olmuştur. Bu biçimlerin gelişimini ve biribirine dönüşümünü incelersek, sosyalizmin zorunlu bir tarihsel toplum biçimi olduğu daha iyi belirecektir. Böyle bir incelemeyi yürütebilmek için, doğa bilimlerinin yaptığı gibi laboratuvar deneylerine başvurmak imkânımız yoktur. Elimizdeki tek araç, **soyutlama'dır.** Her ekonomik rejimin son derece karmaşık ve çelişkin bir yapısı vardır. Bizim için söz konusu olan, görünürdeki olayların derinine inmek ve orada gizlenen ekonomik süreçlerin özünü gün ışığına çıkarmaktır. Bu yol da bizi, mal, değer, fiat, iş-günü gibi **ekonomik kategoriler'e**, yani göz önüne alınan toplumsal oluşumdaki son derece gerçek ve somut üretim bağıntılarının soyut anlatımı olan kavramların incelenmesine götürecektir. Bu incelemede, alt biçimlerden üst biçimlere yükselen tarihsel evrimin hareketine uygun olarak, en basit kategorilerden en karmaşıklarına çıkılacak ve bu mantıklı araştırma toplumsal gelişimin tarihsel bir çözümlenimi ile birlikte yürütülecektir. Örneğin, işe, en basit ve her çağda raslanan genel bağıntıyla, yani bir malın bir başka malla tokuşumuyla başlanacaktır. Mal kavramının çözümleniminden davranarak paranın ortaya çıkışı açıklanacak, sonra bu paranın sermayeye dönüşümünün süreci çizilecektir. Böylece görülecektir ki, kapitalist ekonominin en küçük hücresi olan mal'da bazı çelişmeler vardır ve bu çelişmeler, toplumsal gelişimin belirli bir noktasında, kapitalist toplum düzenini, yerini toplumcu düzene bırakmağa sürüklemektedir.

Burada söz konusu olan, tarafsızlık değil, bilimselliktir. Bilim, doğru'yu arar. Doğru ise, tarafsız değildir. XVIII inci yüzyıl boyunca doğru, burjuvaların tarafını tutmuştur; bugünse üretimdeki güçleriyle, tüketimdeki payları denk düşmeyen halk yığınlarını tutmaktadır.

İlk İnsanlardan Kapitalizme

İnsanlığın tarihi olduğu gibi, tabiatın da tarihi vardır. Yani toplumsal olaylar gibi, tabiat olayları da kronolojik zaman içinde oluşurlar. Örneğin, evrenin, güneşin ve dünyanın birer yaşı vardır. Dünyamızın bugünkü kabuklu hâline gelinceye değin geçirdiği aşamaların zaman içindeki yerlerini, bilimsel yöntemlerden yararlanarak, kolayca hesaplayabiliyoruz. Tıpkı bunun gibi, yeryüzünde hayatın hangi koşullar içinde ve ne zaman oluştuğunu da biliyoruz. Yine bilimler yoluyla hesaplıyoruz ki, ilk insanların yeryüzünde görünüşü bundan aşağı yukarı bir milyon yıl önceye varır. Afrika'da ve Güney Asya'da yapılan kazıların sonuçlarına göre insanın ilk atası, pitekantrop adı verilen maymun ile insan arası bir yaratıktır. Yine bu kazılar gösteriyor ki, pitekantropun beyni bizimkinden çok daha az gelişmişti, ama ellerinin biçimi bizim ellerimizin hemen hemen aynıydı.

İnsanın hayvandan tamamıyla ayrılıp başlıbaşına bir varlık hâline gelişi, **emek âletleri yapmağa koyulması** ile başlar. Maymunların, ağaçlardaki meyveleri düşürmek için bir değnekten ya da saldırılardan korunmak için taşlardan yararlandıklarını biliyoruz. Ama hiçbir hayvan, hiçbir zaman, bir âlet yapmağı başaramamıştır. Yüzyıllarca süren bir hayat deneyi sonunda insanlar, vahşi hayvanlar karşısında, sivri taşların yardımıyla daha iyi korunabileceklerini öğrenmişler ve iki taşı biribirine süreterek, ilkel âletler yapmağa girişmişlerdir. İnsanlar, bu yola rasgele değil, **zorunlu olarak**, yani hayat şartlarının itişiyle, zoru ile girmişlerdir.

İlk âletlerin yapımıyla birlikte, insan emeğinin tarihi başlar. Emek yoluyla, pitekantropun önayaklarının uçları insan eli hâlini almıştır. Demek oluyor ki **ellerimiz, bir emek organı oldukları kadar, emeğimizin bir ürünüdür.**

Emeğin, insandaki fizik ve tinsel güçlerin bir toplamı

olduğunu biliyoruz. İnsan, tabiata karşı olan savaşması sırasında ve sâyesinde insan olmuştur. Bu savaşmayı dile getirense, emektir. Uzun hayat deneylerinden sonra insanlar, daha iyi korunabilmek ve güven içinde yaşayabilmek için, yani tabiat karşısındaki savaşmalarını daha başarıyla sürdürebilmek için, ellerini yalnız emek yolunda kullanmanın şart olduğunu anlamışlardır. Bu da insanları, **dik duruş'a** sürüklemiştir. Dik duruşla birlikte (dört ayaktan iki ayak üstüne kalkış) insanın insan olarak oluşumu başlar.

İlk insanlar da, ataları gibi, sürüler hâlinde yaşamışlardır. Ama atalarının arasında olmayan bir **ilinti** insanlar arasında artık kurulmuştur. Bu ilinti, emektir. İnsanlar, birlikte yaptıkları âletlerden birlikte yararlanmaktadırlar. Bu da rasgele değildir, zorunludur: bir âletin yapımına bir kişi yerine iki kişi emek verecek olursa bir yandan âletin yararlı olma niteliği artacak, öte yandan da iş daha çabuk üreyecektir. Oysa, ilk insanların sürdüğü hayat da tıpkı bizim hayatımız gibi yararlılık ve çabukluk istemektedir. Demek oluyor ki, **insan toplumu emekle birlikte başlamıştır.**

Emeğin yararlılık ve çabukluk gerektirmesi demek, insanların emek verdikleri iş üzerinde düşünmeğe ve düşüncelerini biribirlerine aktarmağa koyulmaları demektir. İnsan, yüzyıllar boyunca, hayvanların birbirini seslerle çağırdıklarını görmüştür. Kendisi de böyle yapacaktır. Yalnız ne var ki, insanların sesleri de yaşadıkları hayat gibi **dolu** olacak, yani birer **anlam** kazanacak, **söz** hâline gelecektir.

Emek ve dil, insan organizmasının yetkinleşmesinde ve **beyin'**in gelişiminde belirleyici bir rol oynayacaktır. İyi söylemek, iyi düşünmek demektir. İyi düşünense, iyi emek verir. Emek süreci boyunca insan, atalarının görmediği bir takım şeyleri görmeğe, algılamağa, tasarlamağa başlamıştır: **duyu organları** böylelikle gelişmiştir. Duyu organları geliştikçe, insanlar çeşitli organlarının kendilerine getirdiği duyumları biribirine bağlamağı öğrenecek, bunun sonucu olarak da, dü-

şünceleri daha rasyonel, daha bilinçli bir karakter kazanacaktır. Kısaca denilebilir ki, emek, her türlü insan hayatının ilk temel şartıdır ve insanı yaratan, emektir. İnsan toplumu, emek sâyesinde doğmuş ve emek sâyesinde gelişmiştir.

İlkel insan, kedisini çevreleyen doğaya büyük ölçüde bağlıdır, tabiata karşı yürütmek zorunda olduğu savaşmanın güçlükleri altında ezilmiş durumdadır. Gözümüzün önüne getirelim ki, ilkel insanlar, nasıl işlediğini anlamadıkları bir doğanın ortasında, vahşi hayvanların arasında beslenmek, giyinmek, korunmak ve barınmak zorundadırlar. Bilimlerin bunca ilerlediği, tekniğin en büyük gelişimleri gerçekleştirdiği çağımızda bile insanların büyük çoğunluğunun beslenmek, giyinmek, barınmak yolunda ne büyük güçlüklerle karşı karşıya olduğunu hatırlayalım. Bizim elimizde en modern makinalar, taşıtlar, yollar, yapılar, ekili tarlalar var. İlkel insanların, boylarını kat kat aşan büyük bitkilerin arasında, karşılarına her an bir yırtıcı hayvanın çıkması sezgisiyle ürpererek, ellerinde daha sert bir yumruk ödevi gören bir taş parçası, ya da daha sert bir kol ödevi gören bir sopayla yürüdüklerini sanlandıralım. Bu insanlar yaşayabilmek için hem birlikte olmak, hem de kalabalık olmamak zorundadırlar: sayıları kabarık olursa, büyük güçlüklerle ellerine geçirdikleri besinler, hepsini birden doyurmayacaktır. Bunun içindir ki, atalarımız, sınırlı sayıda topluluklar hâlinde yaşamışlardır, ve uzun zaman av yoluyla geçinmişlerdir. Ortak emek, onlar için tek çıkar yol olmuştur. Emeklerinin ürünlerini de yine ortaklaşa tüketmişlerdir.

İlkel insan, tabiata karşı ilk büyük zaferini ateşi bularak kazanmıştır. Ateşin sürtme ile elde edildiğini öğrenmesi için binlerce yıl doğada yıldırımların yaktığı ateşi gözlemesi, sürdürmesi, koruması gerekmiştir. Ateş, ilkel insanın hayat koşullarında derin bir değişiklik doğurmuştur: Herşeyden önce ateş yeni yiyeceklerin hazırlanmasına hizmet etmiştir, üretim âletlerinin yapımında büyük rol oynamış ve soğuktan ko-

runmayı sağlamıştır. Bütün bunların sonucu, insanlar yeryüzünün daha büyük bir parçasına yayılmak olanağını bulmuşlardır. Öte yandan ateş, insanları yırtıcı hayvanlardan korumuş ve av ürünlerinin pişirilmesini getirerek insan organizmasının, özellikle beyinin gelişimine yol açmıştır.

İnsanlar geliştikçe daha yetkin aletler yapmağa başlamışlardır... Böylece insanlık, **taş çağı**'nın ardından **tunç çağı**'na, onun ardından **demir çağı**'na girmiştir. Bu arada, ok ve yay'ın bulunması avlanma verimini arttırmıştır; avın gelişimi ise ilkel insanları **hayvan yetiştirme**'ye yöneltmiştir. Hayvan yetiştirimini, toplumun üretici güçlerinin gelişmesinde belli başlı rolü oynayan tarım izleyecektir. Tarımın gelişimi göçebe inlanların yerleşmesini sağlamıştır.

İlkel Toplumda Üretim Bağıntıları

Üretim bağıntılarını belirleyen şeyin, üretici güçlerin durumu olduğunu biliyoruz. İlkel kamudaki üretim bağıntılarının temelinde, üretim araçlarının ortak mülkiyeti bulunmaktadır. Bu çağda **ortak mülkiyet** zorunludur: emek aletleri ilkel olduğundan insanların doğa ve yırtıcı hayvanlar karşısında tek tek savaşmalarına elvermemektedir. Bu da, emeğin ortaklaşa, üretim araçlarıyla toprağın ve emek ürünlerinin mülkiyetinin ortak olmasını gerektirmektedir.

İlkel insan, emeği ile, ancak kendi geçimi için zorunlu olan ürünleri güçlükle yaratabilmektedir. Daha başka bir deyişle, ilkel insanın emeği hiçbir **büttünler-ürün** ya da **ürün-artığı** yaratamaz. Yani ilkel kamuda, şu ya da bu biçimde, hiç kimse zenginleşemez. Bunun içindir ki, ilkel kamu, **sınıfsız** bir toplumdur; ve üretim bağıntılarının temelinde bu gerçek vardır.

İlkel toplumda emek, **basit işbirliği** yoluyla düzenlenir. Basit işbirliği demek, belli nicelikte bir emek gücünün hep-

bir türden işleri gerçekleştirmek amacıyla bir arada ve bir zamanda kullanımı demektir. İlkel insanlar, basit işbirliği yoluyla, iri hayvanları avlamak ya da içinde barındıkları mağaraların kapılarını büyük taşlarla kapatmak gibi tek tek herbirinin başaramayacağı işleri başarmışlardır.

Üretici güçlerin son derece alçak düzeyi, ürünlerin eşit parçalara bölümünü gerektirmiştir. Topluluk içinde her hangi bir üyenin artık-pay alması, bir başkasının açlıktan ölümüyle sonuçlanacağından, emek ürünlerinin **eşitçi dağılım'ı** (üleşimi) zorunlu olmuştur.

Bütün bunları göz önüne alarak, ilkel kamunun temel ekonomik yasasını söyleyebiliriz: **İnsanların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli şeyleri ilkel üretim âletlerinin yardımıyla ve, üretim araçlarının kamusal mülkiyeti temel olarak, ortaklaşa emek ve ürünlerin eşitçi dağılımı (üleşimi) yoluyla sağlamak.**

Üretim âletlerinin gelişimi, işbölümünü gerektirmiştir. Bunun da en basit biçimi, yaş ve cinse göre yapılan, **doğal emekbölümü'**dür. Erkeklerin, kadınların, gençlerin, yaşlıların, çocukların ayrı ayrı işlerde çalışmalarıyla toplum, ilerleme yolunda bir adım daha atmış olmaktadır: av, erkeklere düşecek, kadınlarsa ev işleriyle ve bitki toplamakla uğraşacaklardır. Bu da, **emeğin üreticiliği'**ni arttıracaktır. Böylelikle ilkel de olsa bir ekonomi kurulacak, nüfus daha hızla artacak ve toplum, **jensler** hâlinde örgütlenecektir.

Üretim aletlerinin ilkelliği, insanların küçük topluluklar hâlinde yaşamasını gerektiriyordu. Bu toplulukların üyelerini biribirilerine bağlayan şey, ortak hayat ve **kanbirliği**dir. İlkel insan, birlikte yaşadığı ve kanbirliğiyle bağlı olduğu kimselerin dışında kalan insanları kendine düşman bilmiştir. Ama ilkel insanı böyle bir tutuma zorlayan içgüdüleri değil, **hayattır, hayat pratiği'**dir. Çünkü karşısına her çıkan yabancı, onun emeğinin ürününe ortak olacak bir artık boğaz demektir.

Jens rejiminin ilk zamanlarında kadının durumu, toplumun ekonomik hayatında kapladığı yer ve öneme uygun olarak düzelmiştir: erkeklerin işi olan av, ilkel âletlerle yapıldığından, kamunun varlığını sürdürebilmesi için yeterli değildir. Oysa, daha çok kadınların uğraştığı toprak işleri ve hayvan yetiştirimi avdan daha güvenli ve daha düzgün verimli iki kaynaktır. Ama üretici güçlerin gelişimiyle, bir yandan göçebe hayvancılık, öte yandan tarım ilerleyince, yüzyıllar boyunca av ardında gelişen vücut yatkınlıkları sâyesinde bu işleri erkekler yönetmeğe başlamış, bu da kadının önce ikinci plâna geçmesi, daha sonra da zamanla gittikçe daha çok ezilmesiyle sonuçlanmıştır. Bundan böyle insanlık tarihinde kadın - erkek eşitliğini görmek için sosyalizmi beklemek gerekecektir. İşte, **ataerkil aile** böyle doğmuştur.

Hayvan yetiştirimi ve toprağın işlenmesiyle birlikte, tarihteki ilk **toplumsal emekbölümü** doğmuştur: önce çeşitli topluluklar, daha sonra da aynı topluluğun çeşitli üyeleri zamanla ayrı ayrı üretici etkinliklerle uğraşmağa koyulmuşlardır. **İlk** büyük toplumsal emekbölümü, **çoban boylarının** oluşumu ile başlar. Bu boylar daha kolaylıkla et, süt ve yün elde etmeği başarmışlar, böylece de bir artık-ürün ortaya çıkmıştır. Öte yandan, tarımla uğraşan boylar da zamanla gelişerek bu alanda bir ürün-artığının meydana gelmesine yol açmışlardır. Bu durumsa, boylar arasında değiş-tokuşun gelişmesini sağlamıştır. Bütün bunların yanısıra, yeni yeni üretim etkinlikleri ortaya çıkmakta gecikmemiştir: insanlar ta taş çağında yaşarken, kilden kaplar yapmasını başarıyorlardı, zamanla elde dokumağa başladılar. Demir çağıyla birlikte dökümcülük doğmuştur. İnsanlar artık emek âletleriyle silâhlarını demirden dökmeğe koyuluyorlardı. Oysa, bu türlü emek biçimleri, hayvan yetiştirimi ve tarımla bir arada yürütülemezdi. İşte böylece, kamunun bağrında, yeni üretim etkinlikleriyle, zanaatlar'la uğraşan insanlar meydana çıkmıştır. Bu durum da, **değiştirim**'in gelişmesini hızlandırmıştır.

İlkel toplumun çözülüşü ve Kölelik

Üretim âletlerinin yetkinleşmesiyle birlikte toplum hayatında büyük bir değişiklik baş göstermiştir. O zamana dek, bir tarlayı sürmek için bütün bir boyun ortak çabası gerekirken, üretim âletlerinin gelişimi ve toplumsal emekbölümünün emeğin üreticiliğini arttırması sonucu, bir tarlanın sürülmesi bir tek ailenin başarabildiği bir iş oluyordu. Bu durum, toplumun gelişimi için daha verimliydi: emek rasyonel bir biçimde bölündükçe hem üretim hızlanıyor, hem de emeğin üretimselliği yükseliyordu. Kısaca, ortak emek zorunluğu zamanla kendini duyurmaz olmuş, yani ortadan kalkmıştı. Üretim âletlerinin gelişiminin yol açtığı **bireysel işletme,** bu yeni tarihsel şartlar çerçevesinde daha üretici, yani toplum hayatı için daha gerekli olmuştu. Bireysel emekse, zorunlu olarak, **özel mülkiyet**'i doğurmuştur. On kişinin ürettiği bir nesneyi, pek doğal olarak, yine bu on kişi tüketecektir. Ama aynı nesneyi bir tek kişi üretmeğe başlayınca, o nesne yalnız o kişiye ait olacaktır. Üretim âletlerinin gelişmesinin sonucunda, tek tek kişilerin, daha doğrusu ailelerin emeği bir artık-ürün yaratır olmuştur. Bu artık-ürün ise tüketilmemekte, değiş-tokuş edilmektedir. İşte, ilkel toplumun yapısındaki derin sarsıntıyı doğuran, özel mülkiyetle değiştirimin ortaya çıkması olmuştur. Özel mülkiyetin gelişmesi ve aile başına elde edilen ürünlerin eşitsizliği, kamu içindeki toplulukların çıkarlarının ayrışımına yol açmıştır. Eskiden kamu içinde yönetim görevlisi, askeri şef ve papaz durumunda olanlar şimdi bu durumlarından yararlanarak servetlerini arttırmağa koyulmuşlardır. Bu ise, kamu üyelerinin büyük çoğunluğunun yoksullaşması ve zenginlerin ekonomik egemenliğine girmesi demektir. İnsanlık tarihindeki ilk aristokrat ailelerin oluşumu böyle başlar. Zamanla bu

ailelerin erkleri ve mülkiyetlerinde bulunan üretim araçları birsoydanlık, yani soyaçekim ya da kalıtım (miras) yoluyla oğuldan oğula geçmeğe başlamıştır.

Öte yandan, insan emeğinin üretimselliğinin artışı sonucu bir artık-ürün ortaya çıktığına ve bu da servet demek olduğuna göre, eskiden öldürülen savaş tutsaklarını çalıştırmak daha yararlı hâle gelmiştir. Tarihin bu ilk köleleri en zengin ailelerin eline düşmüştür. Öldürülmek yerine çalışmak, şüphesiz kölelerin de işine gelmiştir. Bu durum, zengin ailelerin büsbütün zenginleşmesini sağlayarak, tohumları önceden atılmış bulunan eşitsizliğin derinleşmesine yol açmıştır. Servetlerdeki eşitsizliğin daha da ilerlemesiyle, zenginler kendi boylarının yoksul ve borçlu üyelerini de köle edinmek yoluna girmişlerdir. Böylece, ilkel kamuya özgü üretim bağıntıları gittikçe daha soysuzlaşarak yerlerini, sonunda, üretici güçlerin gelişkin karakterine uygun, yeni üretim bağıntılarına bırakmışlardır. Özetlemek gerekirse, ortak emeğin yerini bireysel emek, kamusal mülkiyetin yerini özel mülkiyet, sınıfsız toplumun yerini ise **sınıflı toplum** almıştır. Bundan böyle insanlığın tarihi, **sınıf mücadelesinin tarihi** olacaktır.

Kölelikle birlikte ilk **köylü toplulukları** da doğup gelişmiştir. Köleler önceleri az sayıda olduğundan, kölelik **ataerkil** ve **evcil** bir kimliğe bürünmüştü. Ama zamanla, tarımın ve hayvan yetiştiriminin gelişip zenginlerin eline geçmesi sonucu, değiştirim arttıkça çok sayıda çalışan kola ihtiyaç baş göstermiştir. Öte yandan, ilk zamanlar tarımcı ile hayvan yetiştiricisi için bir yan-uğraş hâlinde olan zanaatlar ilerlemiş ve özer bir etkinlik hâline gelmiştir. Sonunda da, **zanaat tamamıyla tarımdan ayrılmıştır.** Bu, tarihteki **ikinci** büyük toplumsal emekbölümüdür.

Üretimin, tarım ve zanaat olarak iki bellibaşlı kola ayrılmasıyla **değiştirim üretimi** için gerekli şartlar gerçekleşmiş oluyordu. Buna uygun olarak, emek ürünlerinin değişti-

rim nesnesi olmayıp işletmenin içinde tüketilmesi demek olan **doğal ekonomi** de, yerini **pazar ekonomisi**'ne bırakacaktır. Artık zanaatçılar ısmarlama üzerine değil, doğrudan doğruya **pazar için** üretmeğe başlamışlardır. Doğal ekonomi çerçevesi içinde yaşayan köylüler, vergileri ödeyebilmek ve zanaatçılardan ihtiyaç duydukları âletleri satın alabilmek için, ürünlerinin bir kısmını satmak zorunda kalacaklardır. Bu da, zanaatçılarla köylülerin emek ürünlerinin yavaş yavaş **mal** hâline gelmesi demektir.

Mal, doğrudan doğruya tüketilmek için değil, değiştirilmek, pazarda satılmak için yapılan üründür. Pazar ekonomisinin karakterini çizen, değiştirim - amacıyla - üretim'dir. Değiştirimin raslansal kaldığı çağlarda insanlar, bir ürünü bir başka ürün karşılığında değiştirmekle işlerini yürütebilmişlerdir. Ama değiştirim gelişip yaygınlaşarak ekonomik düzene hükmetmeğe başlayınca, bütün malların arasından sıyrılen bir mal, zamanla tek değiştirim aracı hâline gelmiştir. Bu mal, **para**'dır. Para, bütün öteki malları değerlendirmeğe yarayan ve değiştirim sırasında aracı rolü oynayan evrensel maldır.

Zanaat ve değiştirimin gelişmesiyle birlikte, **şehirlerin oluşumu** başlar. Zanaat ve tecim gittikçe şehirlerde derişip toplanmıştır. Böylelikle, önceleri köyden pek az farklı olan şehir, zaman boyunca, şehirlilerin uğraşları ve hayat biçimleriyle kırdan tamamıyla ayrılmış ve **şehirle köyün karşıtlığı** doğmuştur.

Değiştirilecek mallar yığınlaştıkça, değiştirimin sınırları da genişlemiştir. Bunun sonucu, üretenlerin mallarını alıp, kazanç amacıyla, uzak pazarlara götüren ve oradaki tüketenlere satan **pazarcılar** türeyecektir.

Üretimin ve değiştirimin yayılımı, servetlerdeki eşitsizliği bir kat daha arttırmıştır. Para, sürüm hayvanları, üretim âletleri, tohumlar gittikçe zenginlerin elinde birikmiş ve yoksullar, eşya ya da para olarak, ödünç bulabilmek için zen-

ginlere başvurmak durumuna düşmüştür. Her türlü ödünç veren zenginler,alacaklısı oldukları kimseleri, borçlarını ödemediklerinde, köle hâline getirmekten geri kalmamışlardır. Böylece doğup gelişen **tefecilik**, toprağın da özel mülkiyet hâline gelişiyle sonuçlanmıştır. Küçük köylü işletmeleri artık hayat alanı bulamaz olmuşlardır. Toplumun varlığı, gittikçe, kölelerin emeğine bağlılaşacaktır. **Kölelik üzerine kurulu bir üretim kipi** meydana gelmiştir. Bu toplum iki çatışkın sınıfa bölünmüş durumdadır: köleler ve köle sahipleri. Bunun yanısıra, toplumdaki hür insanlar da iki sınıfa bölünmüştür: aynı zamanda büyük çapta köle sahibi olan büyük toprak ağaları ve küçük üretmenler. Küçük üretmenler sınıfını meydana getiren köylülerle zanaatçılar arasında hâli vakti yerinde olanlar da sınırlı sayıda köleye sahip olmuşlardır. Din adamlarıysa, daima, toprak ve köle sahiplerine bağlı kalmışlardır.

Toplumsal emekbölümü ve değiştirimin gelişmesi jenslerle boyları birbirlerine yaklaştırmış, birleşmelerine yol açmıştır. Jens rejiminin yönetim organları kamusal karakterlerini zamanla tüketmişler ve halkı baskı altında tutmağa yarayan organlar hâline gelmişlerdir. Askerî şefler ve yönetim adamları **prens** ve **kral** olmakta gecikmeyeceklerdir. Köleleri ve yoksullaşan halkı dizginlemek üzere ordu birlikleri, mahkemeler, ceza organları kurulacaktır. Yani **Devlet** doğacaktır.

Köleci Devlet, köleleri ve halk yığınlarını boyunduruk altında tutarak, kölelik rejiminin gelişip sağlamlaşmasında büyük rol oynamıştır. Tarih kitaplarında övüle övüle bizlere anlatılan eski Yunan ve Roma demokrasileri aslında, sadece köle sahibi olanlar için geçerli birer demokrasiden başka bir şey değildir.

Köleci Toplumda Üretim Bağıntıları

Sahibin hem üretim araçları, hem de üretmenler, yani köleler üzerinde mülkiyeti, köleci toplumdaki üretim bağın-

tılarının temelini meydana getirir. Köle bir eşyadır. Efendisi onu işletmekle, sömürmekle kalmaz, isterse satabilir, öldürebilir. Ataerkil kölecilik çağında ailenin bir üyesi sayılan köle, köleci üretim kipinin gelişimiyle, bir insan olmaktan çıkmıştır. Köle zor yoluyla çalışır, iyi çalışması için bol bol cezalandırılır, kaçınca kolaylıkla bulunabilmesi için damgalanır, ya da kaçmaması için ayağına zincir vurulur. Bu zincirin üstünde sahibinin adı kazılıdır.

Kölesel emeğin bütün ürünü, kölenin sahibine aittir. Sahibi kölesine, açlıktan ölmeyecek ve kendisi için çalışmağa devam etmesine yetecek kadar yiyecek verir. Kölenin elinden sadece yarattığı artık-ürün alınmamaktadır, yaşaması için zorunlu olan ürünün büyük bir parçası da alınmaktadır.

Kölenin ailesi yoktur, köle yalnızdır. İnsafsızca çalıştırıldığından çabucak eskir, tükenir, ölür. Topluma durmadan yeni yeni köleler gerekmektedir, bununsa en kestirme yolu savaş'tır. Roma İmparatorluğunun beş yüzyıllık tarihi boyunca savaşmadığı yıllar toplanacak olursa, 25 sayısı çıkar. Zaptedilen ülkelerin yalnızca yenik askerleri değil, halklarının büyük bir bölümü de köle hâline getirilir. Taşralar ve sömürgeler büyük birer «canlı mal» kaynağıdır. Ekonomik hayatın en kazançlı dallarından birisi de, köle ticaretidir. Bu iş için şehirler kurulur, yeni pazarlar açılır.

Köle sahiplerinin ve köleci Devletin elinde büyük sayıda kölenin derişip toplanması basit işbirliğinin büyük çapta uygunlanmasını sağlayacaktır. Çin duvarları, Mısır piramitleri, Hint ve Yunan tapınakları, Roma anıtları, Sümer kanalları, büyük yollar, köprüler hep bu sâyede gerçekleştirilmiştir. Kölesel elemeği zanaat alanında da geniş ölçüde kullanılmıştır. Altın, gümüş, demir madenlerinin işletilmesinin yanısıra çok sayıda köle çalıştıran atölyeler ortaya çıkmıştır. Kölesel emeğin ucuzluğu ve basit işbirliğinin avantajları, küçük çiftçilerin büyük toprak sahiplerinin karşısında tutunamamasını gerektirecek ve köylülerin büyük bir bölümü

ya köleleşecek ya da şehirlere akarak oradaki yoksullar ordusuna katılacaktır. Köleci aristokrasinin, pazarcıların, tefecilerin, köleci Devletin memurlarının toplanma merkezleri olan şehirlerle köy arasındaki karşıtlık gittikçe daha da artmakta, çözülmez hâle gelmektedir.

Kölesel emek sâyesinde toplum, hiç de küçümsenmeyecek bir gelişim düzeyine ulaşmıştır. Ama önemli teknik ilerlemeler için gerekli koşulları bu rejim hiçbir zaman kuramamıştır. Kölesel emeğin verimi son derece düşük olmuştur. Bu da, kölenin gördüğü işten hiçbir kazanç sağlamamasıyla açıklanır. Kölelik rejiminin ilk zamanlarında gerçekleşen teknik ilerlemelerin yardımıyla köleci Devletler, çevrelerindeki boyları köleleştirmişlerdi. Köleleri kendi aralarında üretip bir çeşit köle ırkı yaratmak pahalı geldiğinden, teknikler ilerlemesi sadece istilâ savaşlarına bağlı kalıyordu. Toplumun gelişimi daha çok insanın ve evcil hayvanların fizik gücüne dayanıyordu. Zamanla köle sahipleri her türlü elemediğinden sıyrılmışlardır. Onların gözünde emek, hür insanı küçük düşürücü bir etkinlik oluyordu: Emek, insan bile sayılmayan kölelerin işiydi. Bu durumsa, **elemeği ile kafa emeği arasında bir karşıtlık** doğunmuş, bir uçurum açmıştır.

Kölelerin efendileri tarafından sömürülmesi, köleci toplumdaki üretim bağıntılarının temelidir, demiştik. Bu üretim kipinin her ülkeye göre başka özellikler taşıdığını ekleyelim. Örneğin, tarımın büyük çapta sulamaya dayandığı Doğu ülkelerinde, toprak Devletin mülkiyetindedir. Kral, toprağın tek sahibidir. Pek doğaldır ki, köleci Devletin vergileri altında ezilerek köleleşenler yine yoksul köylüler olmuştur. Din adamları da bu sürecin hızlanmasında önemli rol oynamışlardır.

Kölesel emeğin ve yarattığı ürünün büyük parçası, köle sahiplerinin isteklerini doyurmak, hazine yapmak, ordu kurmak, tantanalı saraylar ve tapınaklar yaptırmak gibi üre-

tici olmayan işlerde harcanmıştır. Bu emekle ürünün çok küçük bir bölümü üretimin gelişimine ayrıldığından bu gelişim son derece yavaşlamıştır. Sürekli savaşlar, üretici güçlerin büyük halk yığınlarının ve bazan koskoca uygarlıkların ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Şimdi, kölelik rejiminin temel ekonomik yasasını söyleyelim: **Kölelerin ve üretim araçlarının bütün mülkiyeti köle sahiplerinde olmak şartıyla, köylülerle zanaatçıların yıkımı uğruna, öteki ülkelerin savaşlarla zaptedilip halklarının köleleştirilmesi yoluyla elde edilen köleleri insafsızca işleterek köle sahiplerinin gereksinmelerinin giderilmesi için bir artık-ürün üretmek.**

Bununla birlikte, üretimin belli dallarında, ürünlerin büyük bölümünün pazarlarda düzenli olarak satıldığını, yani mala çevrildiğini unutmayalım. Değiştirimlerin gelişimiyle paranın önemi de artmıştır. Köleci düzende para, sadece bir mal alıp satma aracı değildir. Para, ticaret ve tefecilik yoluyla, başkalarının emeğini kendine mal etmeğe de yarar. Böylelikle bir işletme aracı hâlini alan, yani artık-emek ile ürününü kendine mal etmek için harcanan para, **sermaye** olur. Ticarî sermaye ile faizci sermaye, tarihteki ilk sermaye biçimleridir. Ticarî sermaye, malların değiştirimine bağıtlanan sermayedir: pazarcılar, yani tüccarlar, alım satım yoluyla, kölelerin, köylülerin ve zanaatçıların yarattığı ürün-fazlasının (artık - ürünün) büyük bir bölümünü kendilerine mal etmiş oluyorlardı. **Faizci sermaye** ise, köylülerin ve zanaatçıların artık-emeklerini kendine mal etmek amacıyla, yüksek faiz karşılığında ödünç üretim araçları, tüketim nesneleri ve para vermek için kullanılan sermayedir. Köleci rejimde tefeciler, aristokrasiye de ödünç vererek, kölesel emeğin yarattığı artık-ürün'den pay almışlardır.

Köleciliğin Çözülüşü ve Derebeylik

Köleci toplum düzeni, kendisini yırtan iç çelişimlerinin gelişip büyüyerek çözülmez hâle girmesiyle çökmüştür. Bu rejimde toplumun bellibaşlı üretici gücü, kölelerdir. Oysa, işletme biçimi olarak kölecilik, köleleri çabucak eskitmekte, tüketmektedir. Demek oluyor ki, köleci ekonominin varlığını sürdürebilmesinin temel şartı, sürekli olarak ve ucuza köle bulmaktır. Bu da, köleci Devleti durmadan savaş yapmağa sürükleyecektir. Köleci Devletin askerî gücünü besleyense, bağımsız küçük üretmenlerdir, yani köylülerle zanaatçılardır. Bunlar bir yandan orduyu yaratmak, bir yandan da ordunun ayakta kalabilmesi için gerekli giderleri karşılamak, yani vergi ödemek durumundadırlar. Ama büyük köle sahiplerinin ucuza mal ettikleri ürünlerin rekabeti karşısında yok olmaktadırlar. Büyük çiftliklerle küçük köylü işletmeleri arasındaki çözümsüz çatışkı gittikçe daha da derinleşmektedir. Bağımsız köylülerin yok olması Köleci Devletin hem ekonomik, hem askerî gücünü sarsmaktadır. Bir gün gelecek, köleci Devlet yeni köleler bulmak amacıyla giriştiği savaşlardan yenik çıkmağa başlayacaktır. Bu durum ise, toplum hayatındaki düzensizliğin daha da belirmesine yol açacak ve yavaş da olsa gelişmiş üretim güçleri, kendilerini göstekleyen üretim bağıntılarını değişmeğe zorlayacaktır. Üretici güçlerin karakteri ile üretim bağıntıları arasındaki zorunlu uygu yasası, kölelerin, emeklerinin ürününden kendilerine çıkar sağlayan işçiler hâline gelmesini gerektirmektedir. Nitekim, köle sahipleri, kölelerini azâd etmeğe başlamışlardır. Büyük araziler, parsellleştirilerek, eskî kölelere ya da yoksul köylülere, birtakım koşullar içinde, işletmeğe bırakılmaktadır. Böylelikle, kolon diye adlandırılan ve parselleriyle alınıp satılabilen, ama köle olmayan bir yeni küçük üretmen kategorisi or-

taya çıkmıştır. Öte yandan, köleci ekonominin gelişimiyle birlikte hızlanan sınıf savaşmaları ve kölelerin isyanları, köleci devletin yıkımıyla sonuçlanmıştır. Bu yıkımın gerçekleşmesinde, köleleştirilmelerine karşı savaşan Barbarların büyük payı olmuştur.

Köleci Devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan durum şudur: bir yanda, eski devletten arta kalmış bir karışık düzen vardır. Burada ahali, kolon sistemini kabûl eden büyük toprak ağaları, azâd olmuş köleler, kolonlar, küçük köylüler ve zanaatçılardan meydana gelmektedir. Öte yanda, köleci devleti yıktıkları sırada soysuzlaşmış bir ilkel kamu hayatı yaşayan istilâcı boylar bulunmaktadır. Bunların başında bulunan krallar, kendi yakınlarına ve güvenli adamlarına, köleci devletten ellerine geçen toprakları, askerî hizmet karşılığında **timar** olarak dağıtmağa başlayacaklardır. Bu arada, krallık erkinin belli başlı desteği olan Kilise'ye de büyük pay düşecektir. Bu toplaklara **fief** adı verilmektedir. Fief, lâtincede feodum diye söylenir. Türkçedeki **derebeylik**'in batıdaki karşılığı olan **feodalite**, bu sözden türemiştir.

Avrupa'da, köylü topraklarının feodal mülkiyete dönüşümü ve köylü yığınlarının derebeylerinin boyunduruğu altına girmesi beşyüz yıl sürecektir. Kralların toprak dağıttığı kimseler, bu toprakları işletebilmek için, adam bulmak zorundadırlar. İşte bunun içindir ki, zamanla, eski köleler, kolonlar ve bağımsız köylüler arasındaki ayrım silinecek ve bütün bu insanlar feodal, senyör, derebeyi adı verilen yeni toprak sahiplerine bağlı **serfler** sınıfını meydana getireceklerdir.

Feodal Toplumda Üretim Bağıntıları

Feodal toplumda üretim bağıntılarının temelini yapan şey, senyörün **toprak üzerinde sınırsız, serf üzerinde sınırlı**

mülkiyetidir. Serf, bir köle değildir. Serfin kendi işletmesi vardır. Derebeyi serfi satabilir, ama öldüremez. Derebeyi, toprağının bir bölümünü köylülere kullanmak üzere vermektedir. Bu toprak, babadan oğula da geçer. Yalnız bunun karşılığında köylü, derebeyinin kendine ayırdığı toprağı da işlemek zorundadır. Daha başka bir deyişle, köylünün zamanı ikiye ayrılmıştır: zorunlu zaman ve artık-zaman. Zorunlu zaman sırasında serf, kendine ayrılmış olan toprağı işleyerek, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayacak ürünü yaratır. Artık-zaman ise, serfin derebeyi için çalıştığı zaman süresidir. Bu süre boyunca yaratılan emek ürünü derebeyinin olacaktır. Bu emek ürünü de, **toprak geliri**'ni yaratır.

Derebeylik boyunca, üç türlü toprak gelirine raslıyoruz: emek olarak gelir, eşya olarak gelir, para olarak gelir.

Emek olarak gelir ya da **angarya**, derebeyliğin ilk zamanlarına raslar. Köylü, yine kendisinin olan üretim âletleriyle, haftanın belli günlerinde — örneğin haftada üç gün — senyörün arazisini işlemekte, öteki günler kendi toprağında çalışmaktadır. Bu durumda, zorunlu emek ile artık-emek, zaman ve uzayda, iyice sınırlanmıştır. Ama köylü, derebeyinin arazisinde, kendi toprağında çalıştığı gibi çalışmayacaktır. İşte bunun içindir ki, emek olarak gelirin yerini **eşya olarak gelir**, ya da **eşya ödentisi** almakta gecikmemiştir. Köylü yalnız kendi toprağında çalışacak, ama senyöre düzenli olarak belirli nicelikte buğday, hayvan, vb. verecektir. Köylü, belli bir bağımsızlık kazanmış olmaktadır: istediği zaman ve istediği gibi çalışabilecek ve, vakti kalırsa, emeğinin üretimselliğini arttırabilecektir. Ama ticaret hayatının gelişip yayılmasıyla, eşya olarak gelir, yerini, **para olarak gelir**'e, **para ödentisi**'ne bırakmıştır. Para ödentisi, derebeyliğin çözülmeğe başlayıp kapitalist bağıntıların ortaya çıktığı döneme raslar.

Gelirlerini arttırmak amacıyla derebeyleri, sadece serflerin artık-emeklerine el koymamışlar, aynı zamanda zorun-

lu emeğin büyük bir parçasını da köylünün elinden almışlardır. Bunu, değirmen ve demir ocakları gibi serflerle zanaatçıların ürünlerini işlemeleri için gerekli şeylerin derebeylerinin tekelinde toplanması izlemiştir. Unutmayalım ki, köylüler bütün bunlardan başka Kilise'ye ürünlerinin onda birini vermek ve ayrıca bir sürü vergi ödemek zorundaydılar. Böylelikle, feodal toplum bütün yönleriyle, serfin emeği üzerine kuruluyordu .Köylüler salt tarım ürünlerini yetiştirmekle kalmıyorlardı. Zanaatçı olarak şatoları, kiliseleri, volları ve şehirleri de onlar yaptılar. Bu bakımdan, senyörün ekonomisi olduğu gibi serfin ekonomisi de bir **doğal ekonomi** idi. Her derebeyinin kendi oturduğu şatosu ve o şatova bağlı köylüleri vardı. Zanaatçılık köylüler için bir yan-uğraş durumundaydı, ya da zanaatçılar köylüler arasından yetişiyordu. Tuz ve demir gibi kapalı ekonomi içinde üretilemeyen nesnelerse gezgin tüccarlardan sağlanıyordu. **Tarımla meskende zanaatın bir-aradalığı** diye adlandırılan bu durum, şehirlerin gelişmesi ve değiştirimlerin yaygınlaşmasıyla ortadan kalkacaktır.

Derebeylik sisteminin temel ekonomik yasası şudur: **Derebeyinin serfler üzerinde sınırlı, toprak üzerinde sınırsız mülkiyeti şartıyla toprak senyörlerinin gereksinmelerinin giderilmesi için bağımlı köylüleri işleterek bir artık-ürün üretmek.**

Köleci ekonominin boyundurluğundan kurtulan üretici güçlerin gelişimi sonucu, bir köyde, o köyün senyörüne ve serflerine gerekli olandan çok ürün elde edilmeğe başlanıyordu. Zanaatçılar köylü yığınından ayrılıp şatoların çevresinde toplanmağa başlamışlardı. Böylece, kölelik çağından arta kalan şehirlerin yanısıra yeni yeni şehirler doğmuştur. Bu durum, şehirdeki zanaatların daha da gelişmesini sağlayacaktır. Şehirler, toprakları üzerinde kurulu oldukları derebeylerine ya da manastırlara hukukî açıdan bağlıdırlar. Yönetim organları ve mahkemeler derebeylerinin

elindedir. Şehirliler derebeylerine vergi öderler. Şehirler bu boyunduruktan kurtulmak için erkenden savaşa girişmişlerdir. Kuvvet ya da para yoluyla, şehirde oturanlar, kendi kendilerini yönetmek, yargılamak, para basmak ve vergi koymak hakkını kazanacaklardır. Bağımsızlıklarını koruyabilmek için kalabalıklaşmaları gerektiğinden kaçak serflere daima sığınak olacaklardır.

Şehirde bellibaşlı iki türlü insan yaşamaktadır: tüccarlar ve zanaatçılar. Yani şehir, doğal ekonomiyi temsil eden köye karşılık, pazar ekonomisini temsil eder. Bir yandan kaçak serflerin gittikçe artan rekabeti, öte yandan derebeylerine karşı yürütmek zorunda oldukları savaşma, zanaatçıları dernekler hâlinde toplanmağa zorlamıştır. Dernekler başlangıçta, zanaatların gelişmesini ve sağlamlaşmasını sağlayarak üretici güçlerin ilerlemesine yol açmışlardır. Ama pazarların yayılması ve pazar üretiminin artmasıyla dernekler üretici güçler için birer fren hâline gelmişlerdir. Emeğin dernekler tarafından kesin olarak düzenlenmesi hem zanaatçının teşebbüsünü baltalıyor, hem de tekniğin gelişimine engel oluyordu. Zamanla dernekler, rekabeti önlemek amacıyla, ustalığı sayısız şartlara bağlamışlardı. Bu da, çıraklarla kalfaların bütün ömürleri boyunca gündelikçi kalması demekti. Bunlar küçük bir gündelik karşılığında günde on altı saat çalışmak durumundaydılar. Bu yüzden de, çıkarlarını korumak, savunmak amacıyla gizli birlikler kurmak yoluna gidiyorlardı.

Şehrin en zengin insanları, **tüccarlar** idi. Bunlar da, öteki tüccarların rekabetiyle savaşmak ,tartı ve ölçü birimlerinin birleştirilmesini sağlamak ve derebeyleri karşısında haklarını korumak için, tüccar birlikleri kurmakta gecikmeyeceklerdir. Bütün bunlar derebeylik ekonomisinin yavaş yavaş pazar ekonomisine açılmasıyla sonuçlanacaktır. Para ödentisinin angaryanın yerini alışı bundandır. Şehirle olan ticaretin gelişimiyle, derebeyinin para ihtiyacı artmıştır. Bu da,

toplumdaki ikinci büyük sınıf olan köylülerin bir kat daha ezilmesi demektir.

Öte yandan, şehirlerdeki küçük mal üretmenleri arasında da bir ayrışım başlamış bulunmaktadır. Şimdi, kapitalist ekonominin doğuşu bakımından çok önemli olan bu noktayı açıklayacağız.

Sermayenin İlkel Birikimi ve Derebeyliğin Çözülüşü

Küçük köylülerle zanaatçıların, kendi mülkiyetlerinde olan üretim âletleriyle ve kendi kişisel emekleriyle, değiştirim için ürün yaratmaları, **basit pazar üretimi**'ni ortaya çıkarır. Değiştirim amacıyla yaratılan ürün, maldır. Bir üretmenin bir mal üretmesi için harcıyacağı emek, o üretmenin içinde bulunduğu koşullara bağlıdır. Bu koşullara göre iki ayrı üretmen, aynı malı üretmek için, ayrı emek verecektir. Aynı malı, elinde daha yetkin âletler bulunan ya da daha usta ve eli işe daha yatkın olan üretmen daha az emekle üretecektir. Ama bu mallar satılmak üzere pazara getirildiğinde, onlara fiat biçilirken, içinde üretildikleri koşullar göz önüne alınmaz. Çünkü bu koşullar bireyseldirler, pazarın koşulları ise evrenseldir: özdeş mallar aynı fiata satılır. Bu durumun sonucu olarak, üretim giderleri pazar ortalamasından yüksek olan üretmenler mallarını sattıklarında üretim giderlerinin ancak bir bölümünü karşılayabilecekler ve zamanla iflâsa sürükleneceklerdir. Buna karşılık, giderleri pazar ortalamasına göre alçak olan üretmenler zamanla zenginleşme yoluna gireceklerdir. Zenginleşmek demek, daha ucuza üretecek imkânları yaratmak demektir. Böylece, büyük çoğunluk yoksullaşırken küçük bir azınlık servet sahibi olacaktır.

Öte yandan, derebeylik rejimi siyasî dağınıklığıyla, pazar üretiminin gelişmesine büyük çapta engel olmaktadır. Her derebeyinin kendi keyfine göre yasalar yaptığı bir düzende, toplumun ekonomik ilerlemesi son kertede yavaş olmaktadır. Oysa, şehirle kır arasındaki toplumsal emekbölümü, bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında daha etkin ekonomik bağlantıların kurulmasını gerektirmektedir. **Ulusal pazar**'ların oluşumu işte böyle başlamıştır.

Ulusal pazarların kuruluşuyla, siyasî iktidarın merkezleşmesi için gerekli ekonomik koşullar da yaratılmış oluyordu. Bir yandan gittikçe gelişmekte olan şehirlere, öte yandan da soylular sınıfının en alt basamaklarına dayanan krallar toprak aristokrasisini egemenlikleri altına almakta gecikmeyeceklerdir. Böylelikle, mutlak monarşiler hâlinde, büyük ulusal Devletlerin oluşumu başlamaktadır. Bu Devletlerse, kapitalist bağlantıların doğup gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Avrupa'yı Doğu'ya bağlayan büyük ticaret yolu, Osmanlı'ların XV inci yüzyılın ortasında İstanbul'u ve Doğu Akdeniz'i alışıyla kesilmiş, bu da bir yandan Vasco de Gama'nın, bir yandan da Kristof Kolomb'un bulgularına yol açmıştır. Ticaret alanındaki üstünlüğün Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya geçişi böylece başlamıştır.

Ticaretin birdenbire bu çapta genişlemesi bir **Dünya pazarı** doğurmuştur. Zanaatçılık, gittikçe artan mal talebini artık doyuramamaktadır. Küçük zanaat üretiminin yerini, gündelikli işçilerin işletmesine dayanan büyük **kapitalist üretim**'e bıraktığı dönem gelip çatmıştır.

Feodal üretim kipinin kapitalist üretim kipine dönüşümü iki şekilde olmuştur: bir yandan küçük üretmenlerin ayrışımı kapitalist müteşebbislerin ortaya çıkmasına yol açmış, öte yandan da ticarî sermaye, tüccarların yatırımları yoluyla, üretimi hükmü altına almıştır.

Değiştirimin gelişmesi sonucu yaratılan rekabet karşı-

sında esnaf dernekleri çözülmekten kurtulamamışlardır. Küçük atölye sahipleri dernek kurallarını ister istemez çiğneyerek iş saatlarını çoğaltmışlar ve daha verimli iş metotları bulup kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunların arasından en zenginleri kapitalistleşirken, büyük çoğunluk da gündelikçi durumuna düşmüştür.

Öte yandan tüccarlar, küçük üretmenlerden düzenli olarak mal alıp daha büyük pazarlara taşımağa koyulmuşlardır. Böylelikle **toptancılar** meydana gelmiştir. Yoksullaşmış zanaatçılar toptancıdan yardım dilenmek durumuna düşeceklerdir. Toptancı da onlara, her yerde ve her vakit olduğu gibi, aralarında önceden kararlaştırılan çok düşük bir fiat karşılığında mallarını kendisine satmaları şartıyla, ödünç olarak para, hammadde ve gereç verecektir. Bu ise, toptancının biraz daha zenginleşmesi ve zanaatçıların toptancıya bağlı gündelikçi hâline gelmesiyle sonuçlanacaktır. Daha başka bir deyişle, zanaatçı toptancılardan aldığı hammaddeyi belli bir para karşılığında işlemeğe başlayacaktır. Yani toptancı, bir işletmeci olacaktır. Son olarak, zanaatçının tamamıyla iflâsı, çalışmak için kendisine gerekli emek aletlerini de işletmeciden almasına yol açacak ve böylelikle kendisi bütün özerliğini yitirip kesin olarak bir gündelikçi işçi hâline gelirken, toptancı da bir **kapitalist sanayici**'ye dönüşecektir.

İşçilerini büyük bir atölyede toplayan kapitalist önce bu işçilerin herbirine ayrı ayrı aynı işi gördürtmek yolunu seçmiştir. Ama zamanla anlaşılacaktır ki, bazı işçiler aynı in bazı işlemlerini yapmakta daha ustadırlar. Öyleyse herbir ustası olduğu işlemi yaptırtmak daha avantajlıdır. Bu çok sayıda elemeği kullanan atölyelerde ilk **emek bölümü**'nün başlaması demektir.

•

Gündelikli işçilerin, emek bölümü yoluyla, bir el işini gerçekleştirdikleri kapitalist işletmelere **manüfaktür** denir. Bugünkü fabrikaların atası, manüfaktürdür.

Derebeylik bağlantılarının çözülmesi kırda da gecikme-

miştir. Ticaret üretimi geliştikçe, paranın erki de artmıştır. Derebeyleri artık köylüden para aidatı istememektedirler. Bu da, sürekli olarak para ihtiyacı içinde kıvranan köylüleri, toptancılara ve tefecilere başvurmağa sürüklemektedir. Daha başka bir deyişle, **köylü sınıfının ayrışımı** da başlamıştır. Komşularına ödünç vererek ürünlerini yok pahasına satın alan zengin köylüler türemekte gecikmeyecektir.

Kapitalist üretimin iki şartı vardır:

1. Özgür ama geçim ve üretim araçlarından yoksun olduğu için kendini kapitalistlere kiralamak ve onlar için çalışmak zorunda bulunan bir insan yığını,

2. Büyük çapta kapitalist işletmeleri kurabilmek için gerekli olan servetin para olarak birikimi.

İki tarihsel olay bu iki şartın gerçekleşmesini sağlamıştır. Önce kapitalizmin özel mülkiyete dayanan küçük ticaret üretiminden doğduğunu gördük. Bu üretimle birlikte doğan rekabetin büyük çoğunluğu yıkıma sürüklerken bir azınlığı zenginleştirdiğini biliyoruz. Ama bu sürecin yavaşlığı, XV inci yüzyıl sonunun büyük keşifleriyle kurulan dünya pazarının ihtiyaçlarını karşılıyacak çapta değildir. İşlerin hızlanması gerekmektedir. Bu hız da, büyük toprak ağalarının, burjuvaların ve onlarin elinde bulunan Devlet mekanizmasının küçük üretmenleri zor kullanarak topraklarından ve üretim araçlarından ayırmasıyla gerçekleşmiştir. Gasp ve şiddet metotlarıyla gelişen bu ayırma süreci de **sermayenin ilkel birikimi** adını almıştır. Bu iş ilkin İngiltere'de başlamıştır. XV inci yüzyıl sonunda gelişen büyük kumaş manüfaktürlerinin yün ihtiyacını karşılayabilmek üzere toprak ağaları büyük hayvan sürüleri beslemek zorunluluğunu duyacaklardır. Bu da, otlak gerektirmektedir. Köylülerin yığın hâlinde evlerinden kovulup yollarda bırakılması işte böylece ortaya çıkmıştır. Kanun dışı yollarla öteden beri işledikleri topraklarından olan bu insanlar haklarını aramak istediklerinde, karşılarında silâhlı

devlet kuvvetini bulacaklardır. Köylülerin topraklarından atılmasının iki önemli sonucu olmuştur. Toprağın sınırlı sayıda toprak ağasının eline geçişiyle, bir toplum katının mülkiyeti demek olan feodal toprak mülkiyeti, bir burjuva mülkiyete dönüşmüştür. İkinci olarak da, yollara dökülen köylüler kapitalistler için yok pahasına çalıştırılacak bir işçi yığını meydana getirmişlerdir.

İkinci tarihsel olay, Amerika'nın keşfidir. Amerika yerlilerinin servetlerinin ellerinden alınması ve yerlilerin son derece zengin altın madenlerinde insan dışı şartlar altında çalıştırılması, Avrupa'da büyük çapta para yığılımına yol açacaktır. Avrupalı tüccarların Amerika'ya elemeği yetiştirmek amacıyla Afrika'da düzenledikleri **«Zenci avları»** ve Doğu Hindistan kumpanyalarının kuruluşuyla gelişen **sömürge ticareti,** bu para yığılımını bir kat daha hızlandırmıştır. Ticarî sermaye ile faizci sermaye, artık büyük kapitalist işletmelerin yükünü rahat rahat taşıyabilecek durumdadırlar.

Bazı sözde bilginlerin masum doğuşunu anlatmak için sayfalar doldurdukları kapitalizm, aslında, yukarıda gördüğümüz gibi, «bütün deliklerinden kan ve çamur fışkırarak» dünyaya gelmiştir.

Bu doğuş, **burjuva devrimleri** ile türel biçimini alacaktır. Feodal üretim bağıntıları kapitalizmle birlikte büyük çapta gelişen üretici güçleri artık gemlemektedirler. Bütün Avrupa'da yer yer ve durmaksızın köylü isyanları patlak vermektedir. Burjuvalar, köylülerin senyörlere karşı giriştikleri sınıf savaşmasından yararlanarak derebeylerini devirip iktidarı ele alacaklardır. Küçük mal sahipleri olarak köylü sınıfı dağınıktır: sağlam ve tutarlı bir örgütten yoksun bulunmaktadır. Köylü isyanlarının birer saman alevi olmaktan çıkması için işçi hareketiyle birleşmesi ve işçilerce yönetilmesi gerekir. Oysa, burjuva devrimlerinin yer aldığı XVIII inci yüzyılda işçi sınıfı yeni yeni oluşmakta-

dır, zayıftır. Bu sınıfın gelişimi de kapitalizmin gelişimiyle hızlanacaktır. Öte yandan, üretim bağıntılarıyla üretici güçlerin karakteri arasındaki zorunlu uygu yasası, göregeldiğimiz gibi, feodal üretim bağıntılarının yerlerini burjuva bağıntılara bırakmasını gerektirmektedir. Tarihin yürüyüşü bu yoldadır ve bu yürüyüşün önüne geçmek hiç kimsenin elinde değildir.

Kapitalizme dek ekonomik görüşler

Hayat savaşması ve türlü güçlükler içinde çırpınan ilk insanların ekonomik alanda kafa yormayacakları apaçıktır. İlk insan daha kendisini ve doğayı tutarlı bir biçimde kavrayamamıştır. Bununla birlikte, çevresindeki güçleri açıklamak gereksinmesi onu bir takım insanüstü varlıklar tasarlamağa götürecektir. Buna **canlıcılık** (animizm) diyoruz. İlkel mitoslar (efsaneler) ile ilkel dinin temelinde bu tasarımlar bulunmaktadır. İlk insanın gözünde, doğayı dolduran **ruhlar** arasında hiçbir ayrılık, hiçbir alçaklık ya da üstünlük söz konusu değildir. Çünkü kendi gerçek hayatında hiçbir ayrılık yoktur. Daha başka bir deyişle, toplum sınıflara ayrılmış ve servetler arasında bir eşitsizlik ortaya çıkmış değildir ki, ilk insan kendisini çevreleyen güçleri sınıflandırabilsin! Ruhlarda varsayacağı tek başkalık günlük pratik hayattaki deneylerinin sonucu olacak ve bu ruhları bildik ya da yabancı, dost ya da düşman ruhlar olarak tasarlayacaktır. Öte yandan, ilk insan kendisini jensinin dışında düşünememektedir. Hayat deneyleri ona öğretmiştir ki, tek başına kalmak, yok olmak demektir. Nitekim, «ben» ve «benim» gibi çözümlenimli sözler, ilk insanın dilinde çok sonradan ortaya çıkmıştır. İlk insan, kendisini, içinde yaşadığı, içinde yaşamak zorunda olduğu toplulukla birlik-

te düşünmektedir: bunun için de «biz» demektedir. İlkel insandaki **atacılık** tasarımları da bu durumun sonucudur: biz'in içinde ataları da vardır, hayattayken kendisini korumuş olan ataları öldükten sonra da onu koruyacaklardır.

İlkel kamunun soysuzlaşmasıyla, ilkel insanın kafasında, özel mülkiyetten kaynak alan kavramlar da belirmeğe başlamıştır. Örneğin ilkel insan artık bazı nesnelere kutsal bir karakter yormaktadır. **Tabu** diye adlandırılan bu nesnelerin, ekonomik hayatı temellendiren öküz, inek, meyve ağaçları gibi jens şeflerinin malları oluşu rastgele değildir: dinsel yasaklar da servetlerin eşitsizliğini sonsuz bir dünya düzeni olarak kafalara sokmaktadır.

Kölecilik sırasında yapılmış bütün yasalarda (örneğin Babil'de Hammurabi, Hindistan'da Manu) zenginlerle asillerin hakları ve mülkiyetleri garantiye alınmıştır: «evinde kaçak köle saklayanlar ölüme mahkûm edilir.» Bu çağda ortaya çıkan bütün dinler, insanlara kader karşısında baş eğmelerini ve alçak gönüllü olmalarını emreder. Bu da herhalde kölelerin işine yaramıyacaktır. Eski Yunan düşünürü Platon'un «Cumhuriyet»inde köleler, üst sınıfa gerekli olan yaşama araçlarını üretmekle görevlidir. Bu çağın büyük filozofu Aristoteles'e göre, dümen dümenci için nasıl cansız bir âletse, köle de bir âlettir, sadece köle canlı bir âlettir. Âletler kendiliklerinden çalışabilselerdi, kölelere gereksinim kalmazdı. Ama hayatta yapılacak kaba işler de bulunduğunu göz önüne alan doğa, işte köleleri yaratmıştır.

Köleciliğin yıkılmasına doğru Roma'da, insanların **doğuştan eşit** oldukları savunuluyordu. Zenginlere sert ihtarlarda bulunurken yoksulları alçak gönüllü olmağa iştahlarını öbür dünyaya saklamağa çağıran bir dinin, **hristiyanlık**'ın yine o sıralarda doğup gelişmesi de rasgele olmasa gerektir!

Derebeyliğin hüküm sürdüğü Ortaçağ'da ise, bütün entellektül hayat Kilise'nin kontrolü altında olduğundan ekonomik görüşler de **dinsel ve skolastik** bir kimliğe bürülüdür.

Örneğin Konfüçyüs, cahillerin asillerle bilgelere baş eğmesi gerektiğini ileri sürmektedir. «Yoksa düzen bozulur». Saint Thomas d'Aquin'e göreyse serfler, yalnız düşünmekte özgür olan kölelerdir, bunun için de öldürülemezler. Serfler özgürse, emek de hür insana yaraşmayan bir etkinlik olmaktan çıkacaktır. Yalnız ne var ki elemeği aşağılık bir etkinliktir, kafa emeği ise soylu bir etkinlik. Toplumun çeşitli sınıflara ayrılmış oluşunun nedeni işte budur. Sonuç olarak da, bir insan feodal hiyerarşi içindeki yerinin gerektirdiği oranda servet sahibi olmalıdır. Ortaçağda yaşamış bütün tanrıbilimciler «adil fiat» ı savunmuşlardır. Bu «adil fiat»ın, onlara göre, üretilen nesne için harcanmış emek miktarına ve üretmenin toplum içindeki yerine uygun olması gerekir. Yani bunlar, yalnız ve yalnız tüccarların kazançlarını sınırlamak amacındadırlar: yoksa toplum hayatı altüst olur! Nitekim, faizcilik şerefsiz bir iştir. Ama pazar üretiminin ve ticaretin gelişimi karşısında, Kilise kendisi faizcilik yapmaktan geri kalmayacaktır. Daha sonra da **protestanlık**, açıktan açığa burjuvaların çıkarlarını savunmak için kurulacaktır.

Derebeylik rejiminin yıkılmasına doğru, ilk iki büyük ütopik sosyalist olan, Ütopya'nın yazarı ingiliz Thomas Morus ile Güneş Beldesi'nin yazarı italyan Campanella ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde yaşadıkları toplumun adaletsiz bir düzen olduğu gerçeğinden hareket ederek, özel mülkiyetin yer bulmadığı bir toplum düzeni hayal etmişlerdir. Bu toplumda ürünler, gereksinmelere göre bölüşülecek, günde altı saattan artık çalışılmayacak ve çocuklar toplum tarafından yetiştirilecektir.

Yine bu sırada, kapitalizmin doğuşuyla birlikte, **merkantilizm** adını alan ekonomik düşün akımı başlar. İngiltere'de doğup bütün Batı Avrupa'ya yayılan bu akım, ulusal serveti arttırmanın yollarını araştırracaktır. Merkantilistlere göre, gerçek zenginliği yapan toplumsal üretim değildir, paradır: gümüş ve altındır. Öyleyse Devlet'in ülkeye elden geldiğince

çok para girmesi ve ülkeden elden geldiğince az para çıkması için ekonomik hayatı iyice düzenlemesi gerekir. Bunun için de merkantilistler ilkin yurt dışına para çıkarmayı yasaklamışlar, sonradan da dış ticareti geliştirmenin gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu amaçlar, ihracatçılara **ihraç primleri** verilmiş, ithâl malları için de yüksek **gümrük resimleri** konmuştur. Böylelikle, ulusal endüstrinin korunması sağlanmıştır. Bu hareket, **proteksiyonizm** adını almıştır. Başlangıçta proteksiyonist politika, manüfaktürlerin büyümesine yol açmışsa da sonradan, emekleyen kapitalizmin görüşü demek olan bu kuram kapitalizmin gelişimiyle kullanılmaz olmuştur.

Politik iktidarı ele geçirmek için savaşan burjuvazinin asıl ideolojisi XVIII inci yüzyılda doğmuştur. Bu ideoloji yalnız derebeylik rejiminin ekonomik görüşlerini çürütmekle kalmamış, aynı zamanda feodalitenin bir numaralı işbirlikçisi olan din kurumuna da saldırmıştır. Hayatın temelini üretimde arayan, ileride göreceğimiz ekonomik kuramlar da yine bu çağda doğup yayılmıştır.

KAPİTALİST ÜRETİM KİPİ

pazar üretimi

Kapitalist üretim kipi, gündelikli işçiler topluluğunun kapitalistler tarafından işletilmesine dayanır. Bu üretim kipinin doğuşunu, gelişimini ve özünü iyice kavrayabilmek için, kapitalizmin, pazar amacıyla üretmek demek olduğunu unutmamak gerekir: bu rejimde herşey maldır ve ekonomik hayata yalnız ve yalnız alım-satım hükmeder.

Daha önce gördük ki, pazar üretimi kapitalist üretimden eskidir. Kölecilik ve derebeylik düzenlerinde pazar üretiminin var olduğunu biliyoruz. Kapitalizmin doğuşuna, basit pazar üretimi temel olmuştur.

Yine biliyoruz ki, tarihte basit pazar üretiminin ortaya

çıkıp gelişebilmesi için (birbirinden uzakta üretmenlerin belirli ürünlerin yapımında ustalaşması ve uzmanlaşması demek olan) toplumsal emekbölümü ve, ikinci olarak, üretim araçlarıyla ürün emeklerinin özel mülkiyetinin var olması gerekmiştir.

Zanaatçılarla köylülerin basit pazar-üretimi, malları üretenin kendi bireysel emeğine dayanması bakımından kapitalist üretimden ayrılır. Bununla birlikte, üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerinde yükseldikleri için, bu iki üretim aynı **tipten**dir. Biliyoruz ki, özel mülkiyet, zorunlu olarak, mal üretmenleri arasında rekabet doğurur ve bu da, bir azınlık zenginleşirken, büyük çoğunluğun yıkımına yol açar. Öyleyse, kapitalist bağıntıların oluşumlarının ve gelişimlerinin kaynağı, küçük pazar-üretimidir. Burjuva toplumunda en basit, en çok rastlanan, en alışılmış **bağıntı,** malların değiştirimidir.

Mal, öyle bir nesnedir ki, hem insanın bir ihtiyacını gidermekte, hem de, tüketim için değil, değiştirim için üretilmiş bulunmaktadır.

Bir nesnenin yararlılığı, yani insanın bir takım ihtiyaçlarını gideren özellikleri, o nesnenin **kullanım değeri**'ni meydana getirir. Kullanım değeri, insanın bireysel ihtiyacını giderdiği gibi, maddî gereçlerin üretimine de yarayabilir. Örneğin ekmek, beslenme ihtiyacımızı karşılar. Dokuma tezgâhının kullanım değeri ise, dokuma üretmeğe yaramasından doğar. Tarihin evrimi boyunca insanlar nesnelerde durmaksızın yeni yeni yarar özellikleri bulmakta ve onlardan yeni yeni biçimlerde yararlanmaktadır. Bu bakımdan, insan emeği tarafından yaratılmamış, su ve hava gibi birçok şeylerin de kullanım değeri vardır. Demek oluyor ki, kullanım değeri olan her nesne, mal değildir. Bir nesnenin mal olabilmesi için, **satılmak** amacıyla yaratılmış bir emek ürünü olması gerektir.

Kullanım değerleri, her türlü zenginliğin maddî yanını, maddî içeriğini meydana getirirler. Bir servet, bu servetin

toplumsal biçimi ne olursa olsun, kapsadığı kullanım değerlerine göre büyük ya da küçüktür. Pazar ekonomisinde nesneler, nesne olmaktan çıkıp, mal hâline gelmektedirler. Daha başka bir deyişle, pazar ekonomisinde, nesnelerin, kullanım değerleri yanında bir de değiştirim değerleri vardır. Örneğin, bir koyunu bir bakır kazanla değiştirdiğimizi düşünelim. **Değiştirim değeri**, burada, bir **nicelik oranı** olarak meydana çıkmaktadır. Yani biribiri karşılığında değiştirdiğimiz nesnelerin değiştirim değeri, bu nicelik oranında dile gelmektedir. Şimdi dikkat edelim: bir koyun, bir bakır kazan eder dediğimiz vakit, iki ayrı nicelikte nesneyi biribirine eş sayıyoruz. Öyleyse, bu iki ayrı nesnede, ortak bir şey var. Bu ortak şey nedir? Bu, nesnelerin ağırlığı, yoğunluğu, biçimi gibi fizik özellikleri olamaz: nesnelerin bu türlü doğal özellikleri, onların kullanım değerini meydana getirir. Yani, iki malın biribiriyle değiştirilebilmesi için, kullanım değerlerinin ayrı olması gerektir. Hiç kimse bir kilo şekeri bir kilo şekerle değiştirmek için yorulmayacaktır. Öyleyse diyeceğiz ki, çeşitli malların kullanım değerleri, nitelik olarak ayrı oldukları için, nicelik olarak ölçülemezler: bir koyun bir bakır kazan eder, derken, koyunun sütü kazanın kalayına eşittir, demek istemediğimiz muhakkatır. Öyleyse bizleri, nitelik bakımından biribirinden son derece ayrı bu iki nesne arasında bir eşlik kurmağa sürükleyen nedir?

Çeşitli malları, değiştirim sırasında, biribirleriyle karşılaştırılabilir kılan bu şey, bu ortak özellik, bu malların birer **emek ürünü** oluşlarıdır. Daha başka bir deyişle, iki değiştirilen malın eşitliğinin temelinde, bu malları üretmek için harcanan toplumsal emeğin eşitliği vardır. Kazanını pazara çıkaran üretmen bu kazan karşılığında bir koyun verildiğini görmektedir. Bu da demektir ki, bir koyun, bir kazan kadar **toplumsal emek eder.** Öyleyse **değer,** üretmenlerin mallarına kattıkları toplumsal emektir. Daha doğrusu, malların üretimi için harcanan toplumsal emek, değer olarak gerçekleşir.

Değeri yapan şey toplumsal emek olmasaydı kendiliklerinden yararlı oldukları hâlde, yani birer kullanım değerine sahip oldukları hâlde yapımları emek gerektirmeyen bazı şeylerin de bir değiştirim değeri olması gerekirdi: hava gibi. Şu iki örnek, değeri yapan şeyin toplumsal emek olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koyacaktır:

1 — Altın ya da elmas gibi nesnelerin büyük birer değeri vardır, çünkü bunların üretimi büyük nicelikte emek gerektirir.

2 — Başlangıçta çok pahalı olan mallar sonradan ucuzlamaktadır, çünkü teknik ilerlemeler bu malların üretimi için gerekli olan emek miktarını azaltmaktadır. Bir malın üretimi için gerekli olan emek miktarındaki değişiklikler, o malın değiştirim değerinde de değişiklik doğurur. Malların değiştirimi, bu malların sahipleri arasında bir toplumsal **emek-bölümü** varsayar, içerir. Yani üretmenler, çeşitli mallarını eş saymakla, bu malların üretimi için harcanmış olan emekleri eş tutmaktadırlar. Böylelikle değer, üretmenler arasındaki üretim bağıntılarını dile getirmektedirler. Bu bağıntılar, malların değiştirimi sırasında ortaya çıkar.

Malın **ikili** bir karakteri vardır: mal, bir yandan bir kullanım değeridir, öte yandan da bir değerdir, yani değiştirim değeridir. İşte malın ikili karakterini belirleyen şey, mala konulan **emeğin ikili karakteri**'dir. Hemen söyleyelim ki, yaratılan kullanım değerleri ne kadar çeşitliyse, emek türleri de o kadar çeşitlidir: marangozun emeği fırıncının emeğinden nitelik olarak ayrıdır. Çeşitli emek türleri biribirlerinden erekleriyle, yapım yollarıyla, kullanılan âletlerle ve ortaya koyulan ürünlerin çeşitliliği ile ayrılır. Örneğin marangoz, keser ve testere gibi âletlerle çalışarak masa ve iskemle gibi nesneler üretmektedir. Demek oluyor ki, her kullanım değeri belirli bir emek türünü canlandırır. masa, marangozun emeğidir; ekmekse, fırıncının. İşte böyleceğ yani bir belirli biçimde harcanan emek, **somut emek**'tir. Bir malın kullanım de-

ğerini yaratan da, somut emekten başka bir şey değildir. Oysa değiştirim sırasında, çeşitli somut emek biçimlerinin ürettiği değişik mallar biribirleriyle karşılaştırılmakta ve biribirlerine eşlenmekte, indirgenmektedir. Bu da bize, çeşitli somut emek türlerinin temelinde bütün emekler için geçerli, her türlü emeğe ortak bir şey bulunduğunu gösterir. Gerçi marangozun emeği ile fırıncının emeği, nitelik olarak, biribirlerinden ayrıdır ama her iki emek türü de insan beyninin, sinirlerinin, kaslarının, vb. harcanması demektir. İşte bu anlamda marangozun emeği ile fırıncının emeği eştir, özdeştir, **genellikle emek**'tir. Somut biçiminden bağımsız olarak, genel anlamında insanın emek gücünün harcanması demek olan bu emek, **soyut emek**'tir; ve bir malın değiştirim değerini soyut emek yaratır.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin hüküm sürdüğü bir toplumda emeğin bu ikili karakterini, **üretmenlerin toplumsal emeği ile özel emeği arasındaki çelişki** yansıtır. Bu çok önemli noktayı kısaca açıklayacağız: Mal üretmenleri kendi başlarına çalışmaktadırlar. Üretmenlerin emeği, bunlar aynı fabrikada yanyana çalışsalar bile, toplum çapında düzenlenmemiştir, plânlanmamıştır. Daha başka bir deyişle, üretmenler biribirlerinin emeklerinden habersiz, üretmektedirler. Tek tek emekleri biribirinden bağımsızdır. Ama öte yandan, toplumsal emekbölümünün varlığı, üretmenleri yalnız kendi ürünleriyle yaşayamaz hâle getirmiştir. Üretmenler biribirlerine ihtiyaç duymakta, biribirleri için üretmektedirler. Aralarında sayısız bağlar kuruludur. Bir toplumda emekbölümü ne kadar ileriyse, ürünler o kadar çeşitlidir ve üretmenler arasındaki **bağımlılık** da o kadar büyüktür. Sonuç olarak, tek başına çalışan üretmenin emeği, aslında, bir **toplumsal** emektir. Bir örnekle söyleyelim: marangoz gerçi tektir, tek başına çalışmaktadır ama üretebilmesi için hem âlete ihtiyacı vardır, hem de hammaddeye; onun bu ihtiyaçlarıysa toplumdaki öteki üretmenlerin emekleriyle karşılanır. Daha baş-

ka bir deyişle, marangozun emeği, baştanbaşa bir toplumun emeğinin bir küçük parçasından başka bir şey değildir. Demek oluyor ki, çeşitli somut emeklerin ürünleri olan mallar aynı zamanda genel olarak insan emeğinin, yani soyut emeğin ürünüdürler. Öyleyse, pazar üretiminin çelişkisi, mal üretmenlerinin emeğinin bir yandan her üretmenin kendi özel işi, öte yandan ve yanı zamanda da bütün bir toplumun işi oluşundadır. Daha açık söylemek gerekirse, üretim araçlarının özel mülkiyeti insanları **ayırır**, her üretmenin emeğini onun kendi **özel** işi hâline getirirken, üretimin toplumsal oluşu, üretmenleri birbirlerine vazgeçilmez biçimde **bağlar.** Ama üretmenlerin tek başlarına oluşu, emeklerinin toplumsal karakterinin üretim süreci sırasında gizli kalmasına yol açmaktadır. Bu toplumsal karakter ancak değiştirim süreci sırasında, ürünler başka ürünlerle değiştirilmek üzere pazara getirildiği sırada ortaya çıkar. Ancak değiştirim süreci sırasındadır ki tek tek üretmenlerin emeğinin toplum için gerekli olup olmadığı anlaşılır.

Malın değeri demek olan soyut emek, bir tarihsel kategoridir. Soyut emek, toplumsal emeğin yalnız pazar ekonomisine özgü olan türel biçimidir.

Bir malın değerini yapan şeyin soyut emek olduğunu gördük. Yine biliyoruz ki, soyut emek, genellikle insan emeği demektir. Öyleyse bir malın değerinin **büyüklük**'ü o malı üreten emeğin süresiyle ölçülecektir. Daha başka bir deyişle, bir malın üretimi fazla zaman gerektiriyorsa, malın değeri de fazla olacaktır. Soyut emek yalnız bütün toplum için geçerli olduğuna göre bir malın değerinin büyüklüğü, o malın üretimi için **toplumca gerekli emek süresi** ile ölçülecektir. Bu süre, ortalama üretim şartları içinde, yani ortalama bir teknik, ortalama bir ustalık ve yine ortalama bir emek yeğinliği varsayılarak bir malın yapımına gerekli olan zamandır. Toplumca gerekli emek süresi, emeğin üreticilik derecesine göre değişir. **Emeğin üreticiliği** ise, belli bir emek süresi birimin-

de üretilen malların miktarıyla ölçülür. Yani üretim âletlerinin yetkinleşmesi, bilimin ilerleyişi, emekçinin ustalığı ve emeğin rasyonel hâle getirilmesi gibi olaylar emeğin üreticiliğini arttırır. Emeğin üreticiliği ne kadar yüksekse bir malın üretimi için o kadar az zaman gerekli olacak ve o malın fiatı da o kadar düşecektir. Yalnız, emeğin üreticiliğini **emeğin yeğinliği**'nden ayırmak gerekir. Emeğin yeğinliği, bir zaman birimi içinde harcanan emekle belirlenir. Yani emeğin yeğinliğinin artması demek, belli bir zaman birimi içinde daha fazla emek harcanması demektir. Çok yeğin bir emek, belli bir zaman biriminde, az yeğin bir emekten daha çok ürün üretecek, yani daha çok değer yaratacaktır.

Malların üretiminde her türden emekçi çalışmaktadır. Hiçbir özel formasyonu olmayan işçinin emeğine **basit** emek diyoruz. Özel bir formasyon gerektiren emekse, **karmaşık ya da kalifiye** emektir.

Karmaşık emek, belli bir zaman biriminde, basit emekten daha çok değer yaratır. Daha başka bir deyişle, karmaşık emeğin yarattığı bir malın değeri, işçinin ustalaşmak yolunda harcamış olduğu emek payını da içerir. Demek oluyor ki, karmaşık emek, bir **çarpımlı** basit emektir: bir saat karmaşık emek, birçok saat basit emek değerindedir. Özel mülkiyete dayanan pazar üretiminde her türlü karmaşık emek, kendiliğinden, basit emeğe dönüşmektedir ve bir malın değeri, o malın yapımı için toplumca gerekli basit emek miktarıyla ölçülür.

Şimdi, pazar üretiminin temeli olan değiştirim sürecini göz önüne alalım: bir bakır kazan, bir koyun eder dediğimiz vakit kazanın değerini koyunla anlatmış oluyoruz. Bu iki malı biribiriyle karşılaştırıyorsak, her ikisinin de üretimi emek gerektirdiği içindir. Yani iki malın eşitliğinin ardında, bu malların üretimi için harcanan emeklerin eşitliği gizlidir. Değeri bir başka malda anlatılan mal (bakır kazan), bir **bağıl değer** biçimiyle ortaya çıkmaktadır. Kullanım değeri bir baş-

ka malın değerini anlatan malsa (koyun), **eşdeğer** bir biçimi de ortaya çıkıyor: koyun, bir başka malın, kazanın eşdeğeridir. Koyunun kullanım değeri, kazanın değiştirim değerinin anlatım biçimi olmuştur. Buna, değerin **basit** ya da **ilineksel** biçimi diyoruz.

Değerin ilineksel biçimi, değiştirimlerin henüz başladığı ilkel kamu için geçerlidir. Sonradan, ticaret geliştikçe, değerin **tümel** ya da **gelişik** biçimi doğmuştur. Bu biçimi şöyle şekillendirebiliriz: bir koyun ya bir bakır kazan, ya kırk kilo tohum, ya yirmi metre kumaş ya da on gram altın eder. Burada bir tek malın kullanım değeri birçok malın değerinin anlatım biçimi oluyor. Zamanla, toplaumsal emekbölümüyle ticaretin iyice gelişmesi sonucu, bir malın bir başka mal karşılığında değiştirimi ortadan kalkmış ve belirli mallar, bütün öteki mallar için bir **genel eşdeğer** hâline gelmiştir. En sonunda da, tarihteki ikinci büyük toplumsal emekbölümünün ortaya çıkışıyla, çeşitli türden malların bolluğu ve iyice artan değiştirim ihtiyacı, bütün mallar içinde bir tek malın genel eşdeğer rolünü oynamasını gerektirmiştir. İşte böylelikle, **para** ortaya çıkmıştır. Önceleri çeşitli madenler para olarak kullanılmışsa da, sonunda bu rolü oynamak altın ve gümüş gibi değerli madenlere düşmüştür. Bu, rasgele değildir, söz konusu madenlerin birtakım önceliklerinden ileri gelmektedir: altınla gümüş birtürden (homogen), bölünebilir, bozulmaz ve yükte hafif pahada ağırdır. Para, böylece, bütün mallar için eşdeğer hizmeti gören mal olmaktadır. Ve **para, hiçbir vakit unutmamalıdır ki, toplumsal emeğin madenleşmesidir ve mal üretmenleri arasındaki üretim bağıntılarını dile getirmektedir.**

Pazar üretimi geliştikçe, paranın işlediği görevler de artmıştır. Bugün para:

1 — Değer ölçüsü
2 — Sürüm aracı
3 — Birikim aracı

4 — Ödeme aracı
5 — Evrensel akça

olarak kullanılmaktadır. Burada bu çeşitli görevleri kısaca açıklamakla yetineceğiz.

Değer ölçüsü para

Değer ölçüsü olarak para, tek tek üretmenlerin emeklerinin toplumsal bir deyiş bulmasına yarar. Bir malın değeri, üretmenler taplumda dağılmış olduğundan, o mala verilen emeğin süresi ile ifade edilememktedir. Çünkü burada gerekli olan, bir tek üretmenin bir malı üretmek için harcadığı emek miktarını bulmak değil, o malın üretimi için bütün toplumca harcanan emek miktarını bulmaktır. Bundan ötürüdür ki, bir malın değeri doğrudan doğruya, yani araçsız olarak değil, o malı değiştirim süreci sırasında paraya eşleyerek, yani araçlı olarak ifade edecektir.

Değer ölçüsü olabilmek için, paranın kendisinin de bir mal olması, bir değeri olması gerekir. Öte yandan, bir malın değerini parayla anlatmak için, elde nakit para bulunması şart değildir. Her malın değeri ile altının değeri arasında, pratik hayatta, belirli bir oran bulunduğundan (bu oranın temelinde, o malın üretimi için harcanan toplumca gerekli emek miktarı vardır), mal sahibi malını daha pazara getirmeden önce bir değer biçer. Bir malın değerinin parayla anlatımı demek olan bu değer, **fiat'tır.**

Malların değeri, belirli gümüş ya da altın miktarlarıyla anlatılır. Öyleyse, bu miktarların da ölçülmesi, yani para için de bir ölçü birimi bulunması gerekir. Bu birim, para hâline gelmiş olan madenin belli bir ağırlığıyla meydana getirilir. Örneğin Türkiye'de para birimi, liradır. Eskiden bir lira, bir altın lira demekti. Ama sonradan, yabancı paraların borç alınması, gümüşün altına çevrilmesi ve hele hükümetlerin paranın değerini düşürmesiyle, para birimleri ile ağırlık birimleri arasındaki uygunluk yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Öte yandan da para birimleri, ölçü kolaylaşsın diye, daha

küçük parçalara bölünmüştür: bir lira yüz kuruş, bir kuruş kırk para olmuştur. Bu şekildeki bölünümleriyle para, **fiat ayarı**'na yarar. Açıklayalım: değer ölçüsü olarak para, öteki malların değerini ölçmeğe; fiat ayarı olarak para ise, para hâline gelmiş madenin miktarını ölçmeğe yaramaktadır. Para-malın değerindeki değişmeler, onun üretimi için toplumca gerekli emeğin miktarındaki değişme demektir ki, bu da hiçbir zaman paranın (örneğin altının) fiat ayarı görevini etkileyemez: altının değerindeki değişmeler ne olursa olsun, bir türk lirası daima yüz kuruş kalacaktır. Devlet, para biriminin içindeki altın miktarını değiştirebilir ama altınla öteki mallar arasındaki değer oranını değiştiremez. Yani para birimindeki altın miktarı azaltılırsa, pazar fiatlarında bir yükseliş, bu miktar çoğaltılırsa, pazar fiatlarında bir alçalış olacaktır.

Sürüm aracı para

Sürüm aracı olarak para, malların sürümünü, yani dolaşımını sağlar. Mal satıcının elinden alıcının eline geçtiği vakit, para, alıcının elinden satıcının eline geçecektir. Bu da, malların sürümünün paranın sürümüne sıkı sıkıya bağlı olması demektir. Yani para, malların sürümü için bir aracı rolü oynamaktadır.

Sürüm sırasında paralar aşınmakta ve değerlerinden kaybetmektedir. Ama pratik hayat gösteriyor ki, aşınmış paralar da aşınmamışlar kadar sürüm aracı görevlerini yerine getirirler. Bu da, sürüm aracı olarak paranın geçici bir rol oynamasıyla açıklanır. Altın külçelerinin yerini zamanla para parçalarının alışı, hükümetlerin bile bile para parçalarındaki altın ya da gümüş miktarını düşürüşü ve paraların saymaca değerini değiştirmeksizin ayarlarını alçaltışı bu geçici role güvenerek olmaktadır. Böylece para, zamanla, sadece bir değer sembolü, bir **imsel para** hâline gelmiştir.

Burada çok önemli bir nokta üzerinde durmamız gerekiyor. Malın, para ve mal olarak ikileşmesi, bize, pazar üretimindeki çelişkilerin geliştiğini göstermektedir: bir mal bir başka mal karşılığında değiştirilirse, alım ve satım biribirinden ayrılmayacaktır. Oysaki değiştirim (yani malların sürümü, dolaşımı) paranın aracılığı ile yapılırsa alım ve satım işlemelerini biribirinden ayırmak imkânı ortaya çıkmaktadır. Malını satar ve bu satıştan elime geçen parayı bir süre saklayabilirim. Ama benim gibi daha başka üretmenler de almadan satacak olurlarsa, malların dolaşımında bir duraklama olacaktır. Bu da, **bunalım** demektir. Görüyoruz ki, basit pazar üretiminin çelişkileri bile bir ekonomik krize yol açabilmektedir. Ama krizlerin kaçınılmaz hâle gelmesi, ancak kapitalist üretim kipinin gelişimiyle ortaya çıkan bir takım başka şartlara bağlıdır.

Birikim aracı para

Birikim aracı ya da biriktirme, gömüleme, hazine yapma aracı olarak para, zenginliğin evrensel temsilcisidir. Para, istenildiği vakit, mala çevrilebileceğine göre bu paranın hiçbir zaman değerden düşmeyecek cinsten olması gerekir: bu rolü de altın ya da gümüş oynamaktadır. Biriktirilen para, herşeyden önce, üretim araçları satın almağa yarar ki, bunun kapitalizmin doğuşunda nice önemli rolü olduğunu biliyoruz.

Toplumdaki paranın miktarı, malların sürümünün doğurduğu gereksinmeye kendiliğinden uyar: üretimin düştüğü ya da ticaretin azaldığı zamanlarda altın paranın bir kısmı piyasadan, yani dolaşımdan çekilerek gömülenir. Durum değişince, bu paralar yeniden sürüme girecektir.

Ödeme aracı para

Ödeme aracı olarak para, malların alım satımının **kredi** yoluyla yapılmasını sağlar. Krediyle alım satımda, malın satıcıdan alıcıya teslimi hemen yapıldığı hâlde, ödenmesi geciktirilmektedir. Bu durumda, alıcı, borç isteyen; satıcı da borç veren hâline girmektedir. Çok sayıda mal sahibi kredi ile satın alıp, borçlarını ödeme süresinin sonunda ödemezlerse, bu durum bütün ödeme işlemlerinin yürüyüşünü aksatarak biribirlerine kredi bağıntılarıyla bağlı olan bazı mal sahiplerinin iflâsına yol açar. Görüyoruz ki, sürüm aracı olarak paranın doğuracağı krizler, paranın ödeme aracı olarak kullanılmasıyla bir olasılık daha kazanmaktadır.

Paranın ödeme ve sürüm görevlerini incelersek, malların sürümü için gerekli para miktarını bulabiliriz. Mallar aynı zamanda birçok yerlerde alınıp satılmaktadır. Belli bir süre içinde dolaşıma gerekli para miktarı, dolaşımdaki malların **fiatlarının toplamı**'na bağlı olacaktır. Bu toplam da ayrı ayrı her malın fiatının ve bütün malların miktarının bulunmasıyla elde edilir. Üçüncü olarak da, paranın **sürüm hızı**'nı gözönüne alacağız: piyasada para hızlı dönüyorsa, malların sürümünü az para ile sağlamak mümkün olacak demektir. Örneğin, belirli bir süre içinde, bir yılda, bir milyar liralık mal satılıyorsa ve her lira bir yılda beş kere dönüyorsa, bütün bu malların sürümü iki yüz milyon lirayla sağlanabilir.

Bu miktardan, karşılıklı kredilerin biribirini götürmesiyle eksilen para ihtiyacını çıkarmak mümkündür, çünkü para ancak süresi dolmuş olan borçların ödenmesi için gereklidir.

Son olarak da para, ülkeler arası ticarette, **evrensel para** rolünü oynar. Bu görevi de ancak altın para yerine getirebilir: eskimiş ya da aşınmış paralar dünya pazarında geçerli değildir.

Ama insanın insanı işlettiği bir toplumda paranın asıl

görevi, başkalarının emeğine sahip çıkmaktır. Bunun köleci ve feodal toplumlarda nasıl gerçekleştiğini görmüştük. İleride de, paranın, kapitalist toplumda emekçileri işletme aracı olarak nasıl kullanıldığını göreceğiz.

Maden paraların yerini, zamanla, **kâğıt para** almıştır. Bunda başlıca sebep, maden paraların çabuk aşınması ve değerlerinin gittikçe düşürülerek birer imsel para hâline gelişleridir. Kâğıt para, sürüm aracı olarak iş görür, kendi öz değeri yoktur, bunun için de değer ölçüsü olamaz. Kâğıt para, sadece, ticaretin yürümesi için gerekli olan altın miktarının değerini temsil eder. Bu bakımdan kâğıt para basımı, sürüm için gerekli altın miktarına oranlı olarak yapılırsa, kâğıt paranın satın alma gücü altının satın alma gücüne eşit olacaktır. Ama çoğunlukla Devlet, malların sürüm gereksinmelerini göz önünde tutmadan, savaşlar ve krizler sırasındaki açığını kapamak amacıyla para basar. Piyasa için gerekli altın miktarını aşar derecede fazla miktarda kâğıt para sürümüne enflâsyon denir. Kâğıt paranın, temsil ettiği altın miktarını karşılayamaz hâle gelmesi, piyasada fiatların yükselmesine yol açacaktır. Çünkü malların değer ölçüsü kâğıt para değil, altın paradır ve piyasada, gerekli altın miktarından fazla miktarda kâğıt para sürümdedir. Fiatlar yükseldikten çok sonradır ki, işçilerin, köylülerin, küçük esnafın ve memurların gelirlerinde küçük bir yükseliş olur. İşte, fiatların yükselişi ile halkın büyük çoğunluğunun gelirinin yükselişi arasındaki gecikme, toplumda üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde tutanların işine yaramaktadır. Çünkü halkın gelirindeki eksilme demek, ürünlerin daha ucuza yapımı demektir: ürünü yapan halktır. Oysa satan başkasıdır, yani üretim araçlarını elinde tutan sınıftır. Bu sınıf, şu durumda, eskiye göre daha ucuza mal ettiği ürünleri eskiye göre daha pahalıya satarak çifte vurgun yapacaktır.(1)

---

(1) On yıl gibi kısa bir zamanda (1950—1960) «her mahallede bir milyoner» yetişmesinin bellibaşlı sebebi, düşük iktidarın sürekli enflâsyon siyaseti olmuştur.

Şimdi, pazar üretimi üzerine söyleyegeldiklerimizi tamamlayacak olan çok önemli bir noktaya varmış bulunuyoruz. Özel mülkiyete dayanan pazar ekonomisinde mallar, özel ve tek tek üretmenler tarafından yapılmaktadır. Öyleyse, çeşitli mal üretmenleri arasında rekabet ve savaş hüküm sürecektir: üretim her türlü plândan uzak bir şekilde gerçekleştiğinden her üretmen pazardaki durumunu korumak ve düzeltebilmek için ötekilerin zararına çalışacaktır. Burada herkes kendi hesabına ve ötekilerden bağımsız ve habersiz olarak üretmekte, hiç kimse ürettiği malların hangi ihtiyaçları karşılayacağını, aynı malın yapımı için emek veren öteki üretmenlerin sayısını ve ürününü pazarda satıp satamayacağını bilmemektedir. Tek sözle, pazar artık üretmene hükmetmektedir. Bu da, pazar üretiminde **ekonomik rekabet ve düzensiz üretim yasası**'nın egemenliğini gösterir. Bu yasa, üretim ve değiştirimin kendiliğindenliğini ve özel üretmenlerin daha öncelikle üretim ve satış şartları için savaşını dile getirmektedir. Özel mülkiyete dayanan pazar ekonomisine hükmeden anarşi içinde, pazar rekabeti yoluyla, üretimi kendiliğinden düzenleyen, değer yasasıdır. **Değer yasası**'na göre malların değiştirimi, üretimleri için toplumca gerekli emek miktarına uygun olarak gerçekleşir. Daha başka bir deyişle, değer yasası, fiatların işleyişi yoluyla, **toplumsal emeğin ve üretim araçlarının pazar ekonomisinin çeşitli dallarına dağılımı**'nı kendiliğinden düzenler. Arz ve talep oranındaki değişikliklerin sonucu, malların fiatları bu malların değerlerinin altına ve üstüne doğru kaymak eğilimindedir. Değer yasasının iyi işlemediğini göstermek bir yana dursun, bu türlü kaymalar, bu yasanın gerçekleşebilmesi için tek yoldur: anarşinin hükmettiği, plânsız bir üretimde, nüfusa göre eksik ya da artık olan ürünleri üretmenlere bildirecek tek şey, pazar fiatlarının kendiliğinden dalgalanmasıdır. Değerin çevresindeki bu dalgalanış sâyesinde üretmenler, bazı malların üretimini kısıp, toplumun gereksinmesine göre, bazı başka malların üretimini hızlandıracaklardır. Yani üretmenler, kazanç

güden kimseler olarak, mal fiatlarının malın değerinden aşağı olduğu üretim dallarından çekilip mal fiatlarının malın değerinden yüksek olduğu üretim dallarına geçeceklerdir. Böylelikle, değer yasasının etkisi, pazar ekonomisinin üretici güçlerinin gelişimini de şartlamış olacaktır: Biliyoruz ki, bir malın değerinin büyüklüğü, o malın üretimi için toplumca gerekli emek miktarıyla belirlenir. Daha ileri bir tekniği ilk olarak kullanan üretmenler mallarını, toplumca gerekli emek harcanımından daha az bir emek harcanımıyla üretecekler demektir. Böylece de, fazladan para kazanacak ve zenginleşeceklerdir. Bu da öteki üretmenleri, tekniklerini yenilemeğe itecektir. Ve ancak tek tek üretmenlerin dağınık teşebbüsleriyledir ki, teknik ilerleyecek ve toplumun üretici güçleri gelişecektir. Görüyoruz ki, özel mülkiyete dayanan pazar üretiminde ilerlemeler ve gelişmeler, büyük çapta toplumsal emeğin kaybı pahasına gerçekleşmektedir. Bu durum da, pazar ekonomisinin çelişkilerini gittikçe daha derinleştirmekte, gittikçe daha çözülmez bir hâle sokmaktadır. Öte yandan, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan pazar ekonomisinde, üretim süreci içinde insanlar arasındaki toplumsal bağ, ancak malların değiştirimiyle ortaya çıkar. Üretmenlerin kaderi, yaratmış oldukları malların kaderine sıkı sıkıya bağlıdır. Fiatların seviyesi çoğu üretmenler için bir ölüm-kalım sorusu olduğu hâlde, malların fiatları insanların şuur ve iradelerinden bağımsız olarak değişip durmaktadır. Oysa bu malları yaratan onlardır. Malın değeri demek, üretmenler arasındaki toplumsal bağıntının pazarda dile gelişi demektir. Ama pazar ekonomisinin gelişimiyle, insanlar arasındaki toplumsal bağıntıları mallar arasındaki bağıntılar gizlemeğe başlamıştır. Değer, tıpkı renk ve ağırlık gibi, bir malın en doğal özellikleri arasında yer alacaktır. **Malın fetiş karakteri** işte böyle doğmuştur.

Mal fetişizminin en büyük örneği, paradır. Pazar ekonomisinde para demek, en büyük güç demektir, herşey parayla

satın alınmaktadır. Bu güç gerçekte belirli toplumsal bağıntıların bir sonucundan başka bir şey olmadığı hâlde, öyle sanılır ki, altının sarılığı, hafifliği yanında bir de herşeyi satın alabilme özelliği vardır! Mal fetişizminin kökü, emeğin toplumsal karakterinin ancak pazarda meydana çıktığı, bu emeğin ilkin sadece bir üretmenin kendi özel emeği olarak göründüğü pazar ekonomisindedir ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kalkışıyla ürünlerin fetiş karakteri de tarihe karışacaktır.

Şimdi, kapitalizmin temel ekonomik yasasına geçmeden önce, az gelişmiş ülkeler ve bu arada Türkiye için çok önemli gördüğümüz bir noktayı inceleyeceğiz.

Basit kapitalist işbirliği

Kapitalist üretimin başlayabilmesi için bir yandan üretim araçlarının tek tek kimselerin elinde bulunması, öte yandan da üretim araçlarından yoksun bir takım kimselerin yaşayabilmek üzere emek güçlerini bir mal gibi satmak zorunda olması gereklidir. Küçük zanaat ve köylü üretiminde, kapitalistlere ait atölyelerin doğuşundan söz etmiştik. Bu kapitalistler, başlangıçta, küçük üretmenlerin üretim âletlerinde ve üretim yöntemlerinde en küçük bir değişiklik bile yapmaksızın, üretimi genişletmekle yetinmişlerdir. İşte bu döneme, basit kapitalist işbirliği diyoruz.

Basit kapitalist işbirliği, belli sayıda gündelikli işçinin aynı süre içinde ve aynı cinsten bir işle uğraşması demektir. Küçük pazar üretiminin yozlaşmasiyle birlikte ortaya çıkan bu işbirliği, emeğin bir toplumsallaşma biçimi olmuştur. İlk kapitalist işletmeleri toptancı tüccarlar, faizciler, ustabaşılar ve zenginleşen zanaatçılar kurmuştur. Ve bu işletmelerde çırakların, usta olmak umudu yitik kalfaların ve yoksul köylülerin yanısıra iflâs etmiş zanaatçılar çalışmışlardır. Küçük pazar üretimiyle karşılaştırılacak olursa, basit kapitalist işbirliğinin şu öncelikleri ortaya çıkar:

1 — Birçok işçinin bir işletme içinde toplanması üretim araçlarının daha tutumlu kullanımına yol açar: herbirinde iki işçi çalışan on atölye yaptırıp, ısıtıp işletmektense içinde yirmi işçinin çalıştığı bir atölye kurmak daha kanzançlı olacaktır. Bu durum, âletlerin, depoların, hammadde ve ürün taşımının gerektirdiği giderleri de kısmaya yarayacaktır.

2 — Tek başına bir işçinin emeğinin ürünü güç, ustalık, sanat gibi bireysel niteliklere bağlıdır ve pazar ekonomisinde küçük üretmenleri iflâsa sürükleyen sebeplerden birisi de budur. Oysa, işçi sayısının yüksek olduğu bir atölyede işçiler arasındaki bireysel nitelik farkları silinmektedir: tek tek işçilerin emekleri toplumsal emek ortalamasından az ya da çok olabilir ama aynı zamanda iş gören bir çok işçinin emeğinin bütünü toplumca gerekli emek ortalamasına uygun olacaktır. Bu da, kapitalist bir atölyenin üretimini ve mal satışını daha düzenli ve daha düzgün bir hâle getirecektir.

3 — basit işbirliği emekten kazandırır ve emeğin üreticiliğini arttırır. Buna bir örnek verelim: zincir hâlinde işçilerin tuğlaları elden ele geçirmesi. Bu zincirde her işçi durmadan aynı hareketi yapmaktadır ama onun hareketi bir tek ortak işlemin bir parçasıdır. Bunun sonucu olarak, tuğlaları aktarma işi, her işçinin teker teker bu aktarma işini baştan sona yapmasından çok daha kısa bir zamanda ve çok daha az bir emek harcanımıyla başarılmaktadır. Birlikte çalışan on işçi, bir işgünü içinde, aynı işçilerin yine on işgünü süresince ayrı ayrı yapacağından ya da bir tek işçinin on işgününde yapacağından daha çok üretecektir.

4 — İşbirliği, bataklıkların kurtulması, baraj ve demiryolu yapımı gibi bir tek işçinin gerçekleştiremeyeceği işlerin başarılmasını sağlar.

5 — Yine işbirliği sayesinde toprak ürünlerinin toplanışı gibi büyük bir hızla yapılması gereken işlerin gerçekleşmesine yol açar.

Görüyoruz ki, işbirliği yeni bir toplumsal ve üretici emek gücü yaratmıştır. İşte bu güç, manüfaktürleri doğuracaktır. Manüfaktür, emekbölümüne ve zanaatçı tekniğe dayanan bir kapitalist işbirliği biçimidir.

Manüfaktüre geçiş, iki yoldan olmuştur:

1 — Çeşitli özellikleri olan zanaatçıların, kapitalist tarafından, bir atölyede toplanması. Bu yola bir örnek verelim: araba yapımı. Saraç, dokumacı, çilingir, kazancı, tornacı, kordoncu, camcı, ressam, boyacı, cilâcı gibi bir zamanlar bağımsız zanaatçı olan işçiler şimdi bir atölyede toplanıp araba yapmaktadır. Araba yapımı, herbirini uzman bir işçinin işlediği ve biribirini bütünleyen bir seri işlemin sonucudur. Bu türlü bir çalışma, zanaatçının emeğinin başkalaşmasına yol açacaktır: gerçi çilingir yine eskiden olduğu gibi kilit yapmaktadır ama, sadece araba kilidi yapmaktadır, bu da onu her türlü kilit yapan çilingir olmaktan çıkaracaktır.

2 — Aynı işi yapan zanaatçıların, kapitalist tarafından, bir atölyede toplanması. Küçük pazar üretiminde her zanaatçı belli bir malın yapımının gerektirdiği bütün işlemleri kendisi yapardı. Şimdiyse kapitalist bir tek malın üretim sürecini, herbiri bir spesiyalist işçi tarafından görülen bir seri işleme bölmektedir. Örneğin bir iğne, iğne hâline gelinceye değin 72 işçinin elinden geçmektedir.

Manüfaktürdeki emekbölümü, **bir tek ve aynı** malın yapımı için bir atölye ya da bir işletmenin içinde gerçekleşen emekbölümüdür ve bu bakımdan, çeşitli işletmelerin **çeşitli** malların yapımı için aralarında gerçekleştirdikleri toplumsal emekbölümünden farklıdır. Daha doğrusu, asıl emekbölümü, birincisidir. İkinci emekbölümü, daha çok bir **işbölümü** karakteri kazanmaktadır.

Küçük üretmenin tersine güdelikli işçi bir mal üretmemektedir: birçok işçinin ortak emeğinin ürünü, mal hâline gelmektedir. Bir malın yapım sürecinde bir tek özel işlemle uğraşan işçi, parçalanmış işçidir. Basit bir işlemi durmaksı-

zın tekrarlayan parçalanmış işçi, çeşitli işlemleri sırayla yapan zanaatçıdan daha az vakit harcayacaktır. Öte yandan, işçi uzmanlaştıkça, emeği de yeğinleşecekcektir. Üstelik, eskiden aygıt değiştirmek için kaybedilen zaman şimdi kaybedilmemektedir. Sonra, zamanla, yalnız işçiler değil, aygıtlar da uzmanlaşmıştır: her aygıt, kullanıldığı parçalı işleme göre üretilmeğe başlanacaktır. Bütün bunlar emeğin üreticiliğini bir kat daha arttırmıştır. Örneğin, XVIII inci yüzyılda küçük bir manüfaktürde çalışan on işçi günde 48.000 iğne üretebilmektedir. Oysa ayrı ayrı açlışan on işçinin günlük iğne üretimi herhalde 200 ü aşamazdı. Ama, şunu da unutmamalıdır ki, manüfaktürdeki emek uzlanımı, işçinin vücut ve kafaca sakatlanmasına, eksilmesine yol açmıştır. Aynı hareketleri durmaksızın tekrarlamanın sonucu, belkemiği iğrilen ya da göğüs kafesi daralan işçiler sâyesinde manüfaktür gelişecektir. Bu işçilerin içinde yaşadığı öteki şartlar şudur: 18 saata varan işgünü, yetersiz besin, düşük gündelik, en şiddetli bir disiplin.

Ticarî ve faizci kapitalin, köleci ve feodal toplumda nasıl doğup geliştiğini görmüştük. Kapitalist üretimle birlikte sanayici sermaye de doğmuştur. **Endüstriyel,** ya da **sanayici sermaye,** malların üretimine yatırılan sermayedir. Manüfaktürcü kapitalizmin en bellibaşlı özelliklerinden biri de, ticarî sermaye ile sanayici sermaye arasındaki çözülmez bağdır. Bu çağda, bir manüfaktürcü demek, aynı zamanda bir toptancı demektir: küçük üretmenlere hammadde satan, meskenlere işlenmek üzere hammadde dağıtan, küçük üretmenlerden manüfaktür eşyaları için gereç satın alıp yeniden satan, hep aynı adamdır. Küçük üretmenin aynı zamanda faizcilik yoluyla sömürlemesine yol açan da hammadde satışı ile ürün alımının toptancı tarafından yapılması olmuştur. Gündeliklerin düşmesinin ve işgününün uzamasının sebebi de budur.

Manüfaktür çağının bir karakteristiği de, ev emeği'dir. Yani kapitalist, bazı işçilere kendi evlerinde işlemek üzere

gereç ve hammadde dağıtmakta ve parça başına bir ücret karşılığı bunları mal hâline getirtmektedir. Böylece bir malın üretimi birçok işleme bölünüyor ve toptancı manüfaktürcü salt o malın bitimi için küçük bir atölye kuruyordu. Bu türlü bir emekbölümü kapitalistin daha da işine gelmektedir: Ev işçisi çoğunlukla köylüdür, atölye işçisinden çok daha ucuza çalışmakta, bütün ailesini de çalıştırmaktadır.

Manüfaktür, küçük zanaat üretimiyle büyük makina endüstrisi arasında bir köprü olmuştur. Toplumun üretici güçlerinin gelişiminde manüfaktürcü emekbölümü büyük bir rol oynamıştır, ama bu çağda göze çarpan şey, malların büyük çoğunluğunun, eskiden olduğu gibi, zanaatçılar tarafından üretilmesidir: bu zanaatçılar toptancı kapitalistler için çalışmaktadırlar. Daha başka bir deyişle, bu çağda, küçük atölyelerin bolluğuna karşılık, büyük işletmeler sayılıdır. Ekonomik hayatın temeli, yine de, az gelişmiş tekniğiyle küçük üretimdir. Yalnız, manüfaktür makinalı üretime geçiş şartlarını hazırlamıştır. Şöyle ki:

1 — Emekbölümünün gelişmesi sonucu, birçok işlem öylesine yalın hareketlerle yapılır hâle girmiştir ki, işçinin yerine bu hareketleri yapmak üzere makinayı koymak mümkün olacaktır.

2 — Manüfaktürün gelişimi emek âletlerinin de gelişmesine ve spesiyalize olmasına yol açmış, bu durum da el aygıtlarının yerlerini makinalara bırakmasını sağlamıştır.

3 — Manüfaktür, büyük makina endüstrisi için spesiyalize işçi kadrolarının yetişmesini sağlamıştır.

Öte yandan, manüfaktürün gelişimi sonucu, sadece endüstri ürünleri değil, aynı zamanda tarım ürünleri de mal hâline girmişlerdir. Bu da, tarım bölgelerinin spesiyalize olmasına yol açmıştır. Yalnız keten, yalnız pamuk, yalnız şeker kamışı, yalnız tütün ekilen **ticarî tarım bölgeleri** ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Böylelikle değiştirimler sadece **endüstriyel tarım arasında değil, çeşitli tarım kolları arasında**

da yerleşmiştir. Pazar üretimi tarım alanına girdikçe köylü de pazarın egemenliğine girmiştir. Bunun sonucunda köylü sınıfının ayrışımı bir kat daha hızlanacaktır. Üretim araçlarını eline geçiren toprak burjuvazisi'nin yanısıra tarım emekçileri, yoksul köylüler, orta hâlli köylüler türeyecektir.

Toprak burjuvazisi diye adlandırdığımız **toprak ağaları sınıfı,** üretim araçlarının yanısıra değirmen ve su yolları gibi işletmeleri de eline geçirmiştir ve aynı zamanda tefecilik yapmaktadır. Toprak ağalarının ırgat olarak kullandığı **tarım emekçileri,** kendisine ait bir toprak parçası olsun olmasın, emek gücünü satarak geçimini sağlayabilen köylüdür. **Yoksul köylü** ise, bir toprak parçasına ve bir baş hayvana sahiptir ama geçinebilmek ve hele vergi ödeyebilmek için emek gücünü kiralamak zorundadır. **Orta hâlli köylüler'**e gelince, bunlar kendi küçük topraklarını, kendilerine ait olan üretim araçları ve kendi emek güçleriyle işletirler. Emeklerinin ürünü, ancak şartlar iyi ise, ailelerinin geçimine elverir. Bu bakımdan maddî durumları sürekli olarak sallantılıdır.

Burjuva ülkelerin tarımında, kapitalist bağıntılar derebeylik kalıntılarıyla bir arada görülmektedir. Politik iktidarı ele geçiren burjuvazi, çoğu ülkelerde, feodal mülkiyeti ortadan kaldıramamıştır. Buna karşılık, büyük toprak ağalarının işletmeleri, kapitalizme ayak uydurmak yolunu tutacaklardır. Serflikten kurtulmuş, ama toprağının bir bölümünü kaybetmiş olan köylü sınıfı, şimdi, toprak sıkıntısı içinde kıvranmaktadır. Bu da, köylüleri, en kötü şartlara boyun eğmek pahasına **rençberlik** yapmağa, yani toprak ağalarından toprak kiralamağa sürükleyecektir.

Kapitalizmin endüstri ve tarım alanlarındaki gelişimi bir **iç pazar** doğurmuştur. Tarımsal hammaddelerin işlenmesi yeni endüstri dalları ortaya çıkarıyordu. Buna pararlel olarak ortaya çıkan yeni tarım bölgeleri de çeşitli endüstri araçlarına ihtiyaç duyacaktır. Böylelikle gelişen iç pazarın iki belibaşlı karakteri vardır. Bir yandan, şehir ve kır burjuvazisi

daha yetkin âletler, makinalar, çeşitli hammaddeler gibi, kapitalist işletmeleri genişletip çoğaltmak için gerekli üretim araçları istiyordu. Kapitalizmin gelişimi, aynı zamanda, bu sınıfın yeni doğan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni yeni tüketim nesneleri gerektiriyordu. Öte yandan, köylü sınıfının hızla ayrışımı sonucu, gittikçe sayısı artan tarım ve endüstri emekçilerinin geçim ihtiyaçlarını karşılamak güçleşiyordu. Daha başka bir deyişle, iç pazar ne denli genişlemiş olursa olsun, ilkel bir tekniğe ve elemeğine dayanan manifaktürle beslendiğinden, durmaksızın artan toplumsal ihtiyaçları doyuramaz hâle girecektir: büyük makina üretimi artık bir ekonomik ve tarihsel zorunluluk olmuştur. Manüfaktür, üretici güçlerin gelişimini köstekler duruma geçmiştir. **Sanayi devrimi** başlamakta gecikmeyecektir.

Bu devrimin maddî ve teknik temeli, makinadır. Bu devrim, ilk olarak, XVIII inci yüzyıl sonunda, İngiltere'de başlamıştır. İplik makinası ve mekanik dokuma tezgâhı gibi ilk makinalar daha çok keresteden yapılmıştır. Ama **buhar makinası**'nın bulunmasıyla, kapitalist üretim kipinin endüstrinin bütün dallarına yerleşmesi süreci birdenbire hızlanacak ve bunu **makina yapan makinalar**'ın yapımı izleyecektir. Maden endüstrisinin büyük çapta ilerleyişi bu devrimin ilk sonuçlarından biri olmuştur. Kapitalist sanayileşme böylelikle başlamıştır. Bu sanayileşmenin temelinde, üretim araçlarının üretimi demek olan **ağır endüstri** bulunmaktadır.

Ağır endüstrinin gelişimi, hemen her ülkede, **hafif endüstri**'nin gelişimiyle başlar. Hafif endüstri, bireysel tüketim nesnelerinin üretim dallarını kapsamaktadır. Önce hafif endüstrinin gelişmesinin sebebi,bu dalın daha az yatırım gerektirmesi, sermayenin bu dalda daha hızlı dönmesi ve en önemlisi, ağır endüstri için gerekli büyük sermayenin hafif endüstride sağlanan kazanç yoluyla birikmesidir. Bunun içindir ki, ağır endüstrinin ortaya çıkışını görmek için uzun yıllar beklemek gerekecektir. Ağır endüstrinin doğup gelişme-

siyle, buhar makinası da yerini **buharlı türbin**'e bırakacaktır. Ama çok geçmeden, buharın, devitken güç (Muharrik kuvvet) olarak yetersizliği görülecek ve **iç yanmalı motor** bulunacaktır. Sonunda **elektrik**'in ortaya çıkışıyla, kapitalist sanayileşme için gerekli bütün şartlar doğmuş olacaktır. Artık makina sistemi ardı ardına bütün endüstri dallarına yayılmaktadır. Buna paralel olarak da demiryolu yapımı başlamıştır.

Kapitalist sanayileşme çeşitli yollardan gerçekleşmiştir:

1 — Sömürgeler edinmek ve ora halklarını soymak. Örneğin İngiltere, yüz elli yıl boyunca dünyanın bütün bölgelerinde edindiği sömürgelerden çektiği kazançları kendi endüstrisine yatırmıştır.

2 — Savaş yapmak ve yenik ülkelerden tazminat almak. Örneğin Almanya 1870 savaşından sonra Fransa'dan aldığı beş milyar altın frankı kendi endüstrisine yatırmıştır.

3 — Az gelişmiş ülkelere uzun süreli ve yüksek faizli krediler açmak. Örneğin Fransa, **kapitülasyon** adını alan bu borç verme yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Çarlık Rusya'sını sömürmüştür.

Bu üç yolun kapitalist ülkeler tarafından aynı zamanda kullanılması gecikmeyecektir. Bunun en güzel örneği Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu ülke hem kızıl derilileri ve Orta Amerika yerlilerini soymuş, hem savaş yoluyla İspanya ve Almanya gibi ülkelerden büyük tazminatlar sağlamış, hem de bütün az gelişmiş ülkelere kredi vermiştir.

Kapitalist sanayileşme şehirlerin hızla doğup büyümesini sağlamıştır. Birleşik Devletler bunun en iyi örneğidir. Şehirlerin gelişimiyle **sanayi emekçileri** doğmuştur. İflâs etmiş küçük üretmenlerin, yoksul köylülerin, eski zanaatçıların ortaya çıkardığı işçi yığınları büyük makina endüstrisinin ilerlemesiyle, bir gün yeniden eski köylerine, tezgâhlarının başına dönmek umudunu yavaş yavaş yitirecek ve **Emekçi**

adını verdiğimiz, aynı çıkarlarla birbirine bağlı, aynı hayatı yaşayan, aynı savaşmayı sürdüren **işçiler sınıfı** olarak ortaya çıkacaktır. Bu sınıf, kapitalist fabrikalarda çalışan işçi topluluklarından meydana gelir. **Kapitalist fabrika,** bir **makinalar sistemi**'dir. Fabrika, kapitalist işbirliğinin üstün biçimidir. Bu bakımdan yönetim, gözetim, koordinasyon gibi çeşitli yeni görevler yaratmıştır. Fabrikanın idaresini kapitalist kendisi üzerine almaktadır. Öteki görevler de bir gündelikli işçiler kategorisi tarafından yerine getirilir. Bunlar kapitalist adına iş görmektedirler. Bu bakımdan, **kapitalist emek disiplini,** baskıya dayanan bir yönetim şeklidir. İşçi, sürekli olarak, işinden atılma tehdidi altındadır. İşsizlikse, açlık demektir.

Kendi kendine göz önüne alındığı vakit, insan emeğini hafifletme ve emeğin verimini yükseltme aracı olarak görünen makina, kapitalist rejimde, emeği sömürme aracı olarak ortaya çıkacaktır. Daha doğar doğmaz makina, işçinin rakibi olmuştur: makinanın kapitalist eller tarafından kullanımı yüz binlerce işçinin sokakta kalmasına yol açmıştır. Makina, üretim sürecini basitleştirerek emeği için gerekli olandan daha az bir vücut kuvvetine ihtiyaç göstermektedir. Bu da, kadınlarla çocukların geniş ölçüde üretime katılmasıyla sonuçlanacaktır: kadınlarla çocuklar, son derece kötü şartlar altında ve yok pahasına çalıştırılmıştır. Makina, bir malın üretimi için elemeğine gerekli zaman süresini azaltarak işgününün kısaltılmasına elveren şartları yaratmıştır ama, kapitalist rejimde, işgününün süresini uzatmaktan başka bir işe yaramamıştır. Kazançtan başka bir şey düşünmeyen kapitalist, makinayı elinden geldiğince fazla kullanmaktan çekinmeyecektir. Çünkü:

1 — Makina, işgünü süresince ne kadar çok çalıştırılırsa o kadar çabuk amorti olur.

2 — İşgünü ne kadar uzun ve makinadan yararlanım ne kadar aralıksız olursa, teknik bakımdan makinanın eskimesi

ve öteki kapitalistlerin daha ucuz ya da daha yetkin makinalar kullanarak çok daha avantajlı fabrikasyon şartlarına ulaşması tehlikesi o kadar azalacaktır. Kapitalistin elinde makina, işçiden belli bir zaman süresi içinde daha çok emek sağmağa yarar. Şöyle ki:

Elemeğinin bir günde yaptığı işi, makina yarım günde yapmaktadır, ama işçi yine bir gün çalışmaktadır ve eskiden aldığı ücretin aynını almaktadır. Üstelik, emeğin yeğinliği, havasızlık ve ışıksızlık, emeği koruyacak tedbirlerin yokluğu ya da yetersizliği, kısa zamanda meslek hastalıklarının ortaya bürümesine yol açmış, işçilerin hayat süresini kısaltmıştır.

Makina, üretim süreci içinde, geniş çapta bilimden yararlanılmasını sağlamıştır: emek sırasında insan entellektüel ve yaratıcı yetilerini kullanmak fırsatını bulmuştur. Ama ne yazık ki, makinaların kapitalist kullanımı, işçiyi, **makinanın eki** hâline getirmiştir. İşçiye düşen sadece tekdüzen, bitevi ve bıktırıcı bir hareketi durmaksızın tekrarlamaktır. Entellektüel emek, mühendis, teknisyen ve bilgin gibi uzmanlaşmış işçilerin payına düşümüştür. Böylece, **elemeği ile kafa emeği arasındaki karşıtlık** gittikçe daha da derinleşecektir.

Aslında işçilerin düşmanı olan, makina değil, makinanın kapitalist kullanımıdır. Nitekim, makinanın gelişimiyle birlikte, **gündelikli işçilerle kapitalistler arasında sınıf mücadelesi,** tarihte görülmemiş bir gerginlik kazanacaktır.

Büyük endüstrinin gelişmesinin sonucu, makina, tarım alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Bu da, köylü sınıfının ayrışımını hızlandıracaktır: bir makinayı ancak zengin toprak ağaları satın alabilir. Makina demek, emeğin üreticiliğinin birkaç kat artması demektir. Bu da, makina sahibi olamayan köylülerin, ağaların rekabeti karşısında daha çabuk ezilmesi ve yok olması demektir. Böylelikle, yığın yığın köylü, emekçi durumuna gelecektir. Bu durumda, elemeği o kadar ucuzlayacaktır ki, birçok büyük tarım işletmeleri, maki-

na yerine elemeği kullanacaklardır. Tarımın, endüstriye göre, çok daha az gelişmesinin sebeplerinden biri de budur. İki bellibaşlı ekonomi alanının gelişimindeki bu farkla, **şehir ve köy arasındaki karşıtlık** günümüzdeki dereceye gelmiş olacaktır.

Görüyoruz ki makina, toplumun feodaliteden kapitalizme dönüşümüne yol açan devrimci güç olmuştur. Makina endüstrisinin meydana getirdiği temel üzerine, sermaye yoluyla, geniş çapta, bir **emeğin toplumsallaşımı** süreci gerçekleşecektir. Şöyle ki:

1 — Makinaların kullanımı sonucunda, endüstri üretimi gittikçe daha büyük işletmelere gereksinim duyacaktır, bu da birçok işçinin ortaklaşa emek vermesi demektir.

2 — Kapitalizm, **toplumsal emek ve işbölümü**'nü sürekli olarak geliştirmiştir. Bir yandan tarım ve endüstri kollarının sayısı artarken, öte yandan bu kollar arasındaki iç - bağımlılık da hızla ilerlemiştir. Örnek olarak kumaş fabrikatörünün durumunu alalım: kumaş yapımı, iplik yapımına, iplik yapımı pamuk üretimine, ve hepsi birden makina yapımına, makina yapımı maden işletmesine, iç içe bağlıdırlar.

3 — Küçük yöresel pazarlar gittikçe ortadan kalkmış ve büyük bir ulusal ve evrensel pazar doğmuştur.

4 — Kapitalizm, emekçiyi her türlü kişisel bağdan sıyırmıştır. Gündelikli emek, üretimin temeli olmuştur. Bunun sonucu, halk yığınları büyük bir devingenlik kazanmış, bu da yükselmekte olan endüstri kollarına sürekli bir elemeği akını yaratmıştır.

5 — Büyük endüstri merkezleri doğmuştur.

Üretimin ve emeğin toplumsallaşması, toplumun gelişimi için büyük bir adım olacaktır. Ama kapitalizmin, kazanç tutkusuyla yarattığı bencilik, üretici güçlerin gelişimini sınırlandırmakta gecikmeyecektir.

Toplum açısından, makinanın kullanımı iki bakımdan avantajlıdır: 1 — Emek hafifliyorsa, 2 — makinanın yapımı için gerekli emek miktarı, kullanımının kazandırdığı emek

miktarından az ise. Ama kapitalist için önemli olan, ne toplumsal emeğin daha az harcanması, ne de emeğin hafiflemesi değildir: gündeliğin düşürülmesidir. Şöyle ki: gündelik düşükse kapitalist, makina satın almaktan vaz geçer. Bunun içindir ki, elemeği bugün bile en ileri ülkelerde durmaksızın kullanılmaktadır. Kapitalistin makinayı satın alması için, makinanın fiatının, bu makinanın işsiz bırakacağı işçilerin gündeliklerinin toplamından aşağı olması gerekir. Daha başka bir deyişle, bir makina, deyelim ki, on işçinin yerini tutmaktadır. Yani makinanın gelişiyle on işçi işsiz kalacaktır. İşte makinanın fiatı bu on işçinin gündeliklerinin toplamından daha azsa, kapitalist makinayı satın alacaktır.

Gördük ki, endüstri ve tarım alanlarında yeni bir gelişme başlamış ve kapitalizm toplum hayatına yerleşmiştir. Daha doğrusu, **kapitalist üretim bağıntıları** artık doğmuş bulunmaktadır. Bu bağıntıların temeli, **üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti**'dir. Bu mülkiyet, kapitalistlerin emeklerinin ürünü değildir. Yaşayabilmek için emek güçlerini satmak zorunda olan işçilerin emek ürünlerinin kapitalistler tarafından sömürülmesiyle bu mülkiyet ortaya çıkmıştır. İşte bunun içindir ki, kapitalizmin temel karakteristiği, emekçilerin burjuvazi tarafından işletilmesidir ve emekçilerle burjuvazi arasındaki bağıntı da kapitalist üretim bağıntılarının temelidir. Şimdi bu işletme ve bağıntıların incelenmesine başlayacağız.

Sermaye ve Artık - Değer

«KAPİTALİZMİN TEMEL EKONOMİK YASASI»

Para, kendi kendine, sermaye olamaz. Örneğin, küçük üretmenler mallarını değiştirdiklerinde para, bir sürüm aracı olarak görevlenmiştir. Bu mal sürümünün formülü şudur: M (mal) - P (para) - M (mal). Burada bir mal, bir başka mal satın almak üzere satılmaktadır. Para, başkalarının emeğini işletmek amacıyla kullanıldığı vakit sermaye olacaktır. Zenginleşmek amacıyla, satmak için satın almak demek olan sermayenin formülü şudur: P (para) - M (mal) - P (para).

M — P — M formülü, bir kullanım değerinin bir başka kullanım değeri karşılığında değiştirildiğini gösterir. İhtiyacım olan bir malı almak için ihtiyacım olmayan bir malı veriyorum. Burada kullanım değeri, sürümün amacı olmaktadır. Oysa, P — M — P formülünde, parayı yatırıp yine para alıyorum. Bundan amaç nedir? Parayı üretmek. Kapitalist, yatırdığı paraya karşılık yine aynı parayı alsaydı, sermayenin hareketi boşuna olacaktı. Onun etkinliğine anlam veren, yukarıdaki işlemin sonunda, kapitalistin eline daha fazla miktarda para geçmesidir. Yani burada sürümün amacı, değerin arttırılmasıdır. Böylece, sermayenin asıl formülünü verebiliriz: P — M — P'. Burada, P', artan parayı göstermektedir. Yani P', P den büyüktür. Görüyoruz ki, yatırılan sermaye, sahibine artarak geri gelmektedir. Bu artmayı yapan nedir?

Bu artımı yaratan, bazılarına göre, malların sürümüdür. Ama ben iki liralık bir malı yine iki lira karşılığında değiştiriyorsam, bu değiştirimden, malımın kendi değerinden artık bir değer elime geçmiyecektir. Bir kazanç sağlayabilmem

için malımı kendi değerinden daha artık bir fiata satmam gerekir. Diyelim, malımı değerinden % 10 artığına sattım. Ama bu durumda da, mal satın alırken, satın aldığım mallara, kendi değerlerinden % 10 artığını ödemek zorunda kalırım: dünyanın tek açıkgözü ben olmadığıma göre, herkes benim gibi davranacak ve malını değerinden % 10 artığına satmak isteyecektir. Böylelikle de herkes satıcı olarak kazandığı yüzde 10 u, alıcı olarak geri verecektir. Öyleyse? Öyleyse, kazanç sağlayabilmek için, ya hiç satın almadan durmaksızın satmamı gerekir: bu mümkün değildir, çünkü ben de yaşamak için satın almak zorundayım. Ya da para sahibi olarak, yani kapitalist olarak ben, pazarda öyle bir mal bulmalıyım ki, bu malın tüketimi bir değer yaratsın ve bu değer, malın kendi değerinden yüksek olsun! Daha doğrusu, para sahibi, kazanç sağlayabilmek için, pazarda, kendi kullanım değeri değer kaynağı olan bir mal bulmak zorundadır. Bu mal, emek gücüdür.

İçinde yaşadığımız toplumun biçimi ne olursa olsun, maddî gereçleri üretmek için başvurduğumuz kafa ve vücut yeteneklerimizin bütünü demek olan **emek gücü**, üretimin vaz geçilmez elemanıdır. Kapitalist rejimde bu emek gücü, **mal hâline getirilmektedir.**

Emek gücünün mala dönüşümü ile, pazar üretimi **evrensel** bir karakter kazanmıştır. Kapitalist üretim, ücretli emek üzerine kurulmuştur ve işçinin kapitalist tarafından işe alınması mal-emek gücünün bir alım-satımından başka bir şey değildir: işçi emek gücünü satmakta, kapitalist de onu satın almaktadır.

Her mal gibi, emek gücü de bir belli fiata satılır. Her fiatın temelinde olduğu gibi, bu fiatın temelinde de malın, yani emek gücünün değeri bulunmaktadır. Bu değer nedir?

İşçinin iş gücünü koruyabilmesi ve sürdürebilmesi için beslenme, giyinme ve barınma gereksinimlerini gidermesi gereklidir. Bunların giderilmesi demek, işçinin beyniyle, sinir-

leriyle, kaslarıyla harcadığı yaşamsal (hayati) enerjiyi yeniden kazanması demektir. İşçinin emek gücünü yaratan da bu enerjiden başka bir şey değildir. Bundan başka, kapitalizmin sürekli bir emek gücü hazinesine ihtiyacı vardır: yani işçi, salt kendi kendini değil, ailesini de beslemek durumundadır. Emek gücü ancak bu biçimde sürekli olarak yenilenecektir. En son olarak da, sermaye gelişigüzel, bayağı emeğe değil, kalifiye emeğe de ihtiyaç duymaktadır: işçilerin karmaşık makinaları kullanabilmesi gerekir. Bu da, bir öğrenim, bir çıraklık dönemi ister. Yani işçi, kalifiye işçi olabilmek için emek harcayacaktır: emek gücünün değerini yapan şeyler arasında, uzmanlık için harcanan emek de yer alır. Bütün bunların sonucu olarak, diyebiliriz ki, **mal-emek gücünün değeri** işçinin ve ailesinin geçimi için zorunlu yaşama araçlarının değerine eşittir. Bu değer nasıl hesaplanır?

Mal - emek gücünün değeri, bu değerin üretimi için zorunlu olan emek süresiyle belirlenmiştir. Şöyle ki:

Bir işe girişmek için kapitalist, ilkin, üretime gerekli yapı, makina, ekipman, hammadde ve yakıt gibi şeyleri satın alır, sonra da elemeğini kiralar ve böylece üretim süreci başlar. Üretilen mal ortaya çıkıp kapitalist tarafından satılığa çıkarıldığında bu malın belli bir değeri olacaktır. Bu değerin içinde, herşeyden önce, malın yapımı için harcanmış olan üretim araçlarının değeri vardır: yani işlenmiş hammaddelerin, yakıtın, işletme yapılarının değerinin belli bir bölümü, makinaların ve aygıtların değeri. Pazardaki malın değerinin içinde, bir de, işçilerin emeğinin yarattığı bir yeni değer bulunmaktadır. Bu yeni değer nedir? Şimdi dikkat edelim: kapitalist üretim kipi, emeğin üreticiliğinin oldukça yükseldiği bir kiptir. Öyle ki, bir işçi, emek gücünün değerine eşit bir değer yaratabilmek için sadece yarım gün çalışmak zorundadır. Ama kapitalist, işçinin emek gücünü, bütün bir iş-günü boyunca satın almaktadır. Daha doğrusu işçi, bir iş-gününün yarısında kendi ihtiyaçları için gerekli olan değeri

yaratmakta ve bu değer ona ücret olarak ödenmektedir. İşçinin iş-gününün öteki yarısında yarattığı değerse, kapitaliste ait olmaktadır. Yani işçi yarım gün kendisi için ücretli olarak, yarım gün de kapitalist için bedava çalışmaktadır. Bir örnek verelim: bir saatlık basit emek, bir liralık değer yaratıyor ve emek gücünün günlük değeri de altı liradır. Bu durumda işçi, emek gücünün günlük değerini karşılayabilmek için günde altı saat çalışacaktır. Ama emek gücünü bütün bir gün için satın almış olan kapitalist, işçiyi 6 saat değil, bütün bir gün, diyelim ki, 12 saat çalıştıracaktır. Bu zaman süresince işçi, bir saatlık basit emek bir liralık değer yarattığına göre, 12 liralık değer yaratacak ama eline sadece altı lira geçecektir. Görüyoruz ki, **mal-emek gücünün kullanım değeri,** bu malın (emek gücü) kendi değerinden üstün bir değer yaratabilme özelliğidir. Daha başka bir deyişle, emek gücünün değeri ile bu gücün kendi kendini tüketerek yarattığı değer, biribirine eşit değildir. Yukarıdaki örneğe göre, bir işçinin emek gücünü günde altı liraya satın alan kapitalistin eline on iki liralık bir değer geçmektedir. Yani kapitalist, işin başında yatırmış olduğu 6 liradan başka bir de artık olarak 6 lira almaktadır. İşte bu artım, artık-değeri doğurur.

Artık-değer, işçinin, emek gücünün değerinden artık olarak yarattığı ve kapitalist tarafından karşılıksız olarak **özünlenen** değerdir. (Kendine mal edilen değer) Daha doğru bir deyişle, artık-değer, işçiye ödenmeyen emeğin ürünüdür.

Kapitalist bir işletmede, iş-günü iki bölüme ayrılır: zorunlu emek süresi ve fazladan emek süresi. Yani gündelikli işçinin emeği, zorunlu emek ve emek-fazlası olarak ikiye bölünmüştür. Zorunlu emek süresi boyunca işçi, kendi emek gücünün değerinin karşılığını üretmektedir; emek-fazlası süresi boyunca da, artık-değer üretmektedir. Bütün bunları söylerken, kapitalistin işçinin emek gücüne, değer yasası tarafından belirlenmiş tam değerini ödediğini kabûl ediyoruz,

Ama ileride göreceğiz ki, işçinin emek gücünün fiatı, genellikle, bu gücün değerinden aşağı olmaktadır.

Gündelikli işçilerin karşılığı kendilerine ödenmeyen emekleriyle yarattıkları artık-değer, burjuva gelirlerinin ortak kaynağıdır. Sanayiciler, tüccarlar, bankacılar, toprak ağaları hep bu kaynaktan beslenir.

Artık-değer üretimi, kapitalizmin temel ekonomik yasasıdır. Kapitalist üretim bağıntılarının özünü dile getiren, bu yasadır. Sınıflarla bölünmüş olan her toplumda, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar daima halkın büyük çoğunluğunu işletmişler, emekçilerin yarattığı artık-ürünü kendilerine mal etmişlerdir. (Özünlemişlerdir.) Ama, serflerin ya da kölelerin artık-emeğinin ürünlerini kendi ihtiyaç ve kaprislerinin doyurulmasına harcayan köle sahipleri ve derebeylerinin tersine olarak kapitalist, işçilerin artık-emeklerinin ürünlerini hemen paraya çevirmektedir. Bu paranın ancak bir küçük bölümü kapitalistin kendi kişisel gereksiniminin giderilmesine harcanır. Eline geçen paranın büyük bölümüyle kapitalist, sermayesini genişletir ki, bu da ona fazladan bir artık-değer sağlayacaktır. İşte bunun içindir ki, **kapitalist rejimde üretici güçleri geliştiren en büyük etken, artık-değer yarışıdır.** Kapitalizmin gerçekleştirdiği bütün teknik ilerlemelerin temelinde bu baş döndürücü yarış vardır.

Sermaye, gündelikli işçilerin işletilmesi yoluyla, artık-değer getiren bir değerdir, demiştik. İşte bu hâliyle sermaye, kapitalistler sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki üretim bağıntısını canlandırmaktadır. Daha başka bir deyişle, bu bağıntı, üretim araç ve koşullarının sahipleri olan kapitalistlerin gündelikli işçileri işletmeleri ve bu işçilerin yarattığı artık-değeri özünlemeleri demektir. Ama kapitalist rejimde bu üretim bağıntısı, nesneler arasında bir bağıntı gibi görünmektedir: üretim aracı olan nesnelerin bir takım fizik özellikleri yanında sanki bir de kapitaliste gelir sağlamak gibi acaip bir özellikleri var sanılır! **Sermayenin fetiş karakteri,** işte bu-

dur. İşçinin emeğinin yarattığı artık-değerden başka bir şey olmayan kapitalistin geliri, üretim araçlarının ya da üretim araçlarını satın almağa yarayan para miktarının yarattığı bir mucize olarak görünmekte (ve gösterilmekte) dir.

Sermaye, üretim süresi sırasında oynadıkları rol bakımından iki parçaya ayrılır. Sermayenin, **duruşkan sermaye** diye adlandırdığımız ilk parçası, üretim araçlarına harcanan parçadır. Bu parçanın değeri, üretim araçları eskidikçe, üretilen mallara geçmekte, aktarılmaktadır. Daha doğrusu, sermayenin bu parçası yeni bir değer yaratmamaktadır. Bunun için de, durüşkan sermaye, büyüklük değiştirmez: üretimin başında değeri ne ise, sonunda da odur. Sermayenin ikinci parçası, işçi kiralamak için harcanır ve kapitalistin eline, üretim sürecinin sonunda, harcadığı bu parçanın yerine bu parçadan daha büyük bir para geçer. Yani sermayenin ikinci parçası yeni bir değer yaratır, büyür, değişir ki artık-değer dediğimiz bu artımı kapitalist özünler. İşte bu ikinci parça, **değişken sermaye**'dir. Artık-değerle değişken sermaye arasındaki yüzde bağıntısına, **artık-değer payı** denir. Artık-değer payının ticaret dilindeki karşılığı, **kâr haddi**'dir. Bu hâd da (sınır yani artık-değer payı) işçinin zorunlu emeği ile artık-emek arasındaki orantıyı gösterir. Yukarıda verdiğimiz örneği formüllendirecek olursak şunu elde ederiz:

$$a' = \frac{a}{d} = \frac{6 \text{ lira}}{6 \text{ lira}} \times 100 = 100\ \%$$

Burada **a'**, artık-değer payını; **a**, artık-değeri; **d** ise, değişken sermayeyi göstermektedir ve, yukarıdaki örneğe göre artık-değer payı yüzde yüz'dür. Bu da, işçinin emeğinin yarısı zorunlu emek, yarısı artık-emek oluyor demektir. Artık-değer payının yükselmesi demek, işçinin kapitalist tarafından daha çok sömürülmesi demektir. Yukarıdaki matematik formülde de görüldüğü gibi: **a'** (yani artık-değer payının) nın artması için, **a** (yani artık-değerin) nın artması gereklidir.

a, yani artık-değerin artması ise, işçinin artık-emeğinin, yani bedava emeğinin bir iş-günü içinde çoğaltılması demek olur. İşçi emeğindeki artık-emek oranını arttırmak için, kapitalizm iki yol bulmuştur. Bu yolları, yine yukarıdaki örneğimize uygun olarak açıklayacağız:

İş-günü = 12 saat
(— — — — — — — — — — — —)
Zorunlu emek süresi = 6 saat (— — — — — —)
Artık emek süresi = 6 saat (— — — — — —)

Burada her çizgi parçası, bir iş saatını göstermektedir. Kapitalistin, artık-değeri arttırmak için seçtiği ilk yol, iş-gününü uzatmak olmuştur. Bu durumu, şöyle şekillendireceğiz:

İş-günü = 14 saat
(— — — — — — — — — — — — — —)
Zorunlu emek süresi = 6 saat (— — — — — —)
Artık-emek süresi = 8 saat (— — — — — — — —)

Bu şekilde, yani iş-günün uzatılmasıyla üretilen artık-değere, **mutlak artık-değer** denir. Artık-değeri arttırmak üzere seçilen ikinci yol, iş-gününün süresini değiştirmeksizin, zorunlu emek süresini kısaltmak olmuştur. Bu durumu da şöyle şekillendirelim:

İş-günü = 12 saat
(— — — — — — — — — — — —)
Zorunlu emek süresi = 4 saat (— — — —)
Artık-emek süresi = 8 saat (— — — — — — — —)

İş-gününü uzatmaksızın, zorunlu emek süresini kısaltarak elde edilen artık-değere, **görece artık-değer** denir. Görece artık-değer üretimi, kapitalizmin gelişmesi sonucu, emeğin üreticiliğinin artmasıyla olabilmiştir. Emeğin üreticiliğinin, işçiler için tüketim nesneleri yapan ve bir de, tüketim nesnelerinin üretimi için gerekli araç yapan endüstri dallarında artması, işçilerin geçim araçlarının değerini ucuzlatmış, bu

nun sonucu olarak da emek gücünün değeri düşmüştür. Yani eskiden işçi, kendi geçimini altı saatlık çalışmasıyla karşılayabilirken şimdi bunun için dört saat emek vermesi yetmektedir. Oysa, işçi yine günde oniki saat çalışmaktadır.

Emeğin üreticiliğinin artışı kapitaliste ayrıca bir de bir **üstün artık-değer** sağlamaktadır. Bu noktayı bir örnekle açıklayalım: Bir tütün fabrikasında bir işçinin saatta 1.000 sigara ürettiğini ve günde 12 saat çalıştığını varsayalım, ve bu işçi kendi geçimi için gerekli olan emek gücüne eşit değeri 6 saatta yaratıyor olsun. Fabrikaya, emeğin üreticiliğini iki kat artıran yeni bir makina sokulduğunda işçi bir günde 12.000 sigara yerine 24.000 sigara üretmeğe başlayacaktır. Oysa işçi, geçimini eskiden olduğu gibi, 6.000 sigaraya eşit bir değerle karşılamakta devam edecektir. Yani kapitaliste, yeni bir makina sâyesinde, günde 6.000 sigara yerine günde 18.000 sigaraya eşit bir değer kalacaktır. İşte bu durumda, bir üstün artık-değer sağlanmış olmaktadır. Üstün artık-değer, geçici bir olaydır. Çünkü çok geçmeden, bütün tütün fabrikaları o yeni makinayı alacaklardır. Böylece sigara fiatları düşecek, ve kapitalistin kazancı eski artık-değer payına dönecektir. Ama yine çok geçmeden başka bir endüstri kolunda yeni bir makinanın kullanımıyla bir başka üstün artık-değer kaynağı açılacaktır. Bu düzende her kapitalist, doğal olarak, yalnız kendinin zenginleşmesini düşünecektir, çünkü ekonomik hayatı yöneten, rekabettir, yarışımdır. Bununla birlikte, tek tek kapitalistlerin zenginleşmek yolundaki etkinliği, dağınık biçimde de olsa, bütün toplumun üretici güçlerinin gelişimine ve büyük çapta bir teknik ilerlemeye yol açmıştır. Ama aynı zamanda bu artık-değer yarışı, her kapitalisti, kendi teknik üstünlüğünü rakiplerine karşı korumağa, bunun sonucu olarak da, teknik ve ticaret alanlarında işlerin bir gizlilik çerçevesinde yürütülmesine yol açarak üretici güçlerin gelişimini büyük ölçüde sınırlandırmış, gemlemiştir. Öyle ki bugün şunu kesin biçimde söyleyebiliriz: kapitalist bir düzende iki yüz yılda meydana gelen teknik ilerlemeler, sosyalist bir düzende elli yılda rahatça gerçekleşmektedir.

Sonuç

Yukardaki sigara işçisi örneğinden çıkaracağımız ilk sonuç şudur: işçi, aynı ücret karşılığında ya daha çok çalışmakta, ya da daha çok üretmektedir. Daha doğrusu **işçi, ne kadar çok çalışırsa o kadar az ücret almaktadır.**

Şimdi ücretin ne olduğunu kısaca inceleyelim. Kapitalist rejimde bir mal hâline gelen emek gücünün de, bütün öteki mallar gibi, bir değeri vardır. Bu değerin para ile ifadesine, **emek gücünün fiatı** diyoruz. Ama emek gücünün fiatını öteki malların fiatından ayıran çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Pazarda kumaş satan bir üretmenin bu satıştan çektiği para, sattığı malın fiatından başka bir şey değildir. Oysa işçi, kapitaliste emek gücünü satıp bunun karşılığında ücret olarak belirli miktarda para aldığı vakit, bu para miktarı mal-emek gücünün fiatı olarak değil, **emeğin fiatı** olarak gözükür. Bunun bellibaşlı iki sebebi vardır: İlkin, işçi ücretini işini bitirdikten sonra almaktadır. İkinci olarak da ücret, ya verilen emeğin süresine göre (saat, gün, hafta başına), ya da üretilen malın miktarına göre ayarlanmaktadır. Örneğin biraz önceki durumda, işçinin eline geçen 6 lira, onun verdiği emek gücünün gündelik değeridir, oysa işçinin emeği bir günde 12 liralık değer yaratmıştır. Ama emekçi, bütün bir iş-günü için kiralanmış olduğundan, kendisine ücret olarak ödenen 6 lira, 12 saatlık emeğin karşılığı olarak görünür. İşçi, ürettiği malın miktarına göre ücret aldığında da durum aynıdır: sanki işçiye, ürettiği her mal için ücret ödenmiştir. Yani işçinin harcadığı emek bütünüyle ödenmiş gözükmektedir.

Bu yalancı görünüşü kapitalist üretimin şartları doğurmaktadır. Bu şartlar içinde, işletmeci ile emekçi arasındaki bağıntılar, eşit mal sahipleri arasındaki bağıntılar olarak tanıtılmaktadır. Aslında, gündelikli işçinin ücreti, onun emeğinin fiatı ya da değeri değildir. Çünkü emek bir mal değildir; mal olan, emek gücüdür. Emeğin bir mal olduğunu varsayalım: bu malın değeri, bütün öteki malların değeri

gibi, kendisini üreten emekle ölçülecektir. Yani emek, yine emekle ölçülecektir ki, bunun hiçbir anlamı yoktur. Üstelik, kapitalist, işçiye, onun emeğinin değerini, yani bütün emeğini ödeseydi, artık-değer ortadan kalkmış olurdu. Çünkü malların değerini yaratan, emektir. Ama emeğin kendisi bir mal değildir ve bir değeri olamaz. Günlük yaşayışımızda «emeğin değeri» diye adlandırdığımız, gerçekte emek gücünün değerinden başka bir şey değildir.

Kapitalistin, pazarda bir mal olarak satın aldığı, emek değil, emek gücüdür. Bizim emeğin süreci diye adlandırdığımız, işçinin emek gücünün tüketimidir. Yani işçinin emek verirken harcadığı kas, sinir, beyin enerjilerinin toplamıdır. Emek gücünün değeri, işçinin emek süreci sonunda yarattığı değerden daima aşağıdır. Kapitalistin, artık-değer diye adlandırdığımız gelir kaynağı da, emek gücünün kendi değeri ile bu gücün tüketimi sonunda üretilen değer arasındaki ayrımdan başka bir şey olmamaktadır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç: ücret, iş-gününün ancak **bir parçası** olan zorunlu emek süresinin karşılığıdır. Ama, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ücret, emeğin ödenmesi olarak gözüktüğünden, işçinin bütün bir iş-gününün ödendiği sanılmaktadır. Daha başka bir deyişle ücret, burjuva toplumda, emek gücünün fiatının (ya da değerinin) **dönüşmüş** biçimidir. Gerçekte ücret, emek gücünün değerinin para olarak ifadesidir, yani fiatıdır.

Bellibaşlı iki ücret biçimi vardır: zaman başına ücret ve parça başına ücret. Yukarıdan beri gördük ki, her iki ücret sistemi de, kapitalist toplumda, işçinin zararına işlemektedir. Kapitalizmin gelişimiyle, temelinde bu iki sistemin bulunduğu başka ücret sistemleri ortaya çıkmıştır. Bunların bellibaşlıları A. B. D. 'deki taylorizm, fordizm, Hantt ve Halsey sistemleri ile İngiltere'deki Rowan sistemidir.

Ücret konusunda çok önemli bir noktayı şimdi aydınlatabiliriz:

Kapitalizmin ilk çağlarında işçilere ücretleri, **eşya olarak** ödenmiştir: derme çatma bir barınak, kısıntılı bir yiyecek gibi... Para hâlinde ücret kapitalizmin gelişimiyle doğmuştur. Şimdi dikkat edelim:

Bugün işçinin para olarak aldığı ücret, **saymaca ücret**'tir. Daha başka bir deyişle biz, işçinin kapitaliste sattığı emek gücünün karşılığında kendisine ödenen para miktarına, saymaca ya da **itibari** ücret diyoruz. Saymaca ücret, işçinin emek gücünü ödeme düzeyi üzerinde doğru bir fikir veremez. Şöyle ki, vergiler ve yoğaltım nesnelerinin fiatları yükseldiği hâlde, saymaca ücret aynı kalabilir. Ya da saymaca ücrette bir yükseliş olur, ama hayat pahalılığı saymaca ücretten iki kat çok yükselmiştir. Her iki durumda da, işçinin eline geçen para miktarında (yani saymaca ücrette) bir değişiklik olmadığı hâlde, işçinin gerçek ücreti düşmüş olacaktır.

Gerçek ücret, işçinin geçim araçlarının dile getirdiği ücrettir. Daha başka bir deyişle gerçek ücret, işçinin para olarak eline geçen ücret karşılığında satın alabileceği tüketim nesnelerinin kalitesini ve miktarını gösterir. İşçinin gerçek ücretini belirlemek için şunları hesaba katmak gerekmektedir: saymaca ücret sınırı, tüketim nesnelerinin ve lojmanların fiat düzeyi işçinin sırtındaki vergi yükü, kısaltılmış işgünleri, toplu ve dağınık işsizlerin sayısı (çünkü bunlara işçilerin beslediği sendikalar yardım etmektedir), iş-gününün süresi ve emeğin şiddet derecesi.. Bu hesabın sonucunda, işçi için hayatî önemi olan **ortalama ücret seviyesi** ortaya çıkacaktır. Ama bu hesap, kapitalistler tarafından şöyle yapılmaktadır. İlkin, ücretler kategorisine banka ve fabrika müdürlerinden başlayarak bütün endüstri ve maliye bürokrasisi sokulmakta, buna karşılık kalifiye olmayan işçilerle tarım emekçisi bu kategorinin dışında bırakılmaktadır. İkinci olarak da, hayat pahalılığı, vergilerin artışı, fiat ayarlamaları(!) ve kısmî ya da toplu işsizler ordusu hesaba katılmamaktadır. Ama bu şekilde hazırlanan istatistikler bile şu ger-

çeği gizlemeyi başaramamaktadırlar: işçilerin büyük çoğunluğu **minimum vital'i** kazanmaktan uzaktır.

Kapitalist ekonomide, arz ve talebin etkisiyle, malların fiatlarının yine o malların değerleri etrafında oynadığını biliyoruz. Ama öteki malların fiatlarından farklı olarak, emek gücünün fiatı, genellikle, değerinin **altında** oynamaktadır. Daha başka bir deyişle, ücret, hiçbir zaman, emek gücünün tam değerini karşılamamaktadır. Bunun da en birinci sebebi, **işsizlik'tir.**

Kapitalist, emek gücünü elinden geldiğince ucuza satın almak ister. İşsizlikse, pazarda emek gücünün çoğalması demektir. Ve emekçi, öteki mal sahiplerinin yaptığı gibi, elindeki malın (yani kendi emek gücünün) satışını uygun bir fiat bulacağı zamana kadar geciktiremiyecek bir durumdadır, yani açtır: emekçi için, kapitalistin ona sunduğu koşulları kabûl etmekten başka yol yoktur. Bu duruma bir de **kadınlarla çocukların üretimde çalıştırılması** ve hayat pahalılığı eklenirse, işçinin kapitalist karşısındaki hâli daha iyi anlaşılacaktır.

Kapitalist toplumun bellibaşlı bir özelliği de, bu rejimde **en yüksek** ücretin, emek gücünün tam değeri olduğu, yani işçinin emeği yoluyla yaratılan artık-değerden işçiye hiçbir zaman hiçbir pay düşmediğidir.

Sermayenin Birikimi

«KAPİTALİST ÜRETİM KİPİNİN TEMEL ÇELİŞKİSİ»

Hertoplum, yaşayıp gelişebilmek için, üretmek zorundadır. Yine yaşayıp gelişebilmek için her toplum. ürettiklerini tüketecektir. Daha başka bir deyişle, toplumsal bağıntıların karakteri ne olursa olsun, üretim süreci durmadan yenilenmektedir. Üretim sürecinin bu sürekli yenilenişine, bu aralıksız tekrarına, **sürekli üretim** denir. Üretimin koşulları ne ise, sürekli üretimin koşulları da aynıdır. Daha doğrusu, sürekli üretim demek, yaînızca tüketilen ürünlerin yerine insanların yeni yeni ürünler yapması değil, aynı zamanda, toplum içindeki üretim bağıntılarının da durmaksızın yenilenmesi demektir.

İki sürekli üretim tipi biliyoruz: yalın ve yaygın.

Üretim surecinin hep aynı orantılar içinde tekrarlanması, **yalın sürekli üretim'**dir: yani burada, yeni ürünler toplumca tüketilen nesnelerin ve üretim araçlarının yerini doldurmakta, daha başka bir deyişle, üretimin oylumu hiçbir zaman değişmemektedir. Kapitalist rejimde yalın sürekli üretim demek, artık-değerin kapitalist tarafından doğrudan doğruya ve baştanbaşa kendi bireysel yoğaltımına harcanması demektir.

Burada dikkat edilecek nokta şudur: sürekli kapitalist üretim sırasında salt emeğin ürünleri değil, aynı zamanda kapitalist işletme bağıntıları da yenilenmektedir. Yani her üretim sürecinin sonunda kapitaliste ait olan bir servet yaratılırken, işçinin durumu aynı kalmaktadır: işçi, açlıktan ölmek istemiyorsa, emek gücünü kapitaliste satmak zorunda kalacaktır. **Sürekli sermaye üremesinin temel koşulu, sürekli emek gücü üretimidir.** Daha başka bir söyleyişle, kapitalist

Üretim, emekçi ile emek koşulları arasında sürekli bir ayrılık doğurur. Bu üretimle durmadan yenilenen şey, işçiyi yaşayabilmek için emek gücünü satmak ve kapitalisti de zenginleşmek için bu emek gücünü satın almak durumuna getiren koşullardır. Böylece,üretim süreci içinde, temel kapitalist bağıntı durmaksızın tekrarlanır: bir yanda kapitalist, bir yanda işçi. İşçi, emek gücünü şu ya bu kapitaliste satmadan önce bile, genel anlamında kapitalistlerin malıdır.

Şimdi şöyle bir durum düşünelim: Kapitalist, işçilerine, verdikleri emek gücüne karşılık bir ücret ödüyor ve bu ücreti belli bir süre içinde, diyelim ki ay sonunda ödüyor. Ama kapitalist, ay sonunda, emek gücünün yarattığı malları henüz satmamış olabilir. Bu durumda kapitalist, karşılığını daha alamadan işçiye bir avans vermiş olacaktır. Üretim sürecini tek başına göz önüne alırsak, bu doğrudur. Yalnız ne var ki pratik hayatta emek gücünün alım ve satım işlemleri tek başlarına değil, sürekli üretim içinde durmaksızın tekrarlanan bir bağıntı olarak ortaya çıkar. Bu sürekli tekrarlanış içindeyse:

1. Bir işçi, ekim ayı boyunca, içinde artık-değer bulunan bir yeni değer yaratırken, yine bu işçinin eylül ayı boyunca ürettiği mal pazara gönderilip paraya çevrilmektedir. Yani kapitalist, işçinin bir aylık ücretini kendi sermayesinden değil, yine bu işçinin bir ay önce yaratmış olduğu malların değeri üzerinden ödeyecektir. Bu durumda kapitalist, bir adamın malını yine o adamdan almış olduğu parayla satın alan bir kişiye benzer.

2. Üstelik emek gücünün karşılığı, öteki malların tersine, ancak işçi belli bir süre çalıştıktan sonra ödenmektedir. Yani işçiye avans veren kapitalist değildir: **işçi kapitaliste avans vermektedir.** İşte bunun içindir ki kapitalist, elinden geldiğince, işçilerin kendisine açmış olduğu bu bedava kredinin süresini uzatmağa, ücretleri uzun dönemler sonunda ödemeğe bakar.

Ayrıca: işçi üretir; işçinin ürettiği kapitalistin malı olur;

kapitalist, işçiye emek gücünün karşılığında bir ücret vererek bu malı pazara çıkarır. Bu malı kim satın alır? Yine işçiler. Yani işçi, kapitalistten aldığı ücreti yine kapitaliste geri vermektedir. Daha doğrusu, kapitalist, işçinin ürettiği malı yine işçiye satarak iki türlü kazanır. Sermayenin mucizesi, işte budur.

Bu mucizeyi başka bir açıdan ortaya koyan bir örnek vereceğiz: Diyelim ki, kapitalistin işçiye «avanse» ettiği sermaye (yani değişken sermaye) 1.000.000 lira olsun ve bu da kapitaliste yılda 100.000 liralık bir artık-değer sağlasın. Kapitalistin bu parayı olduğu gibi kendi bireysel tüketimi için harcadığını varsayalım. Yine diyelim ki, on yıllık bir dönem boyunca bu kapitalist hep aynı şekilde davransın. On yıl sonra kapitalistin elinde yine 1 milyon lira olacaktır. Oysa bu kapitalist, bu on yıl boyunca (yılda yüzbin liradan) 1 milyon lira harcamıştır, yani başlangıçtaki sermayesinin tutarı kadar parayı tüketmiştir. On yıl sonunda elinde yine bir milyon lira varsa, bu bir milyon lira işçilerin yaratmış olduğu değerdir, kapitalistin kendi emeğinin ürünü değildir.

Şimdi de **yaygın sürekli üretimi** inceleyeceğiz.

Burada, kapitalist, eline geçen artık-değerin bir bölümünü, üretimin genişlemesine ayırmaktadır. Artık-değerin bir bölümüyle yeni üretim araçları satın alınmakta ve fazladan işçi kiralanmaktadır. Daha doğrusu, artık-değerin bir bölümü sermayeye eklenmektedir.

Artık-değerin bir bölümünün sermayeye eklenmesi ya da sermayeye çevrilmesi ise, **sermayenin birikimi** olayını meydana getirir. Birikimin kaynağı artık-değerdir. Sermaye, işçi sınıfının sömürülmesiyle büyümekte ve kapitalist üretim bağıntıları bu sömürüm sâyesinde daha yaygın olarak gerçekleşmektedir.

Şimdi son derece önemli bir noktaya dikkatimizi çevirelim: birikimin bellibaşlı iki devitkeni (muharrik) vardır.

1. **Artık-değeri çoğaltma yarışı:** Kapitalist, gittikçe daha çok kazanmak zorundadır. Bunun için de artık-değeri

arttırmanın yollarını arayacak ve üretimi genişletmeğe yönelecektir. Bu sâyede hem kendi bireysel gereksinimlerini daha iyi doyuracak, hem de daha büyük sayıda emekçi işleterek, gittikçe artan bir artık-değere ulaşacaktır.

2. **Rekabet:** Bu da büyük sermaye sahiplerine küçük kapitalistleri ezme imkânını sağlamaktadır. Her kapitalist, günün birinde iflâs etmek istemiyorsa, makinalarını yetkinleştirmek ve üretimini genişletmek zorundadır. Teknik ilerlemeyi durdurmak demek, geride kalmak demektir, geride kalansa ergeç iflâs eder. Geride kalmamak içinse, sermayenin durmadan artması, bunun için de artık-değerin büyümesi gereklidir.(1)

Birikim sırasında, sermayenin çeşitli parçaları eşit olarak büyümezler. Parçaların büyüyüşündeki bu eşitsizlik, sermayenin genel yapısında bir değişiklik meydana getirmektedir.

Kapitalist, işletmesini genişletmek yolunda daha çok, yeni makinalar ve teknik yenilikler arar: bu, ona daha büyük ve daha çabuk bir kazanç sağlamaktadır. Böylece, sermayenin, duruşkan sermaye diye adlandırdığımız üretim araçları (makinalar, işletme yapıları, hammaddeler) hâlindeki parçası sermayenin, değişken sermaye diye adlandırdığımız emek gücü alımına harcanan parçasına göre daha hızla artacaktır.

Duruşkan sermayenin değişken sermayeye olan oranına, **sermayenin örgensel bileşimi** denir. Bir örnek verelim: 1 milyon liralık bir sermayenin 800.000 i duruşkan, 200.000 i değişkense, bu sermayenin örgensel bileşimi, 800.000/200.000, yani 4/1 olacaktır.

Sermayenin birikimiyle birlikte, sermayenin örgensel bile-

---

(1) Her iki devirken de, sermaye oyulumunun artışına yol açar. Bu artış, ya tek tek işletmelerdeki artık-değer birikimiyle (**sermayenin derişimi**), ya da birkaç sermayenin birleşip daha büyük bir sermaye hâline gelmesiyle (**sermayenin merkezleşimi**) gerçekleşmektedir.

şimi de artmaktadır. Örneğin A.B.D. nde bu bileşim, 1889 yılında 4,4/1 den 1939 da 6,5/1 e geçmiştir. Bu da, duruşkan sermayenin değişken sermayeye göre daha hızla arttığını gösterir. Oysa piyasada elemeği isteğini belirleyen, bütün sermayenin büyüklüğü değildir, sadece değişken sermayenin büyüklüğüdür. Bu durumda, sermayenin örgensel bileşiminin artması, piyasanın elemeği isteğinde bir **görece eksiliş** yaratacaktır. Bunun sonucunda da önemli sayıda bir işçi yığını iş bulamayacak, yani bir **görece nüfus-fazlası** meydana gelecektir. Bu nüfus-fazlası görecedir, çünkü emek gücünün bir bölümü ancak **sermayenin birikim ihtiyacına göre** fazla kalmaktadır. Görüyoruz ki, kapitalist toplumda, toplumsal servet (yani sermaye) arttıkça, işçi sınıfının bir bölümü gitgide daha ağır bir şekilde emek vermek zorunda kalırken öteki bölümü zorla işsizliğe mahkûm olmaktadır.

Anlatageldiklerimizin sonucunda üretim alanından elenen işçiler **yedek endüstri ordusu**'nu meydana getirir. Kapitalist ekonominin rahatladığı çağlarda bu ordunun sayısı azalmakta, bunalımlar sırasında ise çoğalmaktadır. Ama işsizler ordusunun oranı zamanla artmıştır. Örneğin A.B.D. de işsizlerin sayısı, bütün işçi sınıfının 5,1% (1890) i iken, 1921 de bu oran 23,1% e yükselmiştir. Yedek endüstri ordusunun varlığı, işçileri, kendilerine sunulan işi en kötü şartlarla bile kabûle itmektedir. Bu, şehirde de, köyde de böyle olmaktadır.

Kapitalist birikimin genel yasasını şimdi söyleyebiliriz: Sermaye biriktikçe yedek endüstri ordusu da büyür, bu ordu büyüdükçe emekçilerin yoksullaşması da artar.

Bu yoksullaşma, görece ve mutlak olmak üzere, iki biçimde ortaya çıkmaktadır.

Görece yoksullaşma demek, ulusal gelirden işçilere düşen payın gittikçe azalması demektir. Buna karşılık toplumdaki sömürgen sınıfların payı gittikçe ve düzenli olarak artmaktadır. Örneğin A.B.D. de endüstri işçilerinin ücretlerinin toplamı, kapitalistlerin kârlarının toplamına oranla 1889 da 70% iken, bu oran 1939 da 45% e düşmüştür. Yine A.B.D.

nde, 1920 de, mal sahiplerinin 1 % i bütün ulusal servetin 59 % unu elinde bulundururken nüfusun 87 % ini meydana getiren yoksul halk yığınlarının elinde bu servetin ancak 8% i bulunuyordu!

Mutlak yoksullaşma ise, emekçilerin hayat seviyesinin durmadan düşüşüdür. Kapitalist ekonomi bilginleri görece yoksullaşmayı kabûl, ama mutlak yoksullaşmayı inkâr etmektedirler. Onlara göre, ulusal gelirden işçi sınıfına düşen pay gittikçe azaldığı hâlde, toplumsal servet öylesine hızla artmaktadır ki, işçi sınıfının hayat seviyesi, az da olsa, gittikçe biraz daha yükselmektedir. Bu bilginleri böyle bir sonuca vardıran şey, işçinin ortalama ücret seviyesini hesaplamak için seçtikleri metottur. Bunun da sözünü etmiş bulunuyoruz.

Sonuç olarak şunu söyleyeceğiz:

Kapitalizm, bir yığın insanın emek birliği sâyesinde gelişmiş ve geliştikçe de, bir yığın insanın emeğini gittikçe daha sıkı bir biçimde bir araya getirmiştir. Daha başka bir deyişle, kapitalist rejimde, toplumsal emekbölümü alabildiğine genişlemiş, yayılmıştır. Bir zamanlar azçok bağımsız olan endüstri dalları, zamanla, karşılıklı olarak birbirine bağlı ve bağımlı üretim dizileri hâline gelmişlerdir. İşletmeler, bölgeler, ülkeler, kıtalar arasındaki ekonomik bağlantılar gittikçe daha sıklaşmış, daha derinleşmiştir.

Kapitalizm, büyük çapta üretimi sadece endüstri alanında kurmakla kalmamıştır: daha yavaş ve daha geç de olsa, çeşitli tarım dalları yaygın sürekli üretim alanına girmezlik edememişlerdir. Üretici güçlerin ilerlemesi öyle aletlerle makinaların yapımına, öyle üretim yöntemlerinin ortaya çıkışına yol açmışlardır ki, bunları kullanabilmek için yüzlerce ve binlerce işçinin ortaklaşa emek vermeleri artık şart olmuştur. Emeğin kapitalist toplumsallaşım'ı, üretimin toplumsallaşımı bu çağın en belirleyici niteliklerinden biridir.

Ama üretimin toplumsallaşımı, kendi kazançlarından başka bir şey düşünmeyen bir avuç özel işletmecinin çıkarı yö-

lında gerçekleşmiştir. Daha başka bir deyişle, milyonlarca insanın toplumsal emeğinin ürünü, kapitalistlerin özel mülkiyeti hâline gelmektedir.

Öyleyse, derin bir çatışkı, kapitalist rejimi bir yara gibi durmadan kemirmektedir: üretim gittikçe daha toplumsal bir karaktere bürünürken, üretim araçlarının mülkiyeti özel kapitalist mülkiyet olarak kalmaktadır. Mülkiyetin özel karakteri, üretim sürecinin toplumsal karakteri ile artık hepten bağdaşmaz olmuştur. **Üretim sürecinin toplumsal karakteri ile ürünlerin kapitalistler tarafından özünlenmesi arasındaki çelişki, kapitalist üretim kipinin temel çelişkisidir.** Kapitalizm geliştikçe bu çelişki daha ağırlaşmakta, daha derinleşmektedir.

KAPİTALİZM ÇAĞINDA EKONOMİK GÖRÜŞLER

Burada, kapitalizm boyunca ortaya atılan bütün ekonomik görüşlerin tam bir tablosunu vermeğe imkân yoktur. Biz bunların ancak bellibaşlılarını özetlemek istiyoruz. Bu yolda güdeceğimiz tek amaç da, kapitalizmin gelişimi ve çelişkilerinin derinleşmesiyle ekonomik düşüncede beliren çeşitli eğilimleri, ana çizgileriyle, nesnel olarak incelemek ve bu öğretilerin hangi toplumsal sınıfların çıkarlarını dile getirdiklerini açıklamak olacaktır.

Klâsik ekonominin doğuşu

Kapitalist rejimin kuruluşu için feodalizme karşı giriştiği savaş boyunca burjuvazi kendi politik ekonomi bilimini de yaratmıştır. Bu bilim, XVII ve XVIII inci yüzyıllarda feodal ideologların ekonomik görüşlerini yıkmağa uğraşacak ve toplum hayatında son derece ileri bir rol oynayacaktır.

Kapitalist üretim kipi önce İngiltere'de yerleşmiştir. Eko-

nomik olayların iç bağlantılarını bulmağı deneyen ilk bilginler de orada yetişecektir. Nitekim, klâsik burjuva ekonomisinin kurucusu saydığımız William Petty (1623—1687) merkantilizmin çözülmeğe başladığı çağlarda yazmıştır. Bilim tarihinde ilk olarak, Petty, malların değerinin bu malları yaratan emek miktarına göre ölçülmesi gerektiğini ileri sürecektir.

1789 Devrimi'nin ideolojik hazırlama dönemi diyebileceğimiz XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkan **fizyokratlar**, klâsik ekonominin oluşumunda büyük bir rol oynamışlardır. Bu akımın başında **François Quesnay** (1694—1774) bulunuyordu. Bu çağdaki «ışıklar felsefesi»nin temsilcileri gibi, fizyokratlar da, insan toplumunun tabiat tarafından verilmiş doğal yasalara (tabiî kanunlara) uygun olarak kurulduğunu ve işlediğini düşünüyorlardı. Fransa, o çağda, bir tarım ülkesiydi. Parayı tek servet olarak kabul eden merkantilistlerin tersine fizyokratlar, tek servet kaynağının doğa olduğunu ileri süreceklerdir. Onlara göre, değeri yaratan, tarımdır; çünkü insanlar, doğanın ürünlerini, tarım yoluyla toplarlar. İki eski yunanca kelimenin bileşimi olan kurdukları okulun adı da (physio-crate), doğa ve erk demektir.

Fizyokratların kuramının merkezinde, «**net ürün**» öğretisi bulunmaktadır. Net ürün, üretime harcanan yatırımlar çıktıktan sonra elde kalan üründür, yani ürünün artık-değeri meydana getiren bölümü. Fizyokratların gözünde servet, bir belirli ürünler yığınıdır. Bu ürünleri fizyokratlar maddî ve doğal biçimleri içinde göz önüne aldıkları için servet, bir belirli kullanım değerleri yığını olmaktadır. Daha başka bir deyişle, fizyokratlar, «tabiat verisi» diye adlandırdıkları net ürünün yalnız ve yalnız hayvanlarla bitkilerin doğal gelişimlerinin sağlandığı etkinlik alanlarında kullanılacak gündelikli emek yoluyla yaratılabileceğini ileri sürmektedirler. Bu alanlarsa, hayvan yetiştirimi ve tarım dallarıdır. Fizyokratlara göre, bütün öteki dallar, tarım ekonomisinde elde edilen ürünlerin biçim değiştirmesine yaramaktadır.

Bu akımın bütün görüşleri, Quesnay'nin **Ekonomik Tablo** adlı kitabında işlenmişti. Quesnay, ilk olarak, kapitalist sürekli üretim sürecini bütünü içinde incelemeğe çalışmıştır.

Fizyokratlar, «net ürün»ün yalnız tarım ekonomisiyle yaratıldığı görüşünden hareket ederek, bütün vergilerin büyük toprak sahipleri tarafından ödenmesini ve endüstri adamlarının vergi dışı bırakılmasını istiyorlar ve özel mülkiyetin sınırsız egemenliğini savunuyorlardı. Onlara göre serbest rekabet hem insan tabitına, hem de ekonominin doğal yasalarına uygundu. Bu bakımdan bütün dernek sınırlandırmaları ortadan kalkmalı; Devlet, ülkenin ekonomik hayatına karışmamalı; proteksiyonizm poltikasının (koruma politikası) yerine **ticaret hürriyeti**'ni sağlayıp geliştirecek bir politika güdülmelidir.

II. Klâsik ekonominin gelişimi

Klâsik ekonomi en yüksek noktasına A. Smith ve D. Ricardo'nun çalışmalarıyla ulaşmıştır.

Adam Smith (1723—1790), fizyokratlarla karşılaştırılacak olursa, kapitalist üretim kipinin bilimsel incelenmesinde büyük bir adım atmıştır. Smith'in 1776 yılında yayımladığı **Ulusların servetinin nedenleri ve doğası üzerine araştırmalar** adlı kitap, ekonomi biliminin ilk büyük yapıtıdır. A. Smith'e göre, bir ülkenin zenginliği, o ülkede üretilen bütün malların ortaya koyduğu yığından başka bir şey değildir. Net ürünün yalnız tarımsal emekle yaratıldığı düşüncesi son derece eksik ve yanlıştır. Emek yatırılan üretim dalı ne olursa olsun, **her emek**, değer kaynağıdır. Manüfaktür çağında yetişmiş bir bilgin olan Smith, emek-bölümünü, emeğin üreticiliğinin artışının temeli olarak görmektedir.

Smith'in düşüncesinin en özel yanı, ekonomik olayları, bilimsel ve bilim dışı iki yoldan birden aynı zamanda incelemeğe girişmesidir. Yani Smith' bir yandan, kapitalist ekonomi sisteminin bütünsel yapısına inebilmek amacıyla ekonomik olaylar arasındaki iç bağlantıyı çözümlerken, öte yan-

dan da, bu olayları, kapitalist toplumun yüzeyinde göründükleri biçim altında, yani bir kapitaliste göründüğü gibi anlatmaktadır.

Smith, olayların iç bağlantısını incelerken, bir malın değerini o malı üretmek için harcanan emeğin miktarıyla tanımlamaktadır. Ücret, işçinin emeğinin yarattığı ürünün ancak bir parçasıdır ve bu parça, işçinin geçim araçlarının değeriyle belirlenir. Kazanç ve gelir (rant) ise, işçinin emeğiyle yaratılan ürünün sonucudur. Bununla birlikte Smith, bu ilkeleri kesinlikle geliştirmiş değildir. Örneğin Smith, malların değerini malları yaratan emekle tanımladığı hâlde, bu tanımı bir başka tanımla, malların değerinin «emeğin değeri» olarak tanımıyla sürekli olarak karıştırmaktadır. Bilgimize göre, değerin emekle tanımı ancak «toplumun ilkel durumu» nda söz konusudur. Daha doğrusu, küçük üretmenlerin yalın pazar üretiminde değer, emekle tanımlanır. Ama kapitalizmin çerçevesi içinde malın değeri, gelirlerden, yani ücret, kazanç ve ranttan **kurulu'dur**. Bu, Smith'e göre, toplumsal ürün tutarının değeri için de böyledir. Daha açık bir deyişle, Smith, bir malın değerini hesaplarken, o malın üretimi sırasında tüketilen duruşkan sermayeyi unutmaktadır. Böyle olunca da, toplumsal sürekli üretim süreci anlaşılmaz hâle gelmektedir.

Kapitalist toplumun sınıf yapısını ilk olarak Smith incelemiştir. Ona göre, bu toplum, 1 — kapitalistler, 2 — işçiler ve 3 — toprak sahipleri olmak üzere üç sınıfa bölünmüştür. Yine Smith'e göre, kapitalist toplumda bir çıkar birliği hüküm sürmektedir; çünkü bu toplumda herkes kendi öz çıkarına yönelir ve bütün bu yönelişlerin çarpışmasından da ortak çıkar doğar. Bunun için de merkantilistlerin politikası bırakılmalı ve **serbest rekabet** toplum hayatına yerleştirilmelidir.

Görüldüğü gibi, Smith, kapitalist üretim bağıntılarının toplumda yer etmeğe yeni yeni başladığı ve üretici güçlerin gelişebilmek için eski kalıplardan kurtulmağa çabaladığı bir

çağda, burjuvazinin temel çıkarlarını savunmakta ve bu açıdan toplumun ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Ama öte yandan da, işleri yalnız bir sınıfın açısından gördüğü için, düşünceleri sınırlı ve bazan da son derece dar olmaktan hiçbir zaman kurtulamamaktadır.

Klâsik ekonominin en büyük bilgini **David Ricardo** (1772—1823) olmuştur. Ricardo, endüstri devrimi çağında İngiltere'de yetişmiş ve yaşamıştır. Temel kitabı olan, **Politik ekonominin ve verginin ilkeleri** 1817 yılında yayımlanmıştır.

Ricardo, değer-emek öğretisini, burjuva görüşlerin sınırlılığı içinde varılabilecek en son kesinlikle kurmuştur. Bu bilgin, değerin ancak «toplumun ilkel durumu» nda emekle belirlenebileceğini savunmuş olan Smith'e karşı açıkça göstermiştir ki ücreti, kazancı ve geliri doğuran tek **kaynak,** işçinin emeğiyle yaratılan değerdir.

Ricardo, değerin emekle belirlendiğini ortaya koyduktan sonra, burjuva toplumun sınıfları arasındaki çıkar uyuşmazlığını ürünlerin dağılımı alanında göründüğü şekliyle incelemektedir. Sınıfların varlığı, bu bilgine göre, toplumun hayatında ebedî bir olaydır. Daha başka bir deyişle Ricardo, ücretle kazanç, kazançla gelir arasındaki karşıtlığı, insan toplumunun bir değişmez doğal yasası olarak görmektedir. Ricardo, son derece önemli bir ekonomik yasayı bulmuştur: işçinin ücreti yükseldikçe kapitalistin kazancı azalmaktadır. Kazançla gelir (irat, rant) arasındaki karşıtlığı ilk olarak gören de yine Ricardo'dur. Ama bilginimize göre, mutlak gelir diye bir şey yoktur. O, yalnızca, ayrımsal gelirin varlığını kabul etmekte ve ayrımsal geliri, yine kendisinin ortaya atmış olduğu «toprakta gittikçe eksilen verimlilik yasası»na bağlamaktadır.

Ricardo, politik ekonominin gelişiminde çok büyük bir rol oynamıştır. Değerin yalnız ve yalnız emekle belirlendiği şeklindeki kuramının geniş tarihsel yankıları olmuştur. Kapitalist çelişkilerin gelişimini gören bazı öğrencileri, Ricardo'nun araştırmalarına dayanarak, değeri yaratan emekse, her

türlü servetin yaratıcısı olan işçinin bütün servetlerin sahibi olması gerektiğini ileri süreceklerdir. XIX yüzyılın birinci yarısında, İngiltere'de, Ricardo'nun yetiştirmesi olan ilk sosyalistler, bunlardır.

Uyuşmaz sınıf çıkarlarıyla yırtılan kapitalist rejim, Smith'e olduğu gibi Ricardo'ya da doğal ve sonsuz bir rejim olarak görünmektedir. Daha başka bir deyişle Ricardo, mal, para, sermaye, kazanç gibi ekonomik kategorilerin tarihsel karakteri üzerinde düşünmemiştir. Onun gözünde sermaye, üretim araçları türünden, tarih-dışı bir olaydır.

III. Klâsik Ekonominin soysuzlaşması

Kapitalizmin gelişimi sonucu, klâsik ekonominin yerini, yavaş yavaş, bilim-dışı ekonomi sistemleri almışlardır. Bu görüşlerin temsilcileri, ekonomik olayların bilimsel biçimde incelenmesini bir yana bırakıp, dış görünüşlerini anlatmakla yetineceklerdir. Bu konuda da özellikle A. Smith'in bilim-dışı görüşlerinden yararlanacaklardır. Güttükleri amaç da, sermayenin saltanatını her ne pahasına olursa olsun sürdürmektir. Bu yolda, gerçekleri gizlemekten ve klâsik ekonomi temsilcilerinin çoktan çürütmüş olduğu bir takım tezleri yeniden ortaya atmaktan da çekinmeyeceklerdir.

Örneğin bu ekonomiciler değer kuramı konusunda şu «yeni» tezleri ileri sürmüşlerdir:

1 — Arz ve talep kuramı: Bu kuram, fiatların temelinde bulunan değeri bilmezlikten gelip bu temeli emek süresiyle tanımlayacak yerde, fiatlardaki değişiklikleri anlatmakla yetinmektedir.

2 — Üretim giderleri kuramı: Bu kuram, bazı malların fiatlarını başka malların fiatlarıyla açıklamakta, yani aslında hiçbir şeyi açıklamamaktadır.

3 — Yarar kuramı: Bu kuramsa, malların değerini bu malların kullanım değerleriyle açıklamak istemektedir ama

ayrı türden malların kullanım değerlerinin nitelik bakımından birbirlerinden ayrıldığını, böyle olunca da nicelik bakımından karşılaştırılamayacaklarını unutmaktadır.

Biz burada, bütün bu ekonomiciler içinde görüşleri en «orijinal» olanlarını özetlemekle yetineceğiz.

İngiliz ekonomicisi **T. R. Malthus** (1766—1834), işçi yığınlarının kapitalist rejimde kaçınılmaz olduğunu gördüğümüz yoksulluğunu yine kendi bulgusu olan «nüfus yasası» ile açıklamaktadır. Bu «yasa»ya göre, insan toplumu, tarihin başlangıcından bu yana, geometrik dizi olarak (1, 2, 4, 8, 16, 32, vb. olarak) artmaktadır. Oysa, geçim araçlarının artış şekli bir aritmetik dizidir, yani geçim araçları 1, 2, 3, 4, 5, 6, vb. olarak artar, çünkü doğal servet kaynakları sınırlıdır. Malthus, bu durumu bir gerçekmiş gibi kabûl ettikten sonra şu sonuca varmaktadır: Yeryüzünde yaşayan insanların sayısıyla bu insanların geçimini sağlayacak araçlar arasında bir zorunlu uygu sağlanması gereklidir. Yani emekçiler, yoksulluktan kurtulmak istiyorsa, sınıf mücadelesi gibi fantezileri bir yana bırakıp, yavaş ve az üremenin yollarını aramalıdır. Bu konuda Malthus, işçilere iki yol öğütlemektedir: doğumları kontrol etmek ve evlenmemek. Ayrıca, yine Malthus'e göre, zaman zaman yapılan savaşlar ve ortaya çıkan öldürücü hastalık salgınları da, nüfusu azaltarak, insan sayısını geçim araçlarının sayısına uygun kılmak bakımından son derece «iyi» ve «gerekli» şeylerdir. Bilginimiz unutmaktadır ki, insanlığın elindeki teknik araçlar ve güçler, geçim araçlarının sayısını nüfus sayısının artışından kat kat daha hızlı arttıracak yetidedir ve işçilerin yoksulluğuna yol açan, çabuk üremeleri değil, yarattıkları ürünlerden yararlanamamak durumunda kalmalarıdır. Bunun da tek nedeni, üretim araçlarının mülkiyetinin üretmenlerin olmayışıdır.

Fransız ekonomicisi **J. B. Say** (1767—1832) 'e göre, değerin kaynağı «üretimin üç etmeni»nden kuruludur: emek, sermaye ve toprak. Sonuç: bu etmenlerin (âmillerin) herbirinin sahipleri kendilerine düşen gelirleri almaktadırlar. Yani işçi

ücretini, kapitalist kazancını, toprak ağası da rantını alınca adalet sağlanmış olmaktadır. Burada unutulan nokta, emeğin gündelikli emek, üretim araçlarının sermaye ve toprak mülkiyetinin rant kaynağı oluşu ancak belirli toplumsal koşulların çerçevesi içinde söz konusudur. Bildiğimiz gibi, sermaye ve toprak mülkiyeti, ancak işçinin ödenmeyen emeği ile artık-değeri yaratması sonucunda, sahiplerine gelir sağlamaktadır: kapitalist toplumda, emek ürünü olmayan bütün gelirlerin gerçek kaynağı artık-değerdir. Kapitalist rejimde, üretimle tüketim arasında her hangibir uyuşmazlık olmadığını ileri sürmekle, Say, genel artık-üretim bunalımlarının olasılığını önceden rededi yordu: tarihse bize bu krizlerin çevrimsel biçimde kapitalizmi sarstığını göstermiştir.

Kapitalist toplumda sınıf çıkarlarının uyumluluğu Fransa'da **F. Bastiat** (1801—1850), A.B.D. de de **H. Careyn** (1793—1879) tarafından özel bir inatla savunulmuştur.

Bütün bu ekonomiciler, çalışma hürriyetini korumak «amaç»ıyla, sendikalara, kollektif iş bağıtlarına ve işçi grevlerine karşı amansız bir savaş açmışlardır. Bu ekonomik görüşler, ayrıca, XIX uncu yüzyılın ikinci çeyreğinden bu yana, kapitalist ülkelerde ekonomik düşünceyi tekellerine alacaklardır.

VI. Ütopist toplumculuk

Büyük makina endüstrisinin doğuşu ve gelişimi sonucunda kapitalizmin çelişkileri ve işçi yığınlarının durumu bütün açıklığıyda ortaya çıkmıştır. Büyük ütopist toplumcuların yetişmesi de bu çağa raslar. Bunlar: Fransa'da **Henri de Saint-Simon** (1760—1825) ile **Charles Fourier** (1772—1837), İngiltere'de **Robert Owen** (1771—1858)'dir.

Ütopist toplumculuğun genel karakterlerini bu kitabın girişinde özetlemeğe çalışmıştık. Şimdi bu akımın bizce en güçlü temsilcisi olan Charles Fourier'nin sistemini açıklamak istiyoruz.

Saint-Simon'un asıl dikkatini çeken, kapitalizmin başdöndürücü bir hızla gelişimi ve yaratıcı gücü olmuştur. Fourier ise, daha çok, kapitalizmin çelişkileri ve bu çelişkilerin alabildiğine derinleşmesi sonucunda kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan ekonomik bunalımlar üzerinde duracaktır.

Fourier'nin özelliğini yapan, yaşadığı çağın toplumsal ve ekonomik örgütleşimini (organizasyonunu) derinlemesine eleştirmesidir. Büyük toplumcu bu konuda, her şeyden çok, üretimdeki düzensizlik ve bunun sonucu olarak sürüm ve yoğaltım alanlarında baş gösteren anarşi, mülkiyetin dağılması ve ticarî asalakçılık (parazitizm) üzerinde durmaktadır.

Saint-Simon, burjuva toplumun düzeltilebileceğine inanır ve endüstrinin hızla gelişimini ilerlemek için yeterli bulurken Fourier, rekabeti hızlandıran ve ekonomik bunalımları doğuran endüstri gelişiminin, kapitalist rejimde, bolluktan yoksulluk çıkmasına yol açtığını ve böylelikle de sefaleti derinleştirip genelleştirdiğini göstermiştir.

Üretim ve sürüm alanlarındaki anarşinin ve tutarsızlığın doğurduğu toplumsal ve ekonomik düzensizlik, büyük ölçüde emek, güç ve ürünün saçılıp savrulmasına, boşa bitmesine sebep olmaktadır. Bu da, yalnızca, emek vermeden yaşayanların, yani ayrıcalıklı sınıfların işine yarayacaktır. Fourier, bu sınıflar içinde, en çok tüccarlara saldırmıştır. Onca, tüketmenleri yoksulluğa sürükleyen, üretmen değil, tüccar ve spekülâtördür. Ticaret ve spekülâsyon, vurgunculuk ve hırsızlıktan başka bir şey değildir. Tüccar, müşteriyi soyarken, spekülâtör, malların fiatlarını kendi çıkarına göre yükseltip alçaltarak ekonomik düzensizliği geliştirmekte ve bunalımların (krizlerin) doğuşuna yardım etmektedir.

Ekonomik bunalımlar, zenginin yararına yoksulları bir kat daha ezerek, yeni bir aristokrasi yaratırlar. Devlet makinasını eline geçiren bu aristokrasi, halk yığınlarını ekonomik, politik ve toplumsal bir baskı altında tutarak, insanı ilerletmesi ve geliştirmesi gereken emeği bir angarya hâline

getirmektedir. Gündelikçilik bir kölelikten başka bir şey olmamaktadır.

Toplumu düzeltmek ve bu asalakçılık ve düzensizlik düzenine son vermek üzere Saint-Simon, Devlet'i yardıma çağırıyordu. Fourier'ye göre ise, Devlet, burjuvalar sınıfının bir baskı aletinden başka bir şey değildir ve bu bakımdan toplumsal adaletsizliğe ve ekonomik düzensizliğe çare bulamaz.

Fourier'ye göre, etkinliğin (faaliyetin) gerçek kaynağı, insanın tutkularıdır. Bu tutkuların geliştirilmesi, işçileri işbirliğine ve birleşmeye götürecek, bunun sonucunda da üretim rasyonel biçimde örgütlenecek ve emek, ödülünü alacaktır.

Tutkular, insanları zenginliğe ve zevke yöneltir, bu bakımdan da insanlar arasında bir yakınlık kurarlar, insanların rahatı arayış yolunda birleşmelerini sağlarlar. Bu birleşmeler kişisel yatkınlıkları ve zevk'leri hesaba katacak ve işbirliği, bencilliğin yarattığı bireysel eğilimleri ortadan kaldıracaktır.

Emeğin bir zevk hâline geleceği bu örgütlerde üretimin kurucu elemanları olan emek, kabiliyet ve sermayenin akıllıca dengeleştirilmesiyle, bir doğal uyum hüküm sürecektir.

Görüldüğü gibi, Fourier, toplumdaki gerçek çelişkileri sezememektedir. Bunun için de, sermaye sahibi ile emek sahibi arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır. Öte yandan da, servetin belli başlı kaynağının tarım olduğunu sanmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist sistemin tutarsızlıklarını ve kötülüklerini açıklamakta ve kollektif etkiliğin, birleşmenin ve işbirliğinin rolünü ortaya koymakta, Fourer büyük bir güç göstermiştir.

Özetlemek gerekirse, bu çağda yetişen bütün ütopist toplumcuların ortak bir niteliği vardır: bunların hemen hepsi eleştirmeci ve yıkıcı olarak son derece güçlü ve gerçekçi, ama yapıcı olarak alabildiğine gerçekten uzaktırlar.

V. Bilimsel toplumculuk

XIX uncu yüzyılın ortasına doğru, kapitalist ekonomi sistemi Batı Avrupa ülkelerinde ve A.B.D. nde iyice yerleşmiş durumdadır. Emekçiler ile burjuvazi arasındaki çatışma artık bütün acılığıyla ortaya çıkmaktadır. Ekonomik bunalımlar çevrimselleşmeğe başlamıştır. Öte yandan süreğen işsizlik toplumu sürekli olarak sarsmaktadır. İşte bilimsel toplumculuk bu genel koşullar içinde doğup gelişecektir.

Bilimsel toplumculuğun kurucuları, **Karl Marx** (1818—1883) ile **Friedrich Engels** (1820—1895)'tir. Bu iki düşün ve etkinlik adamının imzasını taşıyan BİLDİRİ'nin 1848 de yayımlanışından bu yana bilimsel toplumculuk, girdiği her ülkede, işçi yığınlarını öylesine büyülemiş ve öyle büyük bir güçle harekete getirmiştir ki, bugün artık Marx ile Engels'in ileri sürdükleri noktalar göz önüne alınmaksızın herhangi bir toplumculuktan söz açmağa imkân yoktur.

Aslında Marx'ın sistemi yalnızca bir ekonomik sistem değildir; felsefesi, ahlâkı ve estetiğiyle bütün bir dünya görüşüdür. Bu görüşün anahtarı, **diyalektik metot**'tur. Bunun içindir ki, bu felsefe, **diyalektik materyalizm** adını almıştır. Diyalektik materyalizmin toplum olaylarına uygunlanması demek olan **tarihsel materyalizm,** Marx'ın ekonomik görüşlerinin ve kuramlarının bir sentezi olmaktadır.

Bilimsel toplumculuğun ana kitabı, **Kapital** (1867—1894) olmuştur. Bu kitap, bugün bile, hangi düşünüşte olursa olsun, bütün ekonomi bilginlerinin sürekli olarak yararlandıkları bellibaşlı yapıtlardan biridir.

Marx, ilkin, Smith ve Ricardo'nun çalışmalarından yararlanarak, **değer-emek kuramı**'nı meydana getirmiştir. Malı ve malın kullanım değeri ile değiştirim değeri arasındaki çelişkiyi çözümleyerek, mala katılan emeğin ikili bir karaktere büründüğünü, ilk olarak, Marx göstermiştir. Malın kullanım değerini yaratan, somut emektir. Değiştirim değeri, kısaca

değer ise, soyut emeğin yarattığı bir şeydir. İşte buradan davranarak Marx, kapitalist üretim kipinin bütün olaylarını açıklamağa girişmektedir. Değer, bir nesne değildir: insanlar arasında bir üretim bağıntısıdır ve değerin tarihsel evrimi araştırılacak olursa, para'nın gerçek doğası bulunacaktır.

Değer-emek kuramının temeli üzerine Marx **artık-değer kuramı**'nı işlemektedir. Emek, bir mal değildir; kapitalist rejimde mal olan, emek gücüdür. İşte bu malın değeri ve kullanım değeri incelenecek olursa kapitalizmin en temel üretim bağıntısı olan kapitalistle işçi arasındaki bağıntı ve kapitalist işletmenin karakteri görülür. Bu karakter, emek gücünün fiatı olan **ücret**'in emeğin fiatı olarak ortaya çıkışıyla gizlenmektedir. Artık-değer çeşitli biçimlere girer: **kazanç, toprak rantı** ve **faiz** bunların belli başlılarıdır.

Marx'ın önemli buluşlarından birisi de, **maliyet fiatı ve ortalama kazanç kuramı** olmuştur. Burada, malların pazar fiatlarının asıl değerlerini tutmayışı açıklanmakta ve aynı zamanda kapitalist sınıf dayanışmasının nesnel temeli belirtilmektedir. Bu temel, Marx'a göre, şudur: her kapitalistin ortalama kazancı yalnız kendi işletmesindeki işçilerin sömürülme derecesiyle değil, işçilerin bütün kapitalist toplumdaki sömürülme derecesiyle belirlenmektedir.

Marx, daha sonra, **kapitalist birikimin genel yasası**'nı bulmuş ve kapitalizmin gelişiminin emekçilerin yoksullaşmasına yol açarak, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çatışmayı çözülmez hâle getirdiğini belirtmiştir.

Toplumsal sermayenin bütünün sürekli üretimini, ilk olarak, yine Marx incelemiştir. Bilgin, toplumsal ürünü, değeri açısından duruşkan sermaye, değişken sermaye ve artık-değer olarak üç parçaya bölmekte; maddî biçimi açısındansa, üretim araçları ve tüketim nesneleri olarak ikiye ayırmaktadır. Buradan da şu genel ekonomik yasaya varır: toplumdaki düzen ne olursa olsun, ancak üretim araçlarının üretimi, tüketim nesnelerinin üretiminden daha hızlı ve daha büyükse, üretici güçlerin gelişimi sağlanabilir.

Marx, basit ve yaygın kapitalist sürekli üretimin koşullarını da incelemiş ve kapitalizmin çelişkilerinin, kaçınılmaz biçimde, artık-üretim bunalımlariyle sonuçlandığını göstermiştir.

Lenin (1870—1924) **Kapitalizmin Rusya'daki gelişimi** (1899) adlı kitabında, daha çok tarım sorunuyla uğraşmış ve işçi sınıfının köylülerle işbirliği yapması gerektiğini belirtmiştir. Asıl önemli kitabı, 1916 yılında yayımladığı, **Kapitalizmin son aşaması: Emperiyalizm** olmuştur.

Lenin, kapitalist işletmelerin birleşerek tekel hâline gelmesinden davranarak, **emperiyalizm kuramı**'nı meydana getirmiştir. Lenin, monopolcü kapitalizmin çelişkilerini şöyle sıralamaktadır: emekle sermaye arasında, sömürücü ülkeyle sömürge arasında ve sömürücü ülkelerin kendi aralarındaki çelişkiler. Emperiyalizm çağındaki **kapitalist ülkelerin politik ve ekonomik gelişimlerinin eşitsizliği yasası** bu çelişkilere dayanılarak ortaya konmaktadır.

Vİ Klâsik ekonominin çöküşü

Biz burada, klâsik ekonominin çöküşünün özlü ama kısa bir bilânçosunu yapmaktan ileri gidemeyeceğiz.

XIX uncu yüzyılın ortalarına doğru Almanya'da **V. Roscher** ile **Hildebrand**'ın temsil ettikleri **tarihçi okul** doğmuştur. Bu okula göre, toplumun gelişimi ekonomik yasalara bağlı değildir; toplumu geliştiren, ahlâk ilkeleridir. Yine bu okulun daha sonraki temsilcilerinden **Schmoller**'e göre, toplum, belirli etik ve tarihsel, ya da tarihsel ve hukukî amaçlara uygun olarak gelişmektedir. Bu okuldan Hildebrand 1872 yılında **Adolf Wagner, L. Brentano, W. Sombart** gibi başka ekonomicilerle «Toplumcu politika Birliği»ni kuracaktır. Amaçları, kapitalist rejimin son bulmasına engel olmaktır. Bunların hepsi Üniversite adamı olduklarından, kurdukları birlik sonradan «kürsü sosyalizmi» diye adlandırılmıştır. Bu bilginlerin bellibaşlı özelliği, Alman emperyalizminin ilk büyük

temsilcisi olan Bismarck'ın her saldırgan davranışını bir «sosyalizm adımı» olarak görmeleri olmuştur.

XIX uncu yüzyılın sonunda burjuva ekonomisi, **Avusturya okulu** ile temsil edilecektir. Bu okulun en ünlü sözcüleri **K. Menger, F. Wieser** ve **E. Boehm-Bawerk**'tir. Tarihçi okulun tersine, Avusturya okulunun temsilcileri, ekonomik yasaların incelenmesi gerektiğini savunmuşlar; ama bu yasaların incelemesini toplumsal bağıntılar açısından değil, öznel psikoloji ajısından yapmışlarıdır.

Değer kuramı konusunda Avusturya okulu, **yan yarar** («marjinal fayda») ilkesini ileri sürmektedir. Bu ilkeye göre bir malın değeri, bazı ekonomicilerin söylediği gibi, yalnızca bize sağladığı yararla değil, o malın yan yararı ile belirlenir. Yan yararsa, bireyin en basit bir ihtiyacını doyuran bir mal biriminin öznel olarak değerlendirilmesidir. Gerçekte bu kuram, hiçbir şeyi açıklamış olmuyor. Bunu bir örnekle belirteceğiz: bir kilo ekmek, bir kapitalist ve bir işsiz tarafından, hiç şüphe yok ki, öznel olarak ayrı ayrı değerlendirilecektir. Öznel açıdan, bir işsizin gözünde bir kilo ekmek herşeydir, bir kapitalistin gözündeyse hiçbir şey. Ama her ikisi de bir kilo ekmek alabilmek için aynı parayı verirler, yani ekmeğin ayrı ayrı öznel değerlendirilişi, nesnel değerini değiştirmemektedir. Avusturya okulunun temsilcileri, artık-değer kuramının yerine, «sermayenin üreticiliği kuramı» nı koymaktadırlar ki, bu da, «üretimin üç etmeni kuramı» nın yeni bir biçiminden başka bir şey değildir.

İngiliz ekonomicisi **Alfred Marshall** (1842—1924) arz ve talep, yan yarar ve üretim giderleri kuramlarını bir araya getirip bağdaştırarak yeni bir değer kuramı kurmağa çalışmıştır. Amerikan ekonomicisi **John B. Clark** (1847—1938) bir yandan, burjuva toplumun sınıfları arasında bir «çıkarlar uyumu» bulunduğunu ileri sürerken, öte yandan «sermayenin üreticiliği» ve «yan yarar» kuramlarını bileştirerek, «optima üretimsellik» kuramını işlemiştir. Clark'a göre kazanç, işlet-

mecinin emeğinin ödülüdür. İşçi yığınları toplumsal servetin ancak küçük bir bölümünü yaratmakta ve bunun karşılığını da ücret olarak bütünüyle almaktadırlar.

Rekabeti, toplumun ilerlemesine ilk koşul olarak gösteren eski burjuva ekonomicilerinin tersine, çağdaş burjuva bilginleri, Devlet'in, ekonomik hayatın bütün alanlarına el atması gerektiğini belirtmektedirler. Devlet, onlarca, sınıflar üstü bir güç olacak ve kapitalist ülkelerin ekonomisini bir plâna uygun olarak düzenleyecektir. Bu ise, Devlet makinasının, monopollerin elinde bir oyuncak hâline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Süveyş Kanalı Kumpanyası, Mısır tarafından ulusallaştırıldığında İngiltere ve Fransa hükümetlerinin bu ülkeye karşı savaş açmaları, kapitalist ülkelerdeki Devlet'in, monopollerin elinde bir baskı ve savaş aletinden başka bir şey olmadığını göstermeğe yeten örneklerdir. Belçika'nın Kongo'ya karşı tutumunun temelinde de bu durum bulunmaktadır.

XX nci yüzyılın ilk çeyreğinde, Almanya'da **toplumcu eğilim** adı verilen, organik toplumcu okul belirmiştir. **A. Ammon, R. Stolzmann** ve **O. Spann** gibi ekonomicilerin temsil ettiği bu okul, Avusturya okulunun tersine, insanlar arasındaki toplumsal bağıntıları yorumlamaktan çekinmemiştir: bu bağıntılar hukukî biçimlerden başka bir şey olamaz ve böyle olunca da, toplum hayatının hukuk ve etik kurallarıyla yönetilmesi gerektir. «Genel refah» ın sağlanması, ancak, «parça» nın «bütün» e bağlı kalmasıyla mümkündür: organik toplumcu okula göre, bütün, Devlet'tir; çalışan halk yığınları ise, «parça» yı meydana getirmektedirler. Yine bu açıdan, kapitalistler, toplumun yararına çalışmaktadır; çünkü onlar, «bütün» e bağlı kalmışlardır.

Bütün bu düşünceler Alman faşizmini besleyecektir. «Toplumsal barış» kuramı, başka ülkelerin topraklarının zorla alınmasına yol açan «hayat alını» kuramı ve faşist ülkelerde hem kapitalizmi, hem sınıfları, hem de sınıf çelişkilerini bir çırpıda ortadan kaldıracağı ileri sürülen «korporatif Devlet»

kuramı, hep organik toplumcu okuldan kaynaklanmışlardır. Ayrıca bütün bu kuramlar, Alman halkının bir «üstün ırk» olduğu varsayımından davranmışlardır.

Pazarların gittikçe tıkandığı, ekonomik bunalımların gittikçe sıklaşıp derinleştiği ve büyük ölçüde işsizliğin süreğenleştiği XX nci yüzyılın ikinci çeyreğinde bazı bilginler, kapitalizmin çerçevesi içinde, üretimin düzensizliğini ve bunalımları önlemek ve herkese iş sağlamak amacıyla bir takım kuramlar ileri süreceklerdir. Bunların arasında en ünlüsü, İngiliz ekonomi bilgini **J. M. Keynes** (1883 - 1946)tir. Keynes'in **Genel iş, kâr ve para kuramı** (1936) adlı kitabı, bugün, bütün burjuva ekonomicilerinin öncelikle yararlandıkları bir yapıttır.

Keynes'e göre, burjuva toplumun «eksiklikleri» diye adlandırdığı süreğen işsizlik ve ekonomik bunalımlar, kapitalizmin yapısından değil, insanların kafasından ileri gelmektedir. Örneğin işsizliğin biricik nedeni, kişisel ve endüstriyel tüketim nesnelerinin yetersiz miktarda talebidir. Kişisel tüketim nesnelerinin yetersiz miktarda talebi, insanların, ellerine geçenin bir bölümünü ayırıp biriktirmek eğiliminden doğar. Endüstriyel tüketim nesnelerinin yetersiz miktarda talebinin nedeni ise, «sermayenin verimlilik» inin genel olarak düşmesi üzerine kapitalistlerdeki kazanç tutkusunun birdenbire azalmasıdır!

İşsizliği ortadan kaldırmak, herkesin çalışabilmesini sağlamak üzere Keynes, yatırımları çoğaltmak ve genişletmek gerektiğini söylemektedir. Bunun için de Devlet iki yol tutmalıdır:

1 — Devlet bütçesinden büyük çapta yatırımlara girişmek.

2 — Sermayeye daha büyük bir verimlilik sağlamak için, kapitalistlere Devlet kesesinden verilen borçların faiz haddini indirerek ve sürekli enflâsyon yaratarak, işçinin gerçek ücretini düşürmek.

Ayrıca, tüketim nesnelerinin talebini arttırmak için Key-

nes, imtiyazlı sınıflara savurgan ve müsrif davranmalarını, Devlet'e de, askerî amaçlara ayırılan giderlere ve üretici olmayan giderlere bütçesinde daha geniş bir yer vermesini öğütlemektedir.

Bu kuramın yerinde olup olmadığını anlamak için, yakın tarihe bakmak yetecektir. Tüketim nesnelerinin yetersiz miktarda talebi, halk yığınlarının yoksullaşmasının sonucudur. Keynes'in ileri sürdüğü «tedbir» ler de, halk yığınlarının hayat seviyesinin biraz daha düşmesine yol açmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde. bugün, kapitalizmin «eksiklik» lerine çare olarak, iç borçların ve Devlet bütçesinin alabildiğine genişletilmesini öğütleyen bir ekonomik kuram sürümdedir. Kapitalizmin ilerki gelşiminin bugün elde olan ekonomik güçlerin kendiliğinden yürümesiyle gerçekleşemeyeceğini belirten **A. Hansen**, Devlet'in büyük çapta siparişlerle özel sermaye plâsmanlarını teşvik ederek kapitalist ekonomiyi «yönetmek» zorunda olduğunu ileri sürmektedir. Hansen'e göre Devlet giderleri yoluyla herkesin iş sahibi olması sağlanabilir: darlık ve bunalım zamanlarında, hükümet giderleri arttırmalı; enflâsyon sırasında da eksiltmelidir. Hansen'le birlikte birçok amerikan ekonomicisi Devlet siparişlerinin genişletilmesini, Hazine hesabına yeni işletmeler kurulmasını, Devlet'in özel işletmelerden büyük ölçüde stratejik maddeler satın almasını, ordunun ve hükümet kadrolarının genişletilmesini istemektedirler.

VII. Sosyalist öğretiler

XX nci yüzyılın başında marksizmden hareket ederek, kapitalizmden sosyalizme devrimsiz, yani evrim yoluyla geçilebileceğini ileri süren toplumcu kuramlar ortaya atılmıştır. Bunların bellibaşlıları: revizyonizm, oportünizm, ültra-emperyalizm ve demokratik toplumculuk'tur.

Revizyonizmin en önemli temsilcisi, **Bernstein**'dir. Bernstein, Marx'ın devrimci ekonomik kuramının bütün eüonomik

cephelerini revizyondan geçirmiştir. Bu ekonomici, marksist değer-emek kuramını yan yarar kuramıyla bileştirmekte ve artık-değer kuramını, kapitalist sömürümün «ahlâk yönünden mahkûm edilmesi» biçiminde yorumlamaktadır. Bu ekonomiciye göre, kapitalizmin gelişimi «yeni veriler» ortaya koymaktadır. Öyle ki, artık büyük üretimin küçük üretimi ezdiğinden, kapitalist toplumda emekçilerin mutlak yoksullaşmasından, sınıf çelişkilerinin çözülmezliğinden ve ekonomik bunalımların kaçınılmazlığından söz açılamaz. Bu durumda işçi sınıfı politik mücadeleden vaz geçmeli ve ilk ekonomik çıkarlarını savunmakla yetinmelidir.

Oportünizmin en ünlü temsilcileri ise, **K. Kautsky** (1854—1938) ile **R. Hilferding** (1877—1941)'dir. Etkinliklerinin başında bu iki ekonomici **Karl Marx'ın ekonomik öğretisi, Tarım sorusu** (Kautsky) ve **Mali sermaye** (Hilferding, 1910) gibi kitaplarında, kapitalizmin kendileriyle çağdaş gelişimini marksçı bir gözle inceleyeceklerdir. Ama sonradan bunlar da kapitalist rejimde ekonomik bunalımların zamanla ortadan kalkacağını ileri süreceklerdir.

Kautsky'ye göre emperyalizm, bir özel politika biçimidir: endüstri bakımından ileri ülkeler, tarım bölgelerini kendi egemenliklerine almağa yönelmektedirler. Daha başka bir deyişle, emperyalist ülkelerin fetih politikası, monopolcü kapitalizmin yapısından ötürü değildir, ilineksel bir politikadır. Ultra-emperyalizm bu noktadan çıkmaktadır: çeşitli ülkelerdeki kapitalistler kendi aralarında anlaşarak iyi organize olmuş bir dünya ekonomisi yaratabilirler ve böylelikle de, hem üretimdeki anarşi, hem de savaşlar önlenebilir. Bu kuramın bellibaşlı karakteristiği, ekonomi ile politikayı biribirilerinden kesinlikle ayırması ve emperyalizm çağındaki kapitalist ülkelerin eşitsiz gelişimini unutmasıdır.

Yine Kautsky'nin ortaya attığı «üretici güçler kuramı» na göre, toplumcu düzenin gerçekleşmesi için sınıf mücadelesine ya da devrime ihtiyaç yoktur: sosyalizm, toplumun üretici güçlerinin gelişiminin normal sonucu olacaktır.

Mali sermaye adlı kitabında Hilferding, kapitalizmin çelişkilerinin derinleşmesinde, monopollerin kesin bir rol oynadıklarını ileri sürüyordu. Ama yine bu kitapta, Avustuyalı ekonomici, kapitalizmin asalak bir yanı olduğunu ve kapitalist ülkelerin dünyayı bölüşmek üzere dünya savaşları yapmağa girişeceğini kabul etmiyordu. Kapitalizmin ilk Dünya Savaşı'ndan sonra durulması ve üretimin gelişmesiyle birlikte Hilferding, «organize olmuş kapitalizm» çağının başladığını ileri sürdü. Bu çağda, monopollerin etkinliği sayesinde, rekabet, üretimdeki anarşi ve ekonomik bunalımlar ortadan kalkacak ve uyumlu bir düzen hüküm sürecekti. Bu noktadan davranarak, sosyal demokrasi liderleri şu sonuca varacaklardır: tröstler ve karteller, barış yoluyla, planlaşmış sosyalist ekonomiye doğru ilerlemektedirler. Bu durmda işçi sınıfı, ekonominin düzene sokulması için, bankacılarla tröst sahiplerine yardımcı olmalıdır. Kapitalizmin, savaşmasız ve devrimsiz, zamanla durmadan ilerleyerek sosyalizme «katılması» yakındır.

Hilferding'in bu düşünceleri, iki Dünya savaşı arasında, «ekonomik demokrasi» kuramının ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu kurama göre işçiler fabrika yönetiminde sendika temsilcisi olarak çalışarak tan işlerin yönetimine eşit biçimide katılıp zamanla üretimin efendileri hâline gelebilirler.

Yine, kapitalizmin sosyalizme barış yoluyla katılması kuramından «kooperatifçi toplumculuk» öğretisi doğmuştur. Bu öğretiye göre, kapitalizmin çerçevesi içinde, çeşitli kooperatif biçimlerinin yayılıp yerleşmesi, toplumu sosyalizme götürecektir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra «demokratik sosyalizm» kuramı ortaya çıkmıştır. Bu akımın belli başlı temsilcileri **Léon Blum** ile **K. Renner** olmuşlardır. Bu kurama göre, kapitalizm çerçevesi içinde işçilerin yoksul durumunu ortadan kaldırmak mümkündür. Bu da, kapitalist toplumda sınıfların barış içinde işbirliği yapmasıyla gerçekleşebilir. Çünkü artık burjuvazi ile işçi sınıfının çıkarları arasında bir aykırılık

kalmamıştır. Sınıflar üstü bir örgüt olarak Devlet, üretimi düzenleyebilir ve bu Devlet'in mülkiyetinde olan her işletme, toplumcu bir işletmedir. Örneğin İngiltere'de, İşçi Partisinin iktidarı sırasında, İngiltere Bankası'nın, demir yollarının ve bazı endüstri dallarının devletleştirilmesi «demokratik sosyalizm» in başarılarıdır.

Bugün artık, sosyalizmin bir tarihsel zorunluk olduğu her yerde anlaşılmış bulunmaktadır. Her yerde, gerek aydınlar, gerekse emekçi halk yığınları, kendi ülkelerini en kısa ve en barışçı yollardan toplumcu bir üretim düzenine götürecek biçimleri aramaktadırlar. Bu konudaki en ilgi çekici araştırmalar da, hiç şüphe yok ki, az gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır.

TOPLUMCULUĞA DOĞRU

Kapitalizmin evrimi

XIX uncu yüzyılın ortalarına doğru kapitalizm, özellikle Batı ülkelerinde ve A.B.D. nde, ekonomik hayatı baştanbaşa hükmü altına almış durumdadır. Ama bu kapitalizm hem bireyci, hem de liberâldir. Bireycidir, çünkü o çağdaki işletmelerin büyük çoğunluğu tek tek kapitalistlere aittir ve her kapitalist kendi işletmesini kendisi işletmektedir. Liberaldir, çünkü ekonomik hayatı düzenleyen yasa, rekabet yasasıdır ve Devlet ekonomik hayata hiçbir biçimde karışmamaktadır.

Oysa rekabet, sermayenin derişimine ve merkezleşimine yol açmaktadır. Zayıflarla beceriksizler ekonomik hayattan hızla elenmekte ve sermaye, zorunlu bir şekilde, güçlüklerle beceriklilerin elinde toplanmaktadır. Bu derişim, başlangıçta, kapitalist işletmenin bireyci karakterini ortadan kaldırmamıştır: büyük işletmeciler, zamanla, zanaatçılardan ve küçük işletmecilerden boşalan yerleri almışlardır. Daha başka bir deyişle, sanayi kralları doğmuştur.

Ama zamanla rekabet artacak ve derişim gittikçe hızlanacaktır: işletmeler, dev-işletme hâline gelmekte gecikmeyecektir. Tekniğin ilerlemesi sonucu, üretim araçları gittikçe daha pahalılanmıştır. Artık ekonomik hayat büyük sermaye yatırımları gerektirmektedir. Bu da bir tek kapitalistin gücünün dışındadır. Kapitalistler arasında bir birleşme artık zorunluluk olmuştur. Böylelikle, bireysel kapitalist işletmelerin yerini yavaş yavaş birlikler alacaktır. Daha doğrusu, şirketlerin saltanatı başlamıştır: kollektif şirketler, anonim şirketler ya da sınırlı sorumlu şirketler ekonomik hayatı tekellerine almak yolunu tutmuşlardır.

Bireysel işletmelerle karşılaştırılacak olursa, şirketlerin önemli bir öncelikleri olduğu görülür: bu birlikler, piyasaya aksiyon ya da tahvil sürerek halk tasarruflarını yatırım hâline getirmektedirler. İşte bu avantajları sâyesinde şirketler daha da hızla gelişip büyümüş ve XX nci yüzyılın başında bütün kapitalist üretimi tekellerine almağı başarmışlardır.

XIX uncu yüzyılın başında milyonlarca küçük kapitalisti yarıştıran rekabet, XX nci yüzyılın başında birkaç bin büyük şirketi yarıştırmaktadır. Bu durumda, milyonlarca küçük kapitalist arasında gerçekleşmesi imkânsız olan anlaşmalar, sınırlı sayıda büyük şirketler arasında daha kolaylıkla gerçekleşebilecektir. İşte böylelikledir ki, XX inci yüzyılda tröstler, karteller, kapitalist sendikaları ortalığı kaplayacaktır. Bunların amacı: önce ulusal pazarı, sonra da dünya pazarını tekellerine almaktadır.

Şirketlerin doğuşuyla birlikte, kapitalizmin bireysel biçimi ortadan kalkmış olmaktadır. Tröstler, karteller, sendikalar da kapitalizmin liberal biçimini ortadan kaldıracaklardır. Ekonomik hayattaki rekabetin yerini zamanla tekelci (monopolcü) bir örgüt alacaktır. Bireysel bir işletme olarak doğan kapitalizm, yavaş yavaş, bir kollektif kapitalizm olmuştur.

Kapitalizm, görüyoruz ki, zamanla dönüşmüştür. Bu zorunlu dönüşüm, üretim araçlarının bireysel mülkiyetinden yi-

ne bu üretim araçlarının toplu (kollektif) mülkiyetine doğru olmuştur. Hiç şüphe yok ki, bu toplu mülkiyet, bütün toplumun değil, ancak bir avuç kapitalist topluluğunun elinde bulunmaktadır. Ama burada önemli olan, üretim araçlarının toplu mülkiyet biçiminin artık doğmuş oluşudur. Ve bunu da, kapitalizmin kendisi yaratmıştır.

Aksiyonlu şirketler aşamasına ulaşan kapitalizm, başlangıçtaki karakterlerini artık yitirmiş bulunmaktadır. Ayırım hem niceliik, hem de nitelik bakımından ortaya çıkmaktadır ve büyüktür. Nicelik yönünden monopolcü kapitalizm eski kapitalizme benzememektedir, çünkü özel mülkiyet son derece büyümüş ve derişmiş durumdadır. Nitelik yönünden de bu özel mülkiyet, eski bireysel biçiminden sıyrılıp kollektif bir biçime girmiştir. Bu nokta yanlış anlaşılmamalıdır: mülkiyet yine özeldir, çünkü koskoca toplumdaki üretim araçları bir avuç birey topluluğunun elindedir; ama artık bu mülkiyet, eskisi gibi bireysel değildir, çünkü bir tek bireyin elinde bulunmaktan kurtulmuştur.

Özel mülkiyetin kollektif biçimi, bireysel biçimine göre, hiç şüphe yok ki, bir ileriliktir. Özel mülkiyetin kollektif biçiminin hemen ötesinde kollektif mülkiyet bulunmaktadır. Daha doğrusu, kamu mülkiyetine geçiş, özel mülkiyetin kollektif biçiminden olursa daha hızla gerçekleşebilir.

Özel mülkiyetin kollektif ve bireysel biçimleri arasındaki nitelik ayrımı, kapitalistin toplumdaki görevi ile de ortaya çıkmaktadır. Mülkiyetin bireysel biçimi söz konusuyken kapitalistin ekonomik ve teknik bir görevi vardı. Mülkiyetin kollektif biçimi toplum hayatına yerleştiğinde ise, bu görev, şirketin Yönetim kurulunun ya da aksiyonerlerin Genel kurulunun seçtiği bir ücretli memura verilmiştir. Bu durumda, kapitalistin görevi, sermayeyi vermek ve kârı almaktan başka bir şey olmamaktadır. Daha doğrusu kapitalist, mülkiyetin kollektif biçimiyle birlikte, toplum içinde asalak ve üretim üzerinden bir çeşit âşar kaldıran bir kimse hâline gel-

miştir. Bu âşarsa, zamanla, üretimi köstekleyecektir. Buna karşı toplumun iki türlü tepkisi olmuştur: önce toplum, doğrudan doğruya, kazancın sınırlandırılması ve vergi yoluyla tepkisini gösterecektir. Toplumun aynı zamanda dolaylı bir tepkisi de fiatların kontrolü ve narhıdır.

Son olarak da, özel mülkiyetin kollektif biçimi bir kapitalistler birliği olduğundan, türel bir yasamanın doğuşuna yol açmıştır. Daha başka bir deyişle şirketler, birer **medenî hukukî kişilik** kazanmak zorunda tutulacaktır: yani onların da kuruluşları ilân edilecek, statüleri ve tüzükleri olacaktır. Hele tahvillerin sürümüyle bu yasama daha da yetkinleşmiş ve şirketlerin kontrolü bir zorunluk hâline gelmiştir.

Böylelikle kapitalizm, kendi gelişiminin sonucu, yalnızca üretim araçlarının kollektif mülkiyetini yaratmakla kalmamış, aynı zamanda bu mülkiyet biçimine uygun bir üstyapı, bir türel yargı düzeni, kısaca bir hukuk da yaratmıştır.

Toplumculuğun tohumları

Toplumcu düzen, ütopistlerin düşündüğü gibi, önceden kurulmuş, içinde herşeyin önceden ve uyumlu biçimde düzenlenmiş olduğu ve bizlere içinde yaşadığımız bu adaletsiz düzenin yerini almak üzere sunulan bir düzen değildir. Sosyalizm, tarihsel bir toplum biçimidir ve toplum belirli bir gelişim düzeyine ulaşınca bu biçime zorunlu olarak geçmektedir.

Bütün şu söyleyegeldiklerimiz, toplumcu ekonominin, kapitalizmin bağrında doğup gelişeceğini gösterir. Bazı ileri kapitalist ülkeler için daha da ileri giderek söyleyebiliriz ki, sosyalizm, toplumun belli başlı üretim biçimi olmadan önce, kapitalizmin bağrında bir belirli olgunluk derecesine erişmelidir.

Şimdi bize düşen, bu durumdaki kapitalist toplumda sosyalist toplumun tohumlarını arayıp bulmak olacaktır. Tohumlarını diyoruz, çünkü kapitalizm içinde küçük çapta bile olsa, temel karakterleriyle bir sosyalist toplumun ortaya çık-

ması beklenmemelidir. Burada söz konusu olan, kapitalist toplumda sosyalist ekonominin ilkel biçimlerini aramak ve ortaya çıkarmaktır.

Gördük ki, kapitalizmin evrimi sonucunda monopolcü kapitalizme dönüşümüyle birlikte toplumcu bir ekonominin ilkel biçimleri de doğmuş ve gelişmiştir. Bu biçimlerin en bellibaşlı karakteristiklerini şöyle sıralayacağız:

1. Üretim toplumsaldır,

2. Üretim araçlarının milkiyeti artık bireysel değil, kollektiftir,

3. Kapitalizmin gelişim çağında kapitalist işletmecinin kendisinin yüklendiği teknik ve ekonomik görevler bugün ücretli kimseler tarafından yerine getirilmektedir,

4. Üretim ve dağılım, monopoller tarafından düzenlenmeketedir.

Gerçekten de, toplumcu ekonominin ilk temel karakteristiği, üretimin toplumsal oluşudur. Bu karakter bugünkü kapitalist ekonominin de ilk temel karakteristiği hâline gelmiş durumdadır.

Toplumcu ekonomide üretim araçları, kollektif mülkiyettir, yani üretim araçları bütün toplumun malıdır. Kapitalizmin evrilerek vardığını gördüğümüz aksiyonlu şirketlerse, mülkiyetin ilkel kollektif biçimidir. Hiç şüphe yok ki bu biçim henüz sınırlıdır, emekleme döneminde olan bir sosyalist mülkiyet biçimidir. Yalnız ne var ki bu biçim, tarihsel koşulların itişiyle gittikçe daha hızla yayılmakta ve gelişmektedir. Önemli olan şudur: bugün üretim araçları bin, onbin, yirmibin aksiyonerin mülkiyetidir; yarın toplumun bütün üyelerinin mülkiyeti hâline gelecektir. Ama yarın olacağı gibi bugün de, bu mülkiyetin biçimi kollektiftir. Yani aradaki fark, bir nicelik ayrımı olmuştur.

İşlerin yönetim biçimi için de aynı şey söz konusudur: bugün aksiyonlu şirketlerde yönetici görevler, yarın sosyalist düzende olacağı gibi, ücretli kimseler tarafından yerine getirilmektedir. Ayrım, burada da nicelikseldir: bugün yönet-

menler yalnızca aksiyonerler tarafından seçilip kontrol edilmektedir, yarın bütün toplum tarafından seçilip yoklanacaktır.

Sosyalist ekonomi, üretimin ihtiyaçlara göre düzenlendiği ve dağılımın bu ihtiyaçlar göz önüne alınarak gerçekleştirildiği bir ekonomidir. Üretimin ve dağılımın monopoller tarafından düzenlenmesi ise, bir sosyalist düzen taslağıdır. Bugün kapitalist düzende üretim, pazarın emme imkânları göz önüne alınarak hesaplanmakta ve dağılım da yine pazarların durumuna göre düzenlenmektedir. Hiç şüphe yok ki monopolcü kapitalizm, yalnız verimli, yani ödemeli ihtiyaçları göz önüne almaktadır. Ama önemli olan, gerek üretimin gerekse dağılımın artık düzenlenmiş oluşudur. Ve bir avuç büyük kapitalistin çıkarları üzerine kurulmuş olan bu örgütün yerine bütün toplumun çıkarları üzerine kurulmuş bir örgüt oturtulacak olursa sosyalist ekonomiye varılır.

Böylelikle kapitalizmin bağrında doğup gelişen toplumcu biçimler, Devlet ekonomisi ile daha belirli, daha gelişkin bir duruma girmektedir.

Devlet ekonomisi

Devlet ekonomisinin ana çizgilerini kavrayabilmek için, Devlet'in temeli demek olan Ulus'un tarihsel oluşumuna kısaca göz atmak zorundayız.

Kapitalizmin gelişimi, Ulus'un çerçevesi içinde gerçekleşmiştir. Geçen bölümlerde gördük ki, feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş için, ulusal pazarların kurulması gerekmiştir. Daha başka bir deyişle, ulusların oluşumu, bu geçişin ilk belirtisidir. Yine biliyoruz ki, kapitalizm, feodal toplumun bağrında doğup gelişmiştir. Kapitalist üretimin hızla ilerleyişi sonucu, şehirler büyümüş ve derebeylerine karşı gittikçe daha bağımsız bir durum kazanmışlardır. Öte yandan emekbölümü hızlanmış ve gelişmiştir. Emekbölümünün yayılışı ve nüfusun şehirlerde derişimi, ticaretin dev adımlarla gelişmesine yol açacaktır. Bu ilerleme, yalnız şehirlerle kır

arasında değil, şehirlerin kendi arasında da gerçekleşmektedir. Ticaretin kapitalist ülkelerin içinde büyük çapta gelişimi, yaygın bir yol şebekesini ve daha yetkin ulaştırma araçlarını gerekli kılacaktır. Bunun sonucunda da, ülke içindeki köy-şehir, şehir-şehir bağımlılığı kaçınılmaz hâle gelmiştir. Artık toplum hayatının düzenle yürüyebilmesi için, bütün ülkeye ortak ve merkezci bir yönetim(idare) gerekmektedir. Batı ülkelerinde bu yönetimi yaratmak, mutlakiyetçi krallıklara düşmüştür.

Görüyoruz ki kapitalizm, kendi gelişimi için zorunlu olan çerçeveyi (uluslar) yaratmakta gecikmemiştir. Nitekim, kapitalizmin evrimiyle ortaya çıkan derişim olayı ve monopoller, her şeyden önce, ulusal çerçeve içinde doğup büyüyeceklerdir. İşte kapitalizmin sınırları burada açıkça görülmektedir. Şöyle ki:

Monopollerle birlikte, öteden beri kapitalist toplumu yöneten rekabet, iç pazarda, ortadan kalkmış ya da kalkmak üzeredir. Artık iç pazar, birkaç kapitalistin eline geçmiş durumdadır. Yalnız ne var ki, monopolün yaşayabilmesi için, iç pazarın öteki ülkelerin üretimine karşı korunması gerekmektedir. Daha başka bir deyişle kapitalizm, iç rekabeti önlemiş, ama dış rekabete karşı kendini savunmak durumuna girmiştir. Bu durum, bütün kapitalist ülkeler için söz konusu olduğundan, bir gün gelecek, bu ülkelerin ekonomik hayatına korumacılık **(proteksiyonizm)** hükmedecektir. Yalnız bu proteksiyonuzmin görevi, kapitalizmin ilk çağlarında olduğu gibi, ulusal sanayiin doğup gelişmesini sağlamak değil, toplumun ekonomik hayatını yöneten bir monopolü, ne pahasına olursa olsun, sürdürmektir. Yani bu korumacılık (proteksiyonizm) gericidir.

İkinci olarak: her ülkenin kapitalistleri, yalnızca, kendilerini dışarıya karşı savunmak değil, aynı zamanda da saldırmak zorundadırlar. Çünkü, kapitalizmin iyiden iyiye geliştirmiş olduğu emekbölümü artık uluslararası bir karakter kazanmıştır: her ulus, şimdi, üretebilmek için yabancı ham-

madde kaynaklarına ve üretimini akıtabilmek, yani ürünlerini satabilmek için de, yabancı pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Bu da, bütün ulusları birbirine bağımlı kılmıştır. Öte yandan da, her ulus, kendisi için gerekli hammaddeleri bulmak ve ürünlerini satabilmek için, savaşmak durumundadır. İşte çeşitlili kapitalizmlerin, hammadde kaynaklarını ve dünya pazarını ele geçirmek yolunda savaşmaları, ortaya başka çeşit bir rekabet çıkaracaktır. Bugün çağımızın en birinci özelliği, dünya pazarının ulusal pazarları sürekli baskı altında tutuşudur: dünya pazarında yarışım, bugünkü toplumun en temel yasası olmuştur. Ama kapitalizm, dünya pazarındaki rekabete karşı koyabilmek için, ulusa dayandığına göre, bu rekabet artık kapitalistlerarası bir yarışım olmaktan çıkıp uluslar arasında bir rekabet hâline girmektedir.

İç pazarı eline geçiren ve kendi gereklerine göre düzenleyen kapitalizm, artık dışarıya dönmüştür. Tarihsel evrimin itişiyle, dün ulusu fethettiği gibi, bugün dünyayı fethetmek zorundadır. Bu yayılma zorunluğu, bütün ülkelerin kapitalizmine kendini duyurmakta, ve ulusların arasında, özellikle büyük uluslar arasında bir rekabet yaratmaktadır. Şimdi dikkat edelim:

Yeryüzünde az-gelişmiş ve kapitalist üretim düzenine henüz varmamış geniş bölgeler bulundukça, bu yarışım şiddetlenmeyecektir: bu az-gelişmiş ülkeler, gelişkin kapitalist ülkelerin hem hammadde ihtiyaçlarını karşılamağa, hem de ürünlerini satmağa yetmektedir. Nitekim, birinci Dünya Savaşı'na kadar olan durum böyledir. Ama bu ülkeler, zamanla, ya kendileri de sanayileşip gelişmekte, ya da bir tek ülkenin sömürgesi hâline gelip öteki kapitalizmlere kapanmaktadır. İşte o vakit, kapitalist ülkeler arasındaki yarışım, dünya pazarını kendilerine açmak yolunda bir savaşa dönüşecektir. Bu savaş hızlandıkça artan uluslararası rekabet, her kapitalizmi, kendi ülkesini bu türlü bir savaşa göre düzenlemeğe sürüklemiş, böylelikle de dünya pazarı için savaş, uluslar arasında bir çatışkı yaratmıştır. Daha başka bir deyişle,

ulusal pazarda gerçekleşen monopol ve derişim, şimdi, dünya ölçüsünde gerçekleşmeğe yönelmektedir. Ulusal çerçeve artık kapitalizmin yaratmış olduğu dev üretim güçlerine dar gelmekte ve ulus, kapitalist yayılma için bir hareket noktası olmaktadır. Kapitalizmin kaçınılmaz bir biçimde emperyalizme dönüşümü, işte böyle olmuştur.

Şimdi de, kapitalist toplumun evriminde, ulusun tüzel (hukukî) yapısı demek olan Devlet'in oynadığı rolü inceleyelim.

Devlet, Ulus'un tüzel anlatı (ifade) 'sıdır demek, Devlet'in biçimi ve doğası ulusun ekonomik yapısına ve ulus içindaki güç oranı bir değildir. Bu da, Devlet'in biçiminin ve Oysa her ulusun ekonomik yapısı ve toplum katları arasındaki gün oranı bir değildir. Bu da, Devlet'in biçiminin ve doğasının çağlara ve ülkelere göre son derece çeşitli olacağını gösterir. Ama biz tarihin evrimini göz önüne alarak diyebiliriz ki, genellikle, kişisel erke dayanan bir kralcı Devlet, derebeylikle kapitalizm arası bir ekonomik yapıyı, kurultay erkine dayanan bir cumhuriyetçi ya da kralcı devlet-se kapitalist bir ekonomik yapıyı dile getirmektedir.

Toplum katları arasındaki güç oranının anlatısı olarak Devlet, doğallıkla, toplumdaki en güçlü katın çıkarlarını savunacaktır. Daha doğrusu, kapitalist toplumda Devlet, kapitalistlerin çıkarlarının koruyucusudur. Ama bu son noktayı son derece dikkatle göz önüne almak gerekir, çünkü:

1 — Toplum içinde en güçlü sınıf demek, her vakit için, bütün öteki sınıfları baskı altında tutan sınıf demek değildir.

2 — Toplumdaki sınıflar biribirlerinden bıçakla kesilip ayrılamazlar, yani bir sınıfı meydana getiren bireyler alabildiğine türdeş (homogen) değildir.

3 — İkinci noktanın sonucu olarak, toplumdaki en güçlü sınıf, politik erki elinde bulundursa bile, öteki toplum katlarının baskısını duymazlık edemez: öteki sınıfların çıkarlarını hesaba katmak ve, bazen da, politik erki onlarla

paylaşmak durumuna gelebilir. Bütün bunlar Devlet'in biçim ve doğasını belirleyen etmenlerdir. Bir örnek verelim: Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan, toplum katları içinde en güçlü olanı, toprak ağaları sınıfıydı. Amà bu sınıf, Cumhuriyetin ilk çağlarında, toplumu baskı altına almak şöyle dursun, öteki sınıfların, ve özellikle orta sınıfın baskısı altında kalmıştır. Toprak ağaları sınıfı ancak politik erki uygulayan C. H. P. nin alt kademelerini eline geçirdikten sonradır ki, bu baskı öteki sınıflar üzerine yönelecek ve D. P. nin politik erki ele alışıyla daha da belirlenecektir. Ama bütün bu süre boyunca, her iki parti de, toplum içindeki öteki sınıfların çıkarlarını göz önüne almazlık edememişleridir.

Öte yandan, üretim araçlarının tekniğinin gelişimiyle birlikte, toplumun ekonomik yapısının sürekli olarak ve insanların isteğinden bağımsız olarak değiştiğini, bu değişikliğin toplum sınıflarının güç oranında da bir değişikliğe yol açtığını ve dolayısıyla, Devlet'in doğa ve biçiminin bu değişikliğin etkisinden kurtulamadığını unutmamak gerekir. Bunun sonucu olarak Devlet, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bazı kapitalist ülkelerde (İngiltere, Fransa, İsveç) tanınmaz hâle gelmiştir. Bu sonuncu noktanın da yanlış anlaşılmaması gerekir: Devletin tanınmaz hâle gelişi, her türlü erki elinde tutan kapitalistlerin büyük halk yığınlarına cömertçe bir bağışı olmamıştır; tam tersine bu durum, büyük halk yığınlarının kapitalistler üzerinde gittikçe daha derinden duyulan baskısı sonucunda ve gönül rahatlığıyla verilen bir bağış değil, istemeye istemeye boyun eğilen bir katlanış olarak gerçekleşmiştir. Nitekim, kapitalistler, daha ilk fırsatta, verdiklerini geri almağa girişmekten çekinmemişlerdir. Örneğin bugün Fransa'nın içinde yüzdüğü bunalım fransız kapitalizminin bir karşı-çıkışının sonucudur. Yine, İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin son yıllardaki başarılarının nedenini de, bu partinin kendi içindeki geri öğelere fırsat vermeyerek İşçi Partisi'nin soyal politikasına, genel çizgileri içinde, uygun bir politika gütmüş oluşunda aramalıdır.

Kısaca söylemek gerekirse, zamanla, Devlet'in ekonomik hayata el-atması bir zorun olmuştur. Şimdi, bu durumun nasıl oluştuğuna bir göz atalım:

Kapitalizmin, başlangıcında liberâl ve bireyci olduğunu göstermiştik. Yine göstermiştik ki, gelişim hâlindeki kapitalizmin tek yasası, rekabettir. Bu kapitalizm, ilk zamanlarda hiçbir sınırlandırmaya, hele bu arada Devlet'in her hangibir şekilde ekonomik hayata elatmasına boyun eğmemiştir. Ama yine gördük ki, özgür yarışım (serbest rekabet) tarihsel evrimin itişiyle zorunlu olarak, derişime ve monopollerin ortaya çıkışına yol açmıştır. Derişim ve monopollerse bir sınılandırmayı gerekli kılacaktır. Önceleri bu sınırlandırma özel karakterde olmuştur. Yani önceleri profesyonel sendikalar, tröstler, karteller kendi kendilerini sınırlandırma yoluna gitmişlerdir. Ama bu sınırlandırma, kamusal bir karakter kazanmakta, yani Devlet tarafından uygulanmakta gecikmeyecektir. Devlet'in el-atması demek olan kamusal sınırlandırma, üretim araçları geliştikçe daha da artmış ve genelleşmiştir. Üretim araçlarının büyük çapta gelişiminin sonucunda, bu araçların işleyişindeki en küçük bir aksaklık bütün toplum hayatını durdurur hâle girecek ve Devlet, bu araçların mülkiyet sahiplerinin haklarını sınırlamağa sürüklenecektir. İşte bu şekildedir ki demir yolları, büyük ulaşım araçları, sular, gaz, elektrik ve P.T.T.'nin işleyişi Devlet tarafından düzenlenmeğe başlamıştır. Hele aksiyonlu şirketlerin, tahvil ve kredi sistemlerinin gelişimi bu düzenlemeyi bütün üretime indirecektir.

Öte yandan, işçi hareketinin gelişimi ve büyük çapta sendikaların kuruluşuyla, iş koşulları ve ücretler, önceleri patronlarla işçiler arasındaki özel sınırlandırmalarla düzenlenirken, artık toplumsal karakterde bir yasama gerektirmektedirler. Bunun sonucu olarak da, işçi ile işveren arasındaki bütün bağıntılar yasal bir biçim alacaktır. Böylelikle kapitalizm, gelişip büyüdükçe, kamusal bir düzenlemeyi, yani dü-

zenleyici bir gücün ekonomik hayata el-atmasını zorunlu kılmıştır. Bu güç de, Devlet'tir.

Ama Devlet'in işe karışması yalnızca burada bitmemektedir. Yukarıda açıkladığımız nokta Devlet'in ulusal sınırlar çerçevesinde kapitalizmin zararına işleyişi demek olmuştur. Buna karşılık Devlet, ulusal monopolü dış rekabete karşı korumak ve kendi kapitalizminin dünya pazarını ele geçirmesi için de el-atmada bulunmuştur. Kapitalistler Devlet tarafından açılan büyük krediler ancak bu anlamda yorumlanabilir. Ama bu durumda da, Devletlerin dünya pazarını fetih işine el-atmasıyla, kapitalistler arasındaki ekonomik yarışım, uluslar arasındaki bir politik yarışıma dönüşecek ve bu da Dünya Savaşları'yla sonuçlanacaktır. Kapitalizmin ilk çağlarında rekabet nasıl her kapitalisti, işletmesini geliştirip öteki kapitalistleri ezmek ya da olduğu yerde sayıp onlar tarafından ezilmek durumunda bırakıyor diyse, şimdi de uluslar arasında başlayan rekabet, onları aynı durumda bırakır olmuştur.

Her kapitalizmin kendi ülkesindeki üretim güçlerini, dünya pazarını fetih yolunda düzenleyip harekete geçirdiğini söylemiştik. Bu olay aynı zamanda bütün kapitalist ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Tabii bu oluşumun her ülkeye göre bir özelliği ve derecesi vardır, ama öte yandan da, derecesi ve özellikleri ne olursa olsun, her ülke, kaçınılmaz biçimde, kapitalist yayılmaya yönelmiştir; ve ilkin yanlızca ekonomik alanda görülen bu yayılma, Devletlerin işe el-atmasıyla politik bir karakter kazanmakta ve savaşa yol açmaktadır. Ama savaş, bütün uygarlık için bir tehlike hâline gelince, her ulus bu tehlikeyi karşılamak üzere hazırlanmak zorunda kalmıştır. Bu da, her ulusun kendi üretimini arttırması demektir. Çünkü artık, silâh tekniğinin yetkinleşmesi sonucu, modern savaşlar bir modern materyel savaşı olmuştur. Kimin silâhları daha yetkin ve modern ise, savaşı o kazanacaktır. Daha başka bir deyişle, bugün bir ulusun askerî gücü, ekonomik gücüyle, yani o ulusun üretici güçlerinin gelişim derecesiyle ölçülmektedir. Şimdi, bu durumu açıkladıktan sonra, bugün

kapitalizmi yıırtmakta olan yeni bir çelişkiyi artık ortaya koyabiliriz:

Bağımsızlığını korumak isteyen her ulus, güçlü olmak zorundadır. Güçlü olmanın da tek yolu; üretimi sürekli olarak geliştirmek ve öteki uluslarla kendi arasındaki açıklığı hızla kapatmaktır. İşte kapitalizmin yeni çelişkisi burada meydana çıkmaktadır. Çünkü üretici güçlerin kapitalist kullanım biçimi, üretimin çağımızın koşullarına uygun olarak geliştirilmesine engeldir. Şöyle ki:

Kapitalist üretimin amacı, kârdır. Oysa, üretim geliştikçe, **kâr payı** düşmektedir. Bu düşüş karşısında kapitalizm büzülmektedir, yani eski verimli fiatları koruyabilmek için, üretimi sınırlandırmak yoluna gidilmektedir. Monopoller de bunu başarıyla gerçekleştirmektedirler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist toplumu sarsan büyük ekonomik bunalım sırasında artık-ürünlerin denize dökülmesi, yakılması ya da ortadan yok edilmesi gibi acı olaylar hep bu büzülmenin sonuçları olmuştur. Bütün bunlardan amaç da, kârı eski düzeyinde tutmaktır. Bu durumda, bir yanda ulusal bağımsızlığı koruyabilmek için üretimi arttırmak zorunu, öte yanda da, kapitalistlerin kârını sağlayabilmek için üretimi sınırlandırmak zorunu ortaya çıkmıştır. Bu iki zorunluğun bağdaşması da söz konusu olamamaktadır: ya kapitalizmin sürüşü pahasına ulus soysuzlaşacak, ya da ulusal egemenliğin korunması gereği kapitalizmi tarihten silecektir. Kapitalizmin çıkarları ile ulusal çıkarlar arasındaki bu çatışkı, kapitalizmin tarihsel rolünün artık sona erdiğinin en açık kanıtıdır.

Kapitalist üretimin amacı, kârdır. Ulus ise, ulusal gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretmektedir. İşte bu çatışkıyı önlemek için Devlet, üretimi ve dağılımı savaşın gereklerine uygun olarak düzenlemek için ekonomik hayata el atmıştır. Başlangıçta kapitalistlere bir yardım olarak ortaya çıkan bu el-atış, zamanla, bütün kapitalist ülkelerde, Devlet'in kapitalizmin yerini alışıyla sonuçlanacaktır. Artık hiçbir ülkenin bundan kaçınması söz konusu olamaz.

Gördüğümüz gibi, Devlet'in kapitalizmin yerini alışı, toplumun tüzel yapısında da bir değişikliğe yol açmakta ve bu da, **Devlet ekonomisi** olarak adlandırılan bir geçiş ekonomisinin ortaya çıkışını sağlamaktadır.

SONUÇ

Devlet ekonomisinin, kapitalizm ile sosyalizm arasında bir geçiş dönemi olduğunu söylemiştik. Şimdi de, bu dönemin, toplumcu düzen yolunda, bir **zorunlu aşama** olduğunu göstereceğiz.

Gerçekten de, kapitalizmden sosyalizme geçişin ancak Devlet aracılığıyla gerçekleşeceğini ortaya koymak için, sosyalist toplumun en temel karakterlerini alıp birer birer incelememiz ve dönüşümün hangi biçimde olacağını belirtmemiz gerekmektedir.

Toplumcu düzenin gerçekleşebilmesi için şunlar gereklidir:

1. Üretim araçları, toplumsal mülkiyet olmalıdır.

2. Üretimin ereği, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak olmalıdır.

3. Üretim ve **üleşim**, toplum tarafından yönetilmelidir.

Sosyalist toplumun bellibaşlı temelleri işte bunlardır. Şimdi bu noktaları birer birer göz önüne alalım ve kapitalist biçiminden toplumcu biçime nasıl geçebileceğini görelim.

1 — **ÜRETİM ARAÇLARI:** Kapitalist rejimde, üretim araçları özel mülkiyettir. Gerçi aksiyonlu şirketlerle bu **özel** mülkiyet kollektif bir karakter kazanmıştır ama, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar yine de sınırlı sayıda bireyler olmaktan çıkmamıştır. Oysa, sosyalist düzende üretim araçlarının sahibi, hiç ayrıksız, toplumun bütün bireyleri olacaktır. Bu nasıl gerçekleşir?

XIX uncu yüzyılın ortasında bu sorunun cevabı, **kooperatifçilik** olarak verilmiştir. Ama tarih bize gösteriyor ki, ko-

operatifçilik, o çağdan bu yana, hiçbir vakit ağır endüstriyi kapsayamamıştır. Kooperatifçiliğin yalnızca ticaret, tarım ve bir takım ikinci dereden endüstri dallarına sınırlı kalışının nedeni, sermayenin bu konuya yatırım yapmaktan ısrarla kaçınışıdır. Çünkü, kooperatifin ereği, kâr değildir. Kooperatifçiliğin ülkenin bütün ekonomik hayatına yerleşmesinin tek koşulu, bu durumla, Devlet'in kooperatifleri kredi yoluyla beslemesi olacaktır: bu da bizi, Devlet'in ekonomik hayata el-atmasına ve çok geçmeden Devlet ekonomisine götürür.

Öte yandan, tıpkı aksiyonlu şirketler gibi kooperatif de, kollektif karakterli bir özel mülkiyettir. Kooperatifi aksiyonlu şirketten tek ayıran, kooperatifin daha demokratik oluşudur: bir kooperatifte, her aksiyoner, koyduğu sermayenin miktarı ne olursa olsun, bir tek oy hakkına sahiptir; sonuçların dağılımı, aksiyon başına değil, aksiyoner başına yapılmaktadır; son olarak da, aksiyonerlerin sayısı sınırlandırılmamıştır. Bütün bunlardan kolayca anlaşılacaktır ki bir kooperatif, yalnız ve yalnız, o kooperatif üyelerinin mülkiyeti olmaktadır. Diyeceksiniz ki, isteyen herkes kooperatife üye olabilir: hiç şüphesiz, ama tarih bize gösteriyor ki, üretmenlerin büyük çoğunluğu, bilinçsizlikten ya da ihmâlcilikten, bu yola girmemektedir. Herkesin kooperatife girmesi için, bu yola zorlanması gerekmektedir ki bu da bizi, Devlet'in işe el-atmasına ve dolayısıyla, Devlet ekonomisine götürecektir.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş için, başta fransız ekonomi bilgini **François PERROUX** olmak üzere bir takım çağdaş ekonomiciler, **korporatizm** yolunu göstermişlerdir. Korporatizmden amaç, her mesleği, Devlet el-atmasının dışında ve işçilerle patronlar arasında bir işbirliğine dayanarak yeniden örgütlemektir. Ama bu türlü bir düzen de, her korporasyonun içinde bir meslek bencilliğine yol açmakta ve bu durumun çözümü de bir üstün gücün işe el-atmasını gerektirmektedir: bu güç de, Devlet'tir.

Görüyoruz ki, şu ya da bu yolla, sosyalizme geçiş için Devlet'in işe el-atması bir tarihsel zorundur. Bu, nasıl gerçekleşecektir?

Toplumsal mülkiyet ne bir tek bireye, ne bir birey topluluğuna, ne de bir belirli mesleğin üyelerine ait olmayan mülkiyettir. Toplumsal mülkiyet, bütün topluma aittir. Daha doğrusu, toplumsal mülkiyet, bir mülkiyet değildir; mülkiyet sözü artık ona uygun düşmemektedir: herkesin malı olan bir nesne, mülkiyet değildir: Güneş, hava ve su nasıl mülkiyet değilse!

İşte bu türlü bir mülkiyet şimdiden Yeryüzü'nde gerçekleşmiş bulunmaktadır: sokaklar, yollar, genel bahçeler, ormanlar, ırmaklar, denizler, hastaneler, müzeler, okullar için hiç kimse çıkıp da «bu benimdir» ya da «bu bizimdir» diyemez: bunlar bütün toplumun malıdır. Bunları kullanabilmek, bunlardan yararlanabilmek için hiçbir mesleğin ya da kooperatifin üyesi olmak gerekmez. Toplumsal mülkiyetin en yetkin biçimde dile gelişi de bu değil midir?

Bu toplumsal mülkiyet, Devlet, yoluyla, Devlet eliyle doğmuştur.

2 — **ÜRETİM EREĞİ:** Kapitalist rejimde üretimin ereği, kârdır; sosyalist rejimdeyse, insanların ihtiyaçlarının doyurulması. Kâra dayanan bir üretim sisteminden, ihtiyaçlara dayanan bir üretim sistemine nasıl geçilebilir? Tarihsel deneyler bize gösteriyor ki bu geçiş, Devlet'in aracılığıyla olacaktır.

Gerçekten de, yolların ve okulların, hastanelerin ve müzelerin yapımı Devlet sâyesinde gerçekleşmiştir. Ve bu gerçekleşme kâra değil, ihtiyaçlara dayanmaktadır. Sayısız ülkelerde telefon, telgraf ve posta hatlarının, demir yollarının yapımını doğrulayan da aynı ihtiyaçlardır. Çağımızın büyük başarılarından biri olan elektrik de ihtiyaçlara dayandırılmaktadır. Geleceğin endüstrisi olan atom enerjisi üretimi,

hiçbir zaman, özel mülkiyet olmamıştır. Tarih, demek oluyor ki, yalnızca ihtiyaçlara dayanan bir üretimin kurulabileceğini doğrulamıştır. İhtiyaçlar ekonomisinin genelleşmesi, toplumsallaşması Devlet'in aracılığıyla olacaktır, çünkü kâr gözetmeyen bir üretimi yalnız Devlet gerçekleştirebilir.

3 — **ÜRETİMİN YÖNETİMİ:** Üretimin ve üleşimin bütün toplum tarafından yönetimi ancak Devlet aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Gerçekten de, toplumun bütün üyelerinin üretimin yönetimine katılabilmesi için, yönetmenlerin atanma (tâyin) ile değil, seçim yoluyla görevlendirilmeleri gerekir. Yani toplumun bütün bireyleri seçmen ve seçilebilir olmalıdır. Bu da Devlet'in el-atmasıyla gerçekleşebilir. Seçimin yalnızca yasama erki için değil, aynı zamanda her türlü yürütme erki için de uygulanması gerekmektedir. Daha başka bir deyişle, yalnız millet vekilleri değil, bütün yönetmenler toplum tarafından seçilebilmelidir. Bu da, Devlet yoluyla olur.

Görüyoruz ki, Devlet ekonomisine doğru gidiş hem bir zorun, hem de bir ilerlemedir ve toplumcu düzen yolunda Devlet ekonomisi en kesin adımdır.

BİBLİYOGRAFYA

VON MISES — **Le Socialisme**, Médicis éd.

DOLLEANS — **Histoire du Mouvement ouvrier**, Colin éd.

BOURGIN et RIMBERT — **Le Socialisme**, P. U. F. éd.

BOURGIN — **Les systêmes socialistes et l'évolution économique**, Colin éd.

PIETTRE — **Pensée économique et Théories contemporaines**, Dalloz éd.

GIDE et RISTE — **Histoire des dostrines économiques**, Sirey éd.

GIGNOUX — **Economie et Civilisation**, S.E.E.S. éd.

GIGNOUX — **La Crise du capitalisme au XX è siècle**, S.E.E.S. éd.

CALVEZ — **La Pensée de Karl Marx**, E. du Seuil.

CONNELL — **Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri** (Çev.: H. Çalıka), İ.A. Bas.

POMMERY — **Yeni Zamanların İktisat Tarihi** (Çev.: C. Talas), Yeni Bas.

DE JOUVENEL — **La décomposition de l'Europe libérale**, Plon éd.

PHILIP — **Le problème ouvrier aux Etats-Unis**, Alcan éd.

DEMANGEON — **Le déclin de l'Europe**, Payot éd.
BAUDIN — **Manuel d'Economie politique**, Pichon et Durand éd.

SAUVY — **Richesse et Population**, Payot éd.
PERROUX — **Les Pays sous-développés**, P.U.F. éd.
LIPPMANN — **La Cité libre**, Médicis éd.
NOYELLE — **Les divers modes d'Economie dirigée**, Sirey éd.

PAHL — **La lutte mondiale pour les matières premières**, Payot éd.
RÖPKE — **Explication économique du Monde moderne**, Médicis éd.
DECHESNE — **La direction de l'Economie et la liberté à travers l'Histoire**, Sirey éd.

SÖZLÜK

ALGI: Duyum yoluyla edindiğimiz bilgi.

ALIŞKI: Yapmağa alışılıp bir kural gibi uyulan şey.

ANARŞİ: Düzen yokluğu, düzensizlik.

ANLATI, ANLATIM, DEYİ: Tasarlanan bir konunun söz ya da yazı yoluyla dile gelişi, ifade.

ARAÇ: Bir etki göstermeğe, bir sonuca varmağa yarayan şey.

ARİSTOKRASİ: Toplum içindeki soylular sınıfı (1). Bu sınıfın toplumu yönetiminden doğan iktidar biçimi (2).

AŞAMA: Önem ya da değer bakımından gitgide yükselen basamakların herbiri.

ATAERKİL: Atanın, yani en yaşlı erkeğin erkine, iradesine göre yürütülen.

AYGIT: Birçok parçalardan meydana gelen âlet.

AYRICALIKLI: Zenginliğinden ötürü başkalarından ayrılan ve üstün tutulan ve bu üstünlüğü açık ya da gizli biçimde yasalar tarafından korunan, imtiyazlı.

AYRIM: Fark.

AYRIŞIM: Bileşik bir maddenin öğelerinin biribirinden ayrılmasıyla herbir öğenin bağımsız olarak sürüşü.

BAĞLI: Varlığı bir başka varlığa bağlı olan, görece.

BİLİNÇ: İnsan düşüncesinin etkinliklerinin bütünü, şuur.

BİREY: Bir toplumun üyelerinin herbiri.

BİRİKİM: Nicelik olarak birikme.

BİRİM: Bir niceliği ölçmek için o niceliğin türünden seçilen değişmez parça. **Örnek:** Uzunluk birimi metredir.

BİRTÜRDEN: Türleri bir olan. Homogen.

BİTİM: Bir şeyin bittiğiyer, son.

BOY: Özellikle ilkel ve göçebe insanlarda, bir soydan olan ve bir başkanın yönettiği topluluk.

BULGU: Bulmak eylemi, buluş, icad.

BUNALIM: Darlık, sıkılma, kriz.

ÇARPIMLI: Bir belirli birimin kendi kendisiyle bir ya da birçok kereler çarpımıyla elde edilen.

ÇATIŞMA, ÇATIŞKI: Çelişmenin çözülmez duruma gelmiş biçimi.

ÇELİŞKİN: Çelişmeli olan, çelişkili olan.

ÇELİŞME, ÇELİŞKİ: Bir bütünü meydana getiren öğelerin biribirine aykırı olma durumu.

ÇEVRİM: Bir şeyin düzenli biçimde uğradığı değişimler dizisi, period.

ÇÖZÜMLENİM: Bir bütünü meydana getiren parçaları birbirlerinden ayırmak işi.

DEĞİŞKEMEK: Bir maddeyi bir kipten bir başka kipe geçirmek.

DEĞİŞKEN: Niceliği belli bir zaman süresi içinde artan ya da eksilen.

DENEY: Bilimsel bir doğruyu açığa çıkarmak için yapılan deneme ya da iş.

DEVİNGENLİK: Hareketlilik.

DEVİTKEN: Her hangi bir devim, hareket meydana getiren, iten.

DOĞA: Kendiliğinden olan şeylerin bütünü, tabiat.

DÖNÜŞÜM: Bir durumdan, kipten, biçimden bir başka durum, kip, biçime geçiş.

DUYU: İnsan ve hayvanların dış dünyanın etkilerini duyma yeteneği.

DURUŞKAN: Niceliği belli bir zaman süresi içinde aynı kalan.

DÜŞÜN ARIMI: Düşünce çığırı.

DÜŞSEL: Düşe değgin, düşle ilgili, kafadan kurma.

DÜZEY: Bir şeyin başka şeylere göre olan yükseklik derecesi, seviye.

EGEMEN: Kendi buyruğunu kendi yürütmek için gerekli erk ve güce sahip olan.

EĞİLİM: Bir belirli noktaya doğru yöneliş, tandans.

EREK: Bir iş yapılırken varılmak istenilen sonuç.

ERK: Yapabilmek gücü, iktidar.

EŞDEĞER: Değerleri biribirine eşit olan.

ETKEN: Etkileyen, etki yapan, bir madde üzerinde belirli bir değişiklik yaratan.

ETKİN: Etki hâlinde olan, edilgin karşıdı.

ETMEN: Bir sonucun oluşmasına yolaçan öğelerden herbiri, faktör.

EVCİL: Eve ve insana alışık.

EVREN: Zaman (1). Varolan şeylerin bütünü (2)

EKİPMAN: Bir şeyin işleyebilmesi için gerekli olan şeylerin tümü.

FETİŞ: Aşırı korku ya da sevgiden ötürü tapınılan.

FORMASYON: Oluşum.

GEÇERLİ: Geçerliği olan, uygun.

GELİŞİK: Gelişkin, gelişmiş, ileri.

GEREÇ: Bir şey yapmak için kullanılması gereken maddeler.

GEREKSİNİM, GEREKSİNME: Bir şey için duyulan gereklik, ihtiyaç.

İÇERİK: Bir şeyin içinde bulunan nesne (1). İçerilmiş olan, yani bir belirli şey akla geldiğinde kendisi de ister istemez akla gelen (2)

İLİNEKSEL: Gelişigüzel, raslansal. Varlığı zorunlu olmayan, zorunsuz.

İLKE: Temel düşünce, temel bilgi, hareket noktası. Prensip.

İNDİRGEMEK: Bir şeyi en kısa ve en yalın biçimine sokarak ayrıntı zenginliğinden yoksun bırakmak.

İMSEL: Bir belirli şeyi imleyen, gösteren.

İZLEMEK: İzinden gitmek.

KALITIM: Soyaçekim (1). Birine ölen bir yakınından mal kalması (2)

KAMU: Bir ülkedeki halkın bütünü.

KANIT: Aklın usavurarken dayandığı gerçek, delil.

KAPSAMAK: Sınırları içine almak.

KARMAŞIK: Biribirine azçok aykırı birçok şeylerden meydana gelen.

KARŞITLIK: Nitelikleri birbirine aykırı olan, birbirini yadsıyan şeyin bu durumu. Örnek: Ak ile kara arasında karşıtlık vardır.

KARTEL: Bir takım ticaret ya da yapım kuruluşlarının daha çok kazanmak ya da başka kuruluşlara karşı tutunabilmek amacıyla aralarında meydana getirdikleri dayanışmalı birlik.

KATEGORİ: Doğaları bir olan varlıkların topu, tür, ulam.

KİP: Varoluş biçimi. Örnek: Fiil kipleri, müzik kipleri, üretim kipleri, vb.

KOŞUL: Bir işin gerçekleşebilmesi için o günkü durum ve imkânlara koşulması ileri sürülen gereklik, şart.

KRONOLOJİ: Olayları, tarihlerine göre sıralamak işlemi. Dizilirzaman.

KULLANIM: Kullanma eylemi.

KURAM: Fikir alanında kalan bilgi ve bu bilginin temel ve kuralları, teori.

MİNİMUM VİTAL: Bir insanın varlığını sürdürebilmesi için vaz geçilmez biçimde gerekli olan şeylerin tümü.

NESNEL: Nesne ile ilgili. Öznenin düşünce ve duygusuna değil, nesnelerin gerçeğine dayanan, varlığı insanın varlığına bağlı olmayan.

NİCELİK: Bir şeyin azalıp çoğalabilme ve ölçülebilme hâli, kantite.

NİTELİK: Bir şeyin nite, yani nasıl olduğunu belirten hâl, kalite.

OLASILIK: Bir şeyin olabileceğine inandıran görünüş, ihtimal.

OYLUM: Bir cismin uzayda doldurduğu boşluk, hacim.

ÖDEMELİ İHTİYAÇ: İhtiyacı karşılayan kimseye para getiren ihtiyaç. Örnek: Ekmek, kundura gibi şeyler ödemeli ihtiyaçtır. Okul, müze gibi şeylerse ödemesiz ihtiyaçtır.

ÖDENTİ: Bir kimsenin bir başka kimseye ya da bir topluluğa

ÖĞE: Bir bileşik bütünü meydana getiren yalınç şeylerden herbiri, eleman.

ÖĞRETİ: Bilimde ya da felsefede bir dizge meydana getiren ilkelerin bütünü, doktrin, mezhep.

ÖRGÜT: Bir işin gerçekleşmesi için meydana getirilen kolların bütünü, organizasyon, teşkilât.

ÖRNEĞİN: Örnek olarak, meselâ.

ÖZDEŞ: Bütün nitelikleri bakımından eşit olan, aynı.

ÖZER: Kendi kendini yöneten, özünün eri olan.

ÖZGÜ: Yalnız bir tek şeyde bulunan, has.

NESNEL: Nesne ile ilgili. Öznenin düşünce ve duygusuna değil, nesnelerin gerçeğine dayanan, varlığı insanın varlığına bağlı olmayan.

NİTELİK: Bir şeyin nasıl olduuğnu belirten hâli. Kalite, keyfiyet.

RASLANSAL: Herhangibir yasaya, bilgiye, isteğe dayanmaksızın gerçekleşen, tesadüfî.

RASYONEL: Ussal, akla uygun. Aklî.

SALT: Yalnız, tek katkısız, sırf.

SALTIK: Onsuz olunamayan, tek, mutlak.

SAYMACA: Gerçekte öyle olmadığı hâlde öyle sayılan. Nominal.

SOMUT: Duyum yoluyla algılanan, doğada belirli olarak varolan, varlığı duyularla anlaşılabilen.

SOYAÇEKİM: Bizden önceki yakınlarımızda bulunan bir özelliğin bizde de olması durumu, kalıtım.

SOYUTLAMA: Gerçekte ayrı ve başlıbaşına bir varlığı olmayan bir şeyi zihnimizin ayrıymış gibi, onu maddesinden soyarak tasarlaması. **Örnek:** Beyazlık yalnızca süt, kireç gibi beyaz şeylerle varolan bir hâl olduğu hâlde onu beyaz olan şeylerden ayrı bir şey gibi düşünmek, bir soyutlama yapmaktır.

SÜREÇ: Gelişim, yürüyüş, uzanı. Olu yoluyla, yani değişik

durumlardan geçerek meydana geliş. **Örnek:** Hayat bir süreçtir.

TAYLORİZM: Amerikan mühendisi Taylor'un kurmuş olduğu ücret sistemi. Bu sistemin işleyişi kısaca şöyledir: Bir fabrikanın işçileri arasından en usta ve en güçlü olanları seçilir. Bu işçiler büyük bir yeğinlik ölçüsüyle çalıştırılır. Bu işçilerin yerine getirdiği her işlem saniye ve saniye yüzdesi olarak değerlendirilir. İşte bu değerlendirimin verilerine uygun olarak, bütün işçiler için geçerli olmak üzere, üretim rejimi ve emek şartları belirlenir. Bir işçi bu şartları aştığı vakit gündeliğinden fazla olarak küçük bir prim alacaktır. Aşamazsa son derece düşük bir tarifeye göre gündelik alacaktır. Taylor sistemi işçilerin gücünü emmek ve bir işçiyi hep aynı hareketleri durmaksızın tekrarlayan bir otomat hâline sokmak bakımından bugüne dek bulunmuş olan sistemlerin en verimlisidir.

TASARIM: Bir şeyin zihinde canlandırılan şekli.

TOPLUM KATI: Bir toplumun içinde şu ya da bu yönden belirli durumda olan toplulukların herbiri. Sınıf.

TİN: Ruh, düşünce, fizikötesi kuramlarda madde-dışı olarak varsayılan varlık.

TUTKU: İnsanın bütün öteki özlem ve isteklerini örten aşırı özlem ve istek, tutkunluk, ihtiras.

TÜMEL: Bütün varlıkları kapsayan.

TÜREL: Türe değgin, yalnız o türün olan.

USSAL: Usa, akla uygun. Rasyonel.

UYGU: İki olay arasındaki uygunluk ilgisi.

UZMANLIK. UZLANIM: Bir belirli konuda derin ve geniş bilgi edinme.

VARSAYIM: Bir olayı açıklayabilmek için gerçekmiş gibi kabul edilen ilke. Deney yoluyla henüz yeterince temellendirilmemiş, ama temellendirileceği umulan kuramsal düşünce. İpotez.

YALIN: Tekçe, üzerine başka bir şey katılmamış, katkısız.

YAN—UĞRAŞ: Bir insanın asıl uğraşının yanısıra emek verdiği etkinlik.

YANSITMAK: Kendine çarpan bir şeyi geri yollamak. Örnek: Ayna ışığı yansıtır.

YASA: Doğal olayların kendiliğinden uyduğu, insan iradesine bağlı olmayan kural (I). Devlet'in koyduğu ve insanların uymak zorunda bulunduğu kural (II)

YEĞİNLİK: Bir etkinliğin ya da bir gücün derecesi. Şiddet.

YETKİN: Gereken bütünlüğe erişmiş, gerekli bütün yetenekleri edinmiş.

YOZLAŞMA: Soysuzlaşma. Geriye, kötüye doğru başkalaşma.

YALINÇ: Bir tek maddeden meydana gelen, bileşik olmayan.

DÜZELTME

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
8	2	arasındak	arasındaki
8	6	sureğen	süreğen
15	1	Sosyalim	sosyalizm
16	24	Süreterek	sürterek
18	5	kedisini	kendisini
18	20	sanlandıralım	canlandıralım
23	6	çalıştrı	çalıştır-
29	21	göstekleyen	köstekleyen
31	19	durmda	durumda
36	14	verecktir	verecektir
37	2	istememektedir- ler	istemektedirler
38	23	türel	tüzel
40	29	olmağa	olmağa ve
40	33	tellektüel	tellektüel
41	32	araştırracaktır.	araştıracaktır.
42	5	amaçlar	amaçla
45	33	böyleceğ	böylece
47	7	yanı	aynı
49	12	toplaumsal	toplumsal
49	13	myle	müyle
50	7	taplumda	toplumda
50	8	edilememktedir	edilememektedir.
50	14	edecektir	edilecektir.
52	7	işle melerini	işlemlerini

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
52	8	Malını	Malımı
55	17	öncelikle	öncelikli (Avantajlı)
58	4	konzançlı	kazançlı
58	17	basit	Basit
58	28	kurtulması	kurutulması
58	31	işbirliği sayesinde toprak	işbirliği, toprak
59	32	güdelikli	gündelikli
60	10	açlışar	Çalışan
60	30	sömürlemesine	sömürülmesine
62	16	Eemeklerinin	Emekleriniz
66	20	düşümüştür	düşmüştür
89	13	kabitına	tabiatına
95	20	bitmesine	gitmesine
96	26	etkiliğin	etkinliğin
98	27	bütünün	bütününün
100	9	ajısından	açısından
101	3	"hayat alını"	"hayat alanı"
103	32	eüonomik	ekonomik
105	3	Avustuyalı	Avusturyalı
105	14	durmda	durumda
105	22	biçimide	biçimde
105	25	"öooperatifçi	"Kooperatifçi
106	24	güçlüklerle	göçlüklerle
107	26	almaktadır.	almaktır.
108	27	pitaistin	pitalistin
111	7	taslağıddır.	taslağıdır.
112	26	proteksiyonuzmun	proteksiyonizmin
113	6	çeşitlili	çeşitli

Düşün Yayınevi'nin çıkardığı kitaplar :

	Lira
Devlet Kuşu (Roman) Orhan Kemal .	4
Havada Bulut Yok (Roman) Cevdet Kudret .	4
Sürgün ve Krallık (Hikâyeler) Albert Camus.	3
Güzel Avrat otu (Hikâyeler) Tarık Dursun K.	3
Bulanık Resimler (Hikâyeler) Muzaffer Buyrukçu	3
Güllü Güzel (Hikâyeler) Meral Çelen .	3
Denge Uzmanı (Hikâyeler) Orhan Duru . .	3
Dünya bu kadar değil (Hikâyeler) Saadet Timur	3
Seçme Şiirler (Şiirler) Pablo Neruda	3
Yitikler Kapısı (Şiirler) Nevzat Üstün . . .	3
Üstüme Varma İstanbul (Şiirler) Ümit Yaşar Oğuzcan	3
Dışa Vuran Karanlık (Şiirler) Sunullah Arısoy	3
Biraz Gelir misiniz? (Piyes) Aziz Nesin	2,5
Bir şey yap Met! (Piyes) Aziz Nesin	3

Bu Kitaplardan istedikleriniz ödemeli olarak gönderilir.
DÜŞÜN YAYINEVİ Cağaloğlu, Gazisinanpaşa So. No. 12 İstanbul

DÜŞÜN YAYINEVİ
Cağaloğlu — Nuruosmaniye
Gazi Sinan Paşa Sok. No. 12
İSTANBUL

Kapak : BOZAK MATBAASI

FİATI 3 LİRA